

Լիբանանի ՀԱՅՈՑ ԱՆՁԱԿԱՆ ԻՐԱԻՐՈՒԹՅ

ԼԻԲԱՆԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ 2 ԱՊՐԻԼ 1951 Թ. ՕՐԵՆՔԸ

ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅՑ ԵՒ ՀՐԵԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐՈՒ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ ԻՐԱԴԱՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՍԱՀՄԱՆՈՂ ՕՐԻՆԱԳԻԾ

Յօդ. 1- *Սոյն օրինագիծը կը վերաբերի բոլոր քրիստոնեայ եւ հրեայ համայնքներու կրօնական իշխանութեանց իրաւասութիւններու սահմանին, անոնց վճիռներու գործադրութեան, այդ համայնքներու միջեւ եւ կամ անոնց եւ Լիրանանեան քաղաքային դատարաններու միջեւ ծագում առնող վէճերու հարթումին:*

Այդ համայնքներն են.-

*Մարոնի Համայնքը
Յոյն Օրթոսոքս Համայնքը
Յոյն Կաթոլիկ Համայնքը
Հայ Օրթոսոքս Համայնքը
Հայ Կաթոլիկ Համայնքը
Ասորի Օրթոսոքս Համայնքը
Ասորի Կաթոլիկ Համայնքը
Նեստորական Համայնքը
Քաղղէական Համայնքը
Լատին Համայնքը
Աւետարանական Համայնքը
Հրեայ Համայնքը*

ԻՐԱԴԱՍՈՒԹԵԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԳԾՈՒՄԸ

Յօդ. 2- *Կրօնական իշխանութեանց իրաւասութեան մէջ կը մտնեն նշանադրութիւնը, անոր վաւերականութիւնը, խզումը, անվաւերականութիւնը եւ գրաւականը:*

Յօդ. 3- *Կրօնական իշխանութեանց իրաւասութեան կը պատկանի.*

ա- Ամուսնութեան դաշինքը, անոր պայմանները եւ ամուսիններու պարտաւորութիւնները:

բ- Ամուսնութեան վաւերականութիւնն ու անվաւերութիւնը:

գ- Ամուսնութեան լուծումը կամ մարմնական բաժանումը:

դ- Այն բոլոր վէճերը, որոնք կը վերաբերին պոռյգի, մահրի եւ օժիտի, որքան ատեն որ ամուսնական յարաբերութիւնները գոյութիւն ունին, կամ այն բոլոր վէճերը, որոնք յարակ-ցարար կը վերաբերին սոյն յօդուածի մէջ յիշուած ամուսնական դատերուն:

Յօդ. 4- *Կրօնական իշխանութեանց իրաւասութեան կը պատկանին.*

- ա- Որդիութիւնը, զաւակներու օրինականացումը եւ ասոր հետեւանքները:
 բ- Որդեզրութիւնը:
 գ- Ծնողաց իշխանութիւնը զաւակներու վրայ:
 դ- Զաւակներու խնամքն ու կրթութիւնը մինչեւ անոնց կատարեալ չափահասութիւնը,
 այսինքն մինչեւ 18 տարիքը լրացած:

- Յոդ. 5- Կրօնական իշխանութեանց իրաւասութեան կը պատկանին.
 ա- Ամուսիններու միջեւ սննդագին յատկացնել եւ սահմանել եւ այս, նոյնիսկ բաժանումի,
 ամուսնալուծումի կամ անվաւերականութեան դատի ընթացքին:
 բ- Ծնողներու եւ զաւակներու համար սննդագին յատկացնել եւ սահմանել:
 գ- Ամուսնալուծման կամ անվաւերականութեան պարագային վնասուց յատուցում յատկա-
 ցընել եւ սահմանել:

ԽՆԱՄԱԿԱԼԸ

- Յոդ. 6- Կրօնական իշխանութեան իրաւասութեան կը պատկանին խնամակալ անուանելը,
 անոր հաշիւները տեսնելը եւ ի պահանջեալ հարկին զայն պաշտօնանկ ընելը:

Խնամակալը իրաւունք չունի մատակարարելու անչափահասին ինչքերը, երբ անոնք հինգ հազար ոսկիից աւելի արժէք ունին: Վերոյիշեալ ինչքերու մատակարարութիւնը պիտի վստահ-
 վի գործակատարի մը, զոր պիտի նշանակէ քաղաքային իրաւասու Դատարանը, Կրօնապետին,
 Խնամակալին, Ընդհանուր Դատախազին կամ ոեւէ Շահազրդուողի ինդրանքին համաձայն:

Սակայն եթէ Դատարանը տեսնէ որ ժառանգութեան եկամուտները եւ անչափահասին ինչքերը
 անոր կարիքներէն աւելի չեն, նկատի ունենալով անոր դիրքը, այդ պարագային անոր գործա-
 կատար պիտի չնաշանակուի եւ խնամակալին ներկայութիւնը բաւարար պիտի համարուի:

Սկզբունքով մատակարարը պէտք է ըլլայ անչափահասին համայնքէն: Նոյնինքն խնամակալը
 կրնայ նաեւ մատակարար ըլլալ: Ան ենթակայ պիտի ըլլայ այն երաշխաւորութեանց, զորս
 օրէնքը կը սահմանէ խնամակալի մասին եւ բոլոր միւս երաշխաւորութեանց, զորս քաղաքա-
 յին դատարանները անհրաժեշտ կը նկատեն անչափահասի իրաւունքներուն պահպանութեան
 համար:

Մատակարարը պարտաւոր է խնամակալին հայթայթել, խնամակալի սննդեան եւ կրթութեան
 համար հարկաւոր գումարը, պայմանաւ որ խնամակալին Կրօնապետին հաւանութեան արժա-
 նացած ըլլայ: Այսուհանդերձ, եթէ տեսնուի, որ պահանջուած գումարը անչափահասին եկա-
 մուտներուն համապատասխան չէ, եւ կամ եթէ տեսնուի որ վերոյիշեալ պահանջը հակառակ է
 խնամակալի շահերուն, խնդրին քննութիւնը կը վերաբերի քաղաքային իրաւասու Դատարա-
 նին:

Մատակարարը պարտաւոր է ներկայացնելու Դատարանի նախագահին կամ անոր նշանակած
 դատաւորին տարեկան տեղեկագիր մը, որուն պատճէնը պէտք է դրկուի Կրօնապետին, խնա-
 մակալի միջոցով:

Դատարանի նախագահը կամ այն գոր կը նշանակէ, իրաւունք ունի մատակարարէն հաշիւ պահանջելու - Վարչական կերպով-, ամէն անգամ որ զայն անհրաժեշտ կը նկատէ: Խնամակալը իրաւունք ունի մատակարարէն հաշիւ պահանջելու, քաղաքային դատարաններու միջոցով եւ Կրօնապետին հաւանութեամբ:

ՎԱԳՖԸ

Յօդ. 7- Կրօնական իշխանութեանց իրաւասութեան մէջ կը մտնեն, համաձայն շահագրգռուող համայնքի ներքին կանոնագրութեանց, հաստատութիւնը գուտ բարեգործական վագֆի եւ բոլորովին Կրօնական Վագֆի, անոր փոփոխութիւնը, փոխանցումը, հաստատողին առնչութեամբ անոր օրինականութեանգնահատումը, անոր մատակարարութիւնը, իրաւաստէրերու որոշումը, մատակարարի անուանումը, պաշտօնանկութիւնը կամ փոխարինումը, անկէ հաշիւ պահանջելու իրաւունքը եւ այս, հետեւեալ երկու պարագաներուն կամ անոնցմէ մէկուն մէջ.

ա- Երբ Վագֆի նպաստընկալը կրօնական հաստատութիւն մըն է կամ լոկ բարեգործական ընկերութիւն մը:

բ- Երբ Վագֆի հաստատութեան վաւերագրին համաձայն խնամակալութեան իրաւունքը բացայայտօրէն վերապահուած է կրօնական իշխանութեան:

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ՇԵՆՔԵՐ

Յօդ. 8- Կրօնական իշխանութեանց իրաւասութենէն կամ իրաւասու համայնքներու իշխանութենէն կախում ունին, շահագրգռուող համայնքին ներքին կանոնագրութեանց համաձայն, կառուցումը եկեղեցիներու, վանքերու, գերեզմանատուներու, բարեգործական, կրթական եւ դաստիարակչական հաստատութեանց եւ անոնց մատակարարութիւնը եւ ջնջումը անոնց կրօնական հանգամանքին եւ այս, համաձայն ընդհանուր օրէնքներուն, որոնք ի զօրու են:

ԺԱՌԱԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Յոդ. 9- Կրօնական իշխանութիւնները իրաւասու են.

ա- Հաշուեկշիռը ընելու ժառանգութեան, եթէ անչափահաս մը կայ ժառանգորդներուն մէջ, եւ այս՝ մահէն անմիջապէս յետոյ կատարուած տեղեկագրով մը, հանգուցեալի ընակավայրին մէջ, իրաւասու կրօնական ներկայացուցիչի մը եւ ահանգուցեալին մերձաւոր ազգականներէն մէկուն կողմէ, մասնակցութեամբ յիշեալ ընակավայրի մուխտարին: Այս տեղեկագիրը պէտք է ունենայ երկու օրինակ, մէկը կրօնապետին, միւսը Հանրապետութեան Դատախազին յորւելու համար եւ այս, մինչեւ մասնաւոր օրէնսդրութեան մը հրատարակումը ժառանգութեանց հակաշիռը ըներու մասին:

բ- Որոշելու թէ եկեղեցականներ, կրօնաւորներ կամ կրօնաւորուհիներ կրնան ընդունիլ ժառանգութիւն մը կամ թողլու ժառանգորդներ, համայնքին մասնաւոր օրէնսդրութեան հա-

մաճայն, եւ յայտարարելու անոնց մահը վճիռով եւ իրենց ժառանգութեան բաժանումին կերպը:

Յօդ. 10- Քաղաքային իրաւասու դատարաններու յատուկ է ժառանգութեան բաժինները որոշելը, նկատի առնելով սոյն օրէնքի 9-րդ յօդուածին 2-րդ պարբերութիւնը:

ԿՏԱԿ

Յօդ. 11- Կրօնական իշխանութիւնները իրաւասու են.

ա- Յօրինելու եւ օրինականացնելու կտակներ, կտակի վերաբերեալ քաղաքային օրէնքի համաձայն:

բ- Յօրինելու եւ օրինականացնելու կտակը եկեղեցականներու, կրօնաւորներու, կրօնաւորուհիներու եւ ռարբիներու, համայնքին մասնաւոր օրէնսդրութեան, համաձայն: Բաց աստի, կրօնական իշխանութիւնները կը հաստատեն այս կտակին կանոնաւորութիւնը եւ կը հրամայեն անոր գործադրութիւնը:

ԴԱՏԱԿԱՆ ԾԱԽՎԵՐ

Յօդ. 12- Կրօնական իշխանութիւնները իրաւասու են յօրինելու փոխանորդագրեր, այն դատերու եւ խնդիրներու համար, որոնք իրենց իրաւասութեանց մէջ կը մտնեն:

Յօդ. 13- Կրօնական իշխանութիւնները իրենց իրաւասութեանց մէջ մտնող խնդիրներու մէջ կ'որոշեն ծախքերն ու սակերը - խնչպէս որ սահմանուած են համայնքի ներքին կանոնագրութեամբ -, վնասուց հատուցումը եւ փաստաբանի պատուագինը:

ԱՄՈՒՄՆՈՒԹԻՒՆ

Յօդ. 14- Ամուսնական դաշինքի եւ անոր հետեւանքներուն մասին որոշում կայացնելու իրաւասու կրօնական իշխանութիւնը այն է, որուն առջեւ ամուսնութիւնը կատարուած է, համաձայն սկզբունքներուն եւ կանոններուն, որոնք իրաւասութեան մասին սահմանուած են 15-րդ յօդուածին մէջ, խառմ ամուսնութիւններու առնչութեամբ: Երբ խնդրոյ առարկայ են երկու կամ բազմաթիւ ամուսնական վաւերական դաշինքներ, իրաւասու իշխանութիւնը այն է, որուն առջեւ կատարուած է առաջին ամուսնութիւնը: Այն պարագային երբ երկու կամ բազմաթիւ ամուսնական դաշինքներէն միայն մէկը համապատասխան է ստորեւ յիշուած սկզբունքներուն, իրաւասու իշխանութիւնը այն է, որուն առջեւ կատարուած է վաւերական ամուսնութիւնը:

Յօդ. 15- Խառն ամուսնութեանց պարագային, ամուսնութիւնը պէտք է կատարուի կրօնական այն իշխանութեան առջեւ, որուն կը պատկանի ապագայ ամուսինը, բացի այն պարագային, յորում ապագայ ամոլները համաձայնին իրենց կողմէ ստորագրուած գրաւոր համաձայնութեամբ մը՝ թէ կ'ընդունին միանգամայն մաս կազմել ապագայ կնոջ համայնքին եւ ենթարկուի այդ համայնքի կանոններուն:

Յօդ. 16- Անվաւեր պիտի ըլլայ այն ամէն ամուսնութիւն, որ կը կնքուի Լիբանանի մէջ, քաղաքային իշխառութեան մը առջեւ, լիբանանցի մը կողմէ, որ կը պատկանի քրիստոնեայ համայնքներէն մէկուն կամ հրեայ համայնքին:

Յօդ. 17- Պիտի պատժուի 500-էն 2000 լիբ. ոսկի տուգանքով մը.

ա- Ամէն եկեղեցական, որ կը կատարէ ամուսնութիւն մը երկու ամոլներու միջեւ, որոնք չեն պատկանիր իր համայնքին:

բ- Ամէն եկեղեցական, որուն առջեւ կը կատարուի ամուսնութիւն մը, առանց իրաւասու մեծաւորին հրամանին:

գ- Ամէն եկեղեցական, որուն առջեւ կը կատարուի ամուսնութիւն մը, զոր կնքողներէն մէկը չի պատկանիր իր համայնքին, առանց ազատ վիճակի վկայագրի մը որ պէտք է տրուած ըլլայ իր պատկանած կրօնական իշխանութենէն, կամ եթէ կրօնական իշխանութիւնը զանց ընէ, առանց վկայագրի մը որ պէտք է տրուած ըլլայ այդ վկայագիրը տալու իրաւասու եղող քաղաքային վիճակի սպասարկութենէն:

դ- Ամէն եկեղեցական, որուն առջեւ կը կատարուի ամուսնութիւն մը, զոր կնքողները լիբանանցի չեն կամ անոնցմէ մէկը լիբանանցի չէ, եթէ իրենց ամուսնութիւնը կատարուած է լիբանանեան իրաւասու կրօնական իշխանութեան մը առջեւ առանց վկայագրի մը, թէ անոնք կարող են ամուսնութեան եւ ազատ են ամէն ամուսնական կապէ, որ պէտք է տրուած ըլլայ իրաւասու օտար քաղաքային իշխանութենէն: Եթէ օտար քաղաքային իշխանութիւնը իրաւոնք չի տար այդ իշխանութեան՝ որ Լիբանանի մէջ ամուսնական կարողութեան եւ ազատ վիճակի վկայագիր տալ, կրօնական իշխանութիւնը պէտք է կատարէ անհրաժեշտ ամէն քննութիւն, ստուգելու համար ապագայ ամոլներու ամուսնութիւն կնքելու կարողութիւնն ու ազատութիւնը:

Յօդ. 18- Նախորդ ամուսնութեան մը կապով միացած անձին տրուած վերոյիշեալ վկայագիրը պէտք է պարունակէ այդ ամուսնութեան վերջ ղնող պատճառները, որոնք են մահ, ամուսնութեան անվաւերականութիւն, ջնջում, ապահովան:

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՆԵՐՔԻՆ ԽԵՂԻԲՆԵՐ

Յօդ. 19- Տարամերժօրէն կրօնական իշխանութիւններու կը պատկանի վճռել այն հարցերուն մասին, որոնք կը վերաբերին կրօնական համոզումներու, վէճերու, որ կը ծագին կղերականներու, կրօնաւորներու, կրօնաւորուհիներու եւ ռաբբիներու միջեւ, առնչութեամբ իրենց նուիրապետական իրաւունքներուն, կրօնական պաշտօններուն եւ պարտականութիւններուն, ինչպէս նաեւ տարակարծութեանց եւ անոնց կրօնական օրնքներով նախատեսուած պատիժներով պատժուիլը, սակայն առանց լինասելու քաղաքային իշխանութեանց իրաւունքներուն, որոնք որոշուած են քաղաքային եւ պատժական օրէնքներով:

ԴԻՄՈՒՄ ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ ԻՇԽԱՍՈՒԹԵԱՅՑ

Յօդ. 20- Անմիջական հարկի պարագային եւ իր իրաւասութենէն կախում ունեցող խնդիրներու մէջ, կրօնական իշխանութիւնը կրնայ խնդրել ներքին գործոց նախարարութենէն, որ արգիլէ ամբաստանեալին ճամբորդութիւնը, պարզելով այդ խնդրանքին պատճառները եւ նկատի ունենալով ընդհանուր օրէնքներու տրամադրութիւնները:

ԻՐԱԿԱՍՈՒԹԵԱՅՑ ՎԵՃԵՐ

Յօդ. 21-Երբ պետական դատարանի մը առջեւ տեսնուած դատի մը մէջ յարուցուի միջանկեան խնդիր մը, որ ներկայ օրէնքով կը վերաբերի Կրօնական իշխանութեանց, եւ դատարանը հարկ տեսնէ որ այդ միջանկեալ խնդիրը կանխաւ լուծուի, պարտի յետաձել դատավարութիւնը եւ սահմանել ժամանակամիջոց մը, որու ընթացքին խնդիրը յարուցանող կողմը -որ պէտք է ապացոյց բերէ- պարտաւոր է վճիռ մը ստանալու միջանկեալ խնդիրի մասին իսկ եթէ պետական դատարանը հարկ չտեսնէ միջանկեալ խնդիրը լուծելու, զայն նկատի չ'առներ եւ կը շարունակէ դատավարութիւնը:

Յօդ. 22- Կրօնական իշխանութիւնները պարտաւոր են վասն անիրավասութեան եւ ի պաշտօնէ, մերժելու այն դատերը, որոնք յայտնապէս իրենց իրաւասութեան չեն պատկանիր, եթէ նոյնիսկ որեւէ առարկութիւն չկայ ոչ ոքի կողմէ:

Յօդ. 23- Վերաքննիչ ատեանը կը կիրարէ այն իրաւասութիւնները, որոնք նախատեսուած են 14 Հոկտեմբեր 1944 թ. օրէնքի 5-րդ յօդուածով եւ, բաց աստի, կը լուծէ այն վէճերը, որոնք ծագում կ'առնեն ամուսնութեան վաւերականութեան մասին կրօնական զանազան ատեաններէ արձակուած եւ իրաքանչիւր ամուսիններէն մէկուն վերաբերող երկու կամ աւելի վճիռներու գոյութեան պատճառաւ:

Յօդ. 24- Եթէ դատին նիւթը կրօնական իշխանութենէ մը արձակուած վճիռի մը դէմ է, կամ եթէ մէկը քաղաքային ատեանէ եւ միւսը կրօնական ատեանէ տրուած երկու վճիռներէ առաջեկած տարակարծութեան մը լուծումին կը վերաբերի, Վերաքննիչ Ատեանը սոյն վէճին լուծումը կ'որոշէ շահագրգուռող համայնքներու կրօնապետերուն կարծիքը առնելէ յետոյ:

ՎՃԻՌԵԲՈՒ ԳՈՐԾԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Յօդ. 25- Երբ գործադիր դիւանը կը մերժէ գործադրել կրօնական վճիռ մը, նկատելով ոնենալով, որ արձակուած է ոչ իրաւասու իշխանութեան մը կողմէ, կամ անոր համար որ իրեն արդէն ներկայացուած է այդ վճիռին հակասող ուրիշ վճիռ մը՝ արձակուած քաղաքային կամ կրօնական դատարանի մը կողմէ, եւ կամ եթէ գործադիր դիւանը կը ձեռնարկէ գործադրութեանը վճիռի մը, զոր դատապարտեալ կողմը կը նկատէ արձակուած ոչ-իրաւասու կրօնական իշխանութեան մը կողմէ, շահագրգուռող կողմերուն կը վերաբերի ուղղակի դիմել 24-րդ յօդուածի մէջ նշանակուած Ատեանին, ասոր դիւանին ներկայացուած խնդրագիրով մը, որուն պէտք է կցուած ըլլայ, պարտադրաբար, բողոքի առարկայ վճիռին մէկ պատճէնը եւ, ի պահանջեալ հարկին, վէճի առարկայ հակասական վճիռներու պատճէնները:

Յօդ. 26- Սոյն ատեանի առջեւ դատին օրէնքի համաձայն ներկայացումը, բողոքի առարկայ եղող վճիռին գործադրութիւնը առկախ կը պահէ, մինչեւ խնդրին լուծումը յիշեալ Ատեանի կողմէ: Իսկ այն վճիռները, որոնք անմիջապէս կը պարտադրեն սանդազին մը եւ կամ այն վարչական որոշումները որոնք կը տրամադրեն առժամեայ եւ անյապաղ գործադրելի կարդարութիւններ - օրինակի համար ճամբորդելու արգելքը, անոնց գործադրութիւնը կարելի է առկախել միմեայն վերոյիշեալ Ատեանի վճիռով:

Յօդ. 27- Կրօնական իշխանութիւնները կրնան իրենց իրաւասութեան պատկանող խնդիրներու մէջ, ի պահանջեալ հարկին, դատական ոստիկանութեան օժանդակութիւնը խնդրել՝ հաղորդագրութեանց ձեւակերպութիւնները կատարելու եւ եկակոչի հրամանագրերը գործադրելու համար:

Յօդ. 28- Կրօնական իշխանութեանց կողմէ տրուած եւ գործադրելի հանգամանք ստացած վճիռներն ու որոշումները պիտի գործադրուին գործադիր դիւաններու կողմէ, համաձայն քաղաքային դատավարութեանց օրէնքի գործադրութեան վերաբերեալ տրամադրութիւններուն: Կրօնական իշխանութիւնները իրաւունք չունին վճիռներու եւ որոշումներու գործադրութիւնը կեցնելու, եթէ ոչ նոյնանման վճիռներով եւ որոշումներով:

Յօդ. 29- Լիրանանի մէջ Կրօնական իշխանութեանց իրաւասութեան պատկանող խնդիրներու մասին Լիրանանէն դուրս տրուած եւ գործադրելի հանգամանք կրող վճիռները Լիրանանի մէջ կը գործադրուին, իրաւասու քաղաքային դատարանի կողմէ տրուած տրուած գործադրելիութեան հրամանով, եթէ այդ վճիռներն ու որոշումները տրուած են քաղաքային դատարաններու կողմէ: Իսկ եթէ անոնք տրուած են Կրօնական իշխանութեանց կողմէ, գործադրելիութեան հրամանը պէտք է տրուի Լիրանանի մէջ իրաւասու Կրօնական իշխանութեանց կողմէ, իրենց ներքին կանոնագրութեանց համաձայն:

Յօդ. 30- Կրօնական իշխանութիւնները ներկայ օրէնքով իրենց ճանչցուած իրաւասութիւններն ու կանոնները կը գործադրեն միմիշայն իրենց անդամներուն հանդէպ, ի նկատի ունենալով սյն օրէնքի մէջ նախատեսուած մասնաւոր պարագաները:

ԱՌՋԱՄԱՋԱՎԱՐ ԿԱՐԳԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Յօդ. 31- Ներկայ օրէնքին պաշտօնաթերթի մէջ հրատարակութենէն սկսեալ, պետական դատարաններու մօտ եղող ընթացիկ խնդիրները, որոնք սոյն օրէնքով Կրօնական իշխանութեանց իրաւասութեան կը պատկանին, եղած վիճակին մէջ պիտի փոխանցուին այդ իշխանութեանց:

Յօդ. 32- Ներկայ օրէնքով նկատի առնուած Համայնքները, անոր գործադրութեան մտած թուականէն սկսեալ մինչեւ մէկ տարի, պարտաւոր են կառավարութեան ներկայացնել իրենց անձնական իրաւանց կանոնը եւ իրենց դատաստաններուն հետեւած դատավարական կանոնը, որպէսզի անոնք ճանչցուին վեց ամսուան ժամանակամիջոցի մը մէջ, պայմանով որ այդ կանոնները համաձայն ըլլան ընդհանուր կարգ ու կանոնին եւ Պետութեան եւ Համայնքներու հիմնական օրէնքներուն:

Ներկայ օրէնքի գործադրութիւնը պիտի կախակայուի հանդէպ այն համայնքին, որ կը մերժէ կամ կը յապաղէ ենթարկուիլ սոյն յօդուածի տրամադրութեան:

Յօդ. 33- Համայնքի մը կանոններուն մէջ ներմուծուելիք ոեւէ փոփոխութիւն գործադրելի կրնայ ըլլալ այն պարագային միայն, երբ Պետութիւնը գայն կը ճանչնայ նախընթաց յօդուածի համաձայն:

Յօդ. 34- Սոյն օրէնքը պիտի հրապարակուի պաշտօնաթերթին մէջ եւ պիտի ջնջէ այն բոլոր տրամադրութիւնները, որոնք հակառակ կամ անհաշտ են անոր բովանդակութեան հետ:

ԾԱՆՈԹՈՒԹԻՒՆ.-

Սոյն օրէնքի նախագիծը կառավարութեան կողմէ Երեսփոխանական Ժողովին ներկայացւեցաւ 13 Սեպտեմբեր 1945 թուականին, շատ ընդարձակ ՊԱՏՃԱՌԱԲԱՆՈՒԹԵԱՄԲ մը: Երեսփոխանական Ժողովը վաւերացուց գայն, գրեթէ նոյնութեամբ, 2 Ապրիլ 1951 թուականին, որ եւ Հանրապետութեան Նախագահին վաւերացման արժանանալէ յետոյ՝ Հանրապետութեան պաշտօնաթերթին մէջ հրապարակուեցաւ 11 Ապրիլ 1951 թուականին:

ՆԱԽԱՊԱՏՐԱՍՏԱԿԱՆ ՅԱՆՉԵԱԿՈՒՄ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐԸ

Քաղաքական Ժողովը նկատի ունենալով 2 Ապրիլ 1951-ին հրատարակուած ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԻՐԱՒԱՆՑ Վերաբերեալ Լիբանանեան օրէնքը եւ անկէ բխող պարտաւորութիւնները Քրիստոնեայ համայնքներու համար մինչեւ 11 Ապրիլ 1952 ներկայացնելու.

Ա. Անձնական իրաւանց օրէնք մը մշակուած Համայնքին կողմէ իր աւանդութեան համաձայն:

Բ. Դատավարական կանոնագրութիւն մը:

Որոշեց անյապաղ գործի ձեռնարկել եւ որոշուած թուականէն առաջ պատրաստ ունենալ պահանջուած կանոնագրութիւնները:

Այս նապատակով Քաղաքական Ժողովը 12 Յունիս 1951-ի նիստին, կազմեց իրաւագիտական Յանձնախումբ մը, որպէսզի հարցը իր ամբողջութեան մէջ քննէ եւ անհրաժեշտ նախապատրաստական աշխատանքները կատարէ:

Յանձնախումբը ուսումնասիրեց, թէ՛ 2 Ապրիլ 1951-ի օրէնքը, թէ՛ Հայ Համայնքին մէջ գործադրուող գրաւոր մասնակի կանոնները, թէ՛ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ աւանդութիւնները եւ թէ ցարդ կազմուած հայկական օրէնքներու հաւաքածոները եւ գտաւ, որ Հայ Համայնքի ներկայ սովորութիւնները, Եկեղեցական կանոնները եւ արդի ընկերային պահանջները ոեւէ տեղ գրաւոր օրէնսդրութեան մը տակ առնուած չեն:

Ուստի, անհրաժեշտ կը դառնայ 2 Ապրիլ 1951-ի օրէնքին դրած պահանջքին գոհացում տալու համար նոր աշխատանք մը կատարել եւ յիշեալ տուեալները համաղելով նոր եւ ամբողջական օրէնք մը մշակել:

Յանձնախումբս նկատի ունենալով ամէն պայմանները եւ ուսումնասիրելով կարելիութիւնները հասաւ այն եզրակացութեան, որ իրեն համար անկարելի է հաւաքաբար կատարել խմբագրական աշխատանքը, եւ գործնական արդիւնքի մը հասնելու համար պէտք էր անհատի մը վստահի այս աշխատանքը. ասոր համար ալ Յանձնախումբը ինքը ճշդեց ընդհանուր սկզբունքները, որոնք հիմք պիտի ծառայէին երկու օրէնքներու մշակման: Այս հիմնական սկզբունքներու երկու գլխաւոր բանաձեւերու մէջ դուեցան.-

Ա.- ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԻՐԱԻԱՆՑ օրէնքը, ներշնչուելով հանդերձ ընթացիկ սովորութիւններէ եւ արդի ընկերային պահանջներէն, պէտք չէր որ ոեւէ կէտի մէջ հակասէր Հայց. Եկեղեցւոյ դաւանանքին եւ աւանդական կանոններուն:

Բ.- ԴԱՏԱՎԱՐԱԿԱՆ կանոնագիրը կարելիութեան սահմաններուն մէջ պիտի հետեւէր Լիբանանի մէջ գործադրուող «Քաղաքային Դատարաններու Դատավարական Պետական Կանոն»ին:

Յաձնախումբս այս սկզբունքներէն մեկնելով իր անդամներէն Մեթր Կ. Իզմիրլեանի վստահեցաւ գոյութիւն ունեցող հայկ. գրաւոր օրէնքները հաւաքելու եւ դասաւորելու, հայոց մէջ անձնական եւ ընտանեկան իրաւունքներու յատուկ աւանդութիւններն ու սովորութիւնները ուսումնասիրելու, եւրոպական երկիրներու ունեցած նման օրէնքները բաղդատելու եւ ամէն համաղելով 2 Ապրիլ 1951 թ. օրէնքով գծուած սահմաններու մէջ Հայ Համայնքի յատուկ ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԻՐԱԻԱՆՑ օրէնք մը եւ ԴԱՏԱՎԱՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆ մը խմբագրելու աշխատանքը:

Երկարատեւ եւ յոգնեցուցիչ ու տքնածան աշխատանքով մը Մեթր Կ. Իզմիրլեան շատ բարեխիղճ կերպով կատարեց իր վրայ դրուած պարտականութիւնը եւ նախատեսուած պայմանաժամին յանձնեց պատրաստուած ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԻՐԱԻԱՆՑ օրէնքը եւ ԴԱՏԱՎԱՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆԸ:

Ներկայ տեղեկագրին կը կցենք յիշեալ երկու օրէնքներու պատճէնները:

ՀՐԱԶ ՇԱՄԼԵԱՆ

ՎԱՀԵ ՍԵԹԵԱՆ

ԱՌԱՋԻՆ ԲԱԺԻՆ

ՀԱՍՏԱՏԵՔԱՅԻՆ ԴՐՈՒԹԵԱՆ ՍԱՀՄԱՆՈՒՄԸ ԾԱԳՈՒՄԸ ԵՒ ՊԱՏՄ. ՀՈԼՈՎՈՅԹՆԵՐԸ

Ա. Ի՞նք Ե ՀԱՍՏԱՏԵՔԱՅԻՆ ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ, Ի՞ՆՉՊԵՍ ԾԱԳՈՒՄ ԱՌԱՋ Ե:

ՀԱՍՏԱՏՆՔԱՅԻՆ ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ Լիբ. Հանրապետութեան՝ ինչպէս նաեւ հարեւան մի քանի արաբ պետութիւններու մէջ ճանչցուած իրաւակարգ մընէ, որուն շնորհիւ պետութեան մէջ զտնուող ԿՐՕՆԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ եկեղեցական, վարչական, տնտեսական, ուսումնական եւ կենցաղային ինքնԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ կը վայելեն, աւելի կամ նուազ չափով: Այդ ՄԻՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ իրաւասու են յիշեալ խնդիրները կարգադրելու եւ այդ առթիւ ծագում առած վէճերը լուծելու իրենց սեպհական կանոններու համաձայն: Պետութիւնը կը յարգէ եւ ի հարկին հանրային ուժի միջոցաւ կը գործադրէ անոնց որոշումները եւ արձակած վճիռները:

Սկզբունքով պետական իշխանութիւնը անբաժանելի եւ անփոխանցելի (indivisible et inalienable) է, այլ խօսքով պետութիւն մը իր սահմաններուն մէջ քաղաքական, վարչական եւ դատական իշխանութեանց բացարձակ տէրն ու տիրականն է եւ իրմէ զատ որեւէ իշխանութիւն չի ճանչնար: Պետութեան բոլոր քաղաքացիները պէտք է կառավարուին միեւնոյն օրէնքով եւ դատուին միեւնոյն դատարաններու առջեւ, հաւասարութեան գետնի վրայ:

Արեւմտեան պետութիւններու մէջ կրօնքը խիղճի հարց է եւ ազատ է անոր կիրարկումը, հանրային կարգ ու կանոնը չխանգարելու եւ բարքերու հակառակ չըլլալու պայամանաւ: **ԿՐՕՆԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ** ենթակայ են ՀՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԵԱՆՑ ընդհանուր օրէնքներուն եւ մասնաւոր ոեւէ իշխանութիւն կամ առանձնաշնորհում չեն վայելեր: Անոնք իրաւունք չունին իրենց անդամներուն անձնական կամ ընտանեկան իրաւանց վերաբերեալ կանոններ հրատարակելու եւ անոնց յինելով վճիռներ արձակելու: Այդ իրաւունքները, որոնք ՎԵՀԱՊԵ-ՄՊՈՒԹԵԱՆ (Souverainete) ստորոգելիներն են, կը պատկանին տարամերժօրէն պետական օրկան-ներուն: Եթէ պատահի որ ԿՐՕՆԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ մը իր եկեղեցւոյ կանոններուն յինելով վճիռ արձակէ այդ կանոններուն դէմ գործող իր ոեւէ մէկ անդամին հանդէպ, այդ վճիռը միմիայն բարոյական արժէք կը ներկայացնէ եւ պետութիւնը պարտաւոր չէ զայն ճանչնալու եւ գործադրելու:

Հարց է, ուրեմն, թէ իրաւագիտական հայեացքով արտակարգ բնոյթ ունեցող ՀԱՍՏԱՏՆՔԱ-ՅԻՆ ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ ի՞նչպէս հաստատուած է վերոյիշեալ պետութիւններու մէջ:

Նշենք նախ եւ առաջ, որ այդ դրութեան շնորհիւ ԿՐՕՆԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ վայելած իշխանութիւնը պէտք չէ նկատել որպէս ժառանգական մէկ մնացորդը նախկին ԱՍՏՈՒԱԾ-ՊԵՏԱԿԱՆ թէ կրօնական իշխանութեանց: Պէտք չէ նաեւ զայն չփոթել պետական այդ դրութեան հետ, որուն մէջ պետութիւնը իր պաշտօնական կրօնքը կ'ունենայ եւ զայն կը պաշտպանէ, որով, քաղաքական եւ կրօնական իշխանութեանց միջեւ ստեղծուած համագործակցութեան մը շնորհիւ, պետական կրօնքի պատկանող հոգեւորականութիւնը կը վայելէ լայն իրաւասութիւն:

Համայնքային Դրութիւնը Օսմանական կայսրութենէն ժառանգ մնացած իրաւակարգ մընէ, որուն պատմական մասնայատկութիւնը այն է, որ պետական բացարձակ իշխանութիւնը կը գտնուէր իսլամ տարրի մը ձեռքերուն մէջ, բայց այդ տարրը, իրեն յատուկ նկատումներով, իր տիրապետութեան տակ ապրող ոչ-իսլամ ժողովուրդներուն տուած էր կրօնքի ազատութիւն եւ իրենց կենցաղը այդ կրօնքին հրամայած կանոններով տնօրինելու արտօնութիւն:

Պէտք չէ կարծել սակայն, որ այս Դրութեան հիմնադիրը Օսմանեան կայսրութիւնը եղած է: Թէեւ անուրանալի է, որ ՀԱՄԱՅՆՔԱՅԻՆ ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ իրեւ պետական իրաւակարգ կերպարանաւորուած է Օսմանցիներու տիրապետութեան շրջանին, սակայն զայն ստեղծագործողները եղած էին Արաբները, իսլամական աւագին արշաւանքներու ժամանակ:

Այս կարգադրութիւնը չնո՞րհք մըն էր, թէ պետական անհրաժեշտութեան մը արգասիքը: Պատմական հայեացքով պատկերը հետեւեալն է.-

Իսլամը իր նուաճած երկիրներու քրիստոնեայ ազգաբնակչութիւնները կամ բռնի իսլամացնելու եւ կամ փճացնելու էր, իսկ եթէ կը բաղձար որ այդ ժողովուրդները պետութեան մէջ բնակին եւ աշխատին իրեւ հպատակ, պարտաւոր էր անոնց կրօնա-կենցաղային ինքնուրոյնութիւնը յարգելու, ինչ որ համապատասխան էր ՀԱՄԱՅՆՔԱՅԻՆ ԴՐՈՒԹԵԱՆ ՃԱՆԱԶՄԱՆ:

Ուրեմն, այս ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ տիրապետող իսլամ տարրի եւ հպատակ ոչ-իսլամ ժողովուրդներու միեւնոյն պետութեան մէջ միասին բնակիլը ապահովելու ծառայող ԱՊՐԵԼՈՒ ԿԵՐՊ (modus vivendi) մըն էր, առանց որու այդ համակեցութիւնը անկարելի պիտի ըլլար, քանի որ անոնց կրօնա-կենցաղային կանոններն ու սովորութիւնները իրարու տրամադօրէն հակառակ էին:

Պատմութեան ընթացքին իսլամը այդ վարքագիծերէն մէկ կամ միւսը գործադրած է աւելի կամ նուազ չափով, պարագաներու եւ պայմաններու համաձայն: Բռնի իսլամացման կամ ոչնչացման դրութիւններու լրիւ գործադրութիւնը անկարելի էր: Կային մանաւանդ յոյժ կարեւոր ազդակներ, որոնք կը պահանջէին որ նուաճուած երկիրներու այլակրօն եւ այլացեղ բնակիչները մնային երկրի մէջ, հոգ չէ թէ իրենց ինքնուրոյնութիւնը պահպանելու գնով: Այդ ազդակները եղած են կրօնական, քաղաքական եւ տնտեսական:

Կրօնական եղած է, որովհետեւ իսլամը կը հանդուրժէր Աստուծոյ գոյութեան հաւատացող ոչ-իսլամներու կրօնական ազատութեան: Անոնք ՔԻԹԱՊԻ -Ս. Գիրք ունեցող- կը կոչուէին եւ իրաւունք կը ստանային իսլամ պետութեան -ՏԱՐ ԻԻԼ ԻՍԼԱՄ- մէջ ապրելու, պայմանաւ որ յօժարէին պետութեան վճարել գլխայարկ եւ կալուծայարկ -ՃԷԶԻՑԻ եւ ԽԱՐԱՃ: Կռապաշտները կամ ուրացողները, որոնք ՔԻԹԱՊՈՒԼՉ կամ ՄէՃՈՒՍԻ կը կոչուէին, գուրկ էին այդ առանձնաշնորհումներէն:

Քաղաքական եղած է, որովհետեւ այդ հանդուրժողութիւնը մեծապէս կը դիւրացնէր նուաճումները: Իսլամական արշաւանքներու ժամանակ Սիւրիոյ, Միջազետքի եւ Փոքր-Ասիոյ բնակիչները քրիստոնեաներ էին, բացի սակաւաթիւ հրեաներէ: Վարչականապէս ապականած եւ դաւանաբանական վէճերով տարրուած Բիւզանդիոնը խստիւ կը հալածէր Արեւելեան Ազգային Եկեղեցիները: Մինչեւ իսլամը աւելի դիւրանագէտ եւ հեռատես վարուելով, անոնց չնորհեց

Կրօնքի ազատութիւն, այնպէս որ շատ մը քաղաքներ իրենց դռները բացին առանց ընդդիմութեան, ոմանք նոյնիսկ զայն նկատեցին ԱԶԱՏԱՐԱՐ:

Տնտեսական եղած է, որովհետեւ նուաճողները անմիջական պէտք ունէին այդ ժողովուրդներու աշխատանքին, տուրքերուն, արհեստներուն եւ գիտութեան:

Կրօնաքաղաքական այս վարքագիծով Արարիոյ հեռաւոր մէկ անկւնէն ճամբայ ելած այդ ուժը, աներեւակայելի արագութեամբ մը ամբողջ Սուրբիան եւ Միջագետքը դրաւելէ յետոյ, Մարգարէի վախճանումէն հազիւ ուժը տարի անց, 640 թ.ին, հասած էր արդէն մեր հայրենիքի դռները:

Բ.- ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔԱՅԻՆ ԴՐՈՒԹԵԱՆ ԾԱԳՈՒՄԸ ԵՒ ՀՈԼՈՎՈՅԹՆԵՐԸ (Պատմական Թոռոցիկ Ակնարկ)

ԱՌԱՋԻՆ ՇՐՋԱՆ

**ԽՍԼԱՄԱԿԱՆ ԱԹԱՋԻՆ ԱՐՀԱՒԱՆՔՄԵՐԷՆ ԱԿՍԱԾ ՄԻՋՆ ՊՈՂՍՈՅ ՀԱՅՈց
ՊԱՏՐԻԱՐՔՈՒԹԵԱՆ ԻԱՍՏՈՎՈՒԹԻՅՈՒՆ:**

Երբ արարական արշաւանքները սկսան Հայաստանի վրայ, մէկ կողմէ Բիւգանդիոնի միւս կողմէ ալ Խսլամի ճնշումներուն մէջտեղը մնացած Հայ ժողովուրդը երբեմն հերոսական ճակատամարտներ մղեց արշաւողներու դէմ, երբեմն ալ հասկացողութեան գալու փորձեր ըրաւ, բայց վերջապէս ընկճուեցաւ. եւ

«Հայոց աշխարհի վրայ հաստատուեցաւ Խալիֆայի տիրապետութիւնը: Հայաստանի ամբողջ հողը, անտառներն ու դաշտերը, ինչպէս նաեւ հողի ընդերքը անոր սեպհականութիւն յայտարարուեցաւ: Երկրի մէջ մնացած նախարարները զրկուեցան իրենց տիրական իրաւունքներէն: Այնուհետեւ այդ իրաւունքները կը չնորհէր Խալիֆան իր ՀԱՅԵՑՈՂՈՒԹԵԱՄԲ»:

Ի՞նչ էր Խալիֆայի հայեցողութիւնը: Կասկած չկայ, որ բուն նպատակը երկրին վրայ իր տիրապետութեան ամրապնդումն էր: Սակայն պետական կարգ մը աքտերէ յայտնի կ'ըլլայ, որ այդ ամրապնդման քաղաքականութիւնը հիմնուած էր բնիկ Հայ ժողովուրդի կրօնա-կենցաղային ազատութիւնը յարգելու սկզբունքին վրայ: Ստորեւ կը յիշենք այդ աքտերէն մի քանին, որոնք մեր նիւթի հետ ուղղակի կապակցութիւն ունին:

Ա.- Հայոց Մայրաքաղաքը Դուին երբ անձնատուր եղաւ, քաղաքացիներուն տրուած պայմանագիրը հետեւեալ բովանդակութիւնը ունէր.-

«Յանուն Աստուծոյ գթածին եւ ողորմածին, այս է գիրն, որ Հապիալ որդի Միւսլիմի չնորհեց Դուինի քրիստոնեաներին, մոգերին եւ Հրեաներին, թէ՛ ներկաներին եւ թէ բացականերին: Զեր անձինքների, ինչքի, եկեղեցիների, տաճարների եւ ձեր քաղաքի պարիսպների ապահովութիւնը ձեզ չնորհեցի եւ դուք ապահովուած էք, եւ մենք այս դաշնաղրութիւնը պիտի պահենք,

քանի որ դուք հաճութիւն յայտնեցիք եւ խոստացաք ԳԼԽԱՀԱՐԿ եւ ԿԱԼՈՒԱԾԱՏՈՒՐՔ վճարել»: (1)

Գառնի, **Աշոցք, Կողովիտ, Ազնուաց Ձոր, Նախիջեւան, Սիսական, Վայոց Ձոր** եւ ուրիշ քաղաքներ նոյն տեսակ պայմանագրութեան արժանացան:

Բ.- 719 թ.ին Յովհաննէս Կաթ. Օձնեցի -իմաստասէր- Դամասկոս երթալով Խալիֆա Օմարի ներկայացուց հետեւեալ պահանջները:-

«1- Քրիստոնեաները չըոնաղատուին հաւատքնին փոխելու, այլ եւ իւրաքանչիւրը իր կամքին թողուի:

2- Եկեղեցականներէն, երէցներէն եւ սարկաւագներէն հարկ չպահանջուի:

3- Քրիստոնեաներ ուր ալ գտնուին, համարձակօրէն իրենց պաշտամունքը կատարեն»:

Եւ աւելցուց, որ եթէ այս երեք կէտերը հրովարտակով հաստատուին, ինքն ալ կը խոստանայ եւ կ'երաշխաւորէ, որ «ամենայն ազգ իմ ծառայեցեն ձեզ»: Ամիրապետը սիրով ընդունեցաւ այդ առաջարկները, նուէրներով եւ զինուորական պատիւներով «առաքեաց մեծաւ պատուով յաշ-խարհ Հայոց»: (2)

Գ. 732 թ.ին ոստիկան Մըռուան Դուինի մէջ հաւաքեց բոլոր նախարարները եւ անոնց հետ խօսեցաւ «բանիկ խաղաղութեան» եւ Աշոտ Վասակեան Բագրատունին բազում պատուով պատւելով անոր տուաւ «իշխանութիւն ՊԱՏՐԿՈՒԹԵԱՆ ի վերայ աշխարհի Հայոց հրամանաւ Հաշմայ Ամիրապետին»: (3)

Այս կարգի երեւոյթներ ցոյց կու տան, որ իսլամ տէրութիւնը -չնայած պատերազմներու ժամանակ զործուած խժութեանց, որոնք սովորական էին դժբախտաբար, - կը յարգէր իր տիրապետած երկրի քրիստոնեայ ազգաբնակչութեան կրօն-կենցաղային ինքնուիթնութիւնը:

Իսլամական արշաւանքներէ առաջ երր Հայաստանը բաժնուած էր Բիւզանդիոնի եւ Պարսկաստանի միջեւ, Հայ ժողովուրդը նորէն ալ կարողացած էր պահպանել իր ինքնուրոյնութիւնը: Իրաւական տարբերութիւնը այն էր, որ իսլամը իր քրիստոնեայ հպատակներուն կրօնա-կենցաղային ազատութիւնը ընդունած էր որպէս Պետքական ԴՐՈՒԹԻՒՆ, մինչդեռ Բիւզանդիոնը ոչ միայն չէր ճանչնար իր պետական կրօնքէն զատ տարբեր կրօնք, այլ անոր պետական դրութիւնը միշտ կը ձգտէր Հայերը ապազգայնացնելով յունականութեան հետ ձուել, իսկ պարսկական դրութիւնն ալ կը ջանար մազդականութիւնը պարտադրել, թէեւ երկուքն ալ չեն յաջողած:

Իսլամի այս վարքագիծը միմիայն Հայոց յատուկ չէր: Սիւրիոյ եւ Միջագետքի քրիստոնեաները, մասնաւորապէս Յակոբեաններ եւ Նեստորականներ, կրօնա-կենցաղային լայն ինքնավարութիւն կը վայելէին: Առաջինները շատ ժամանակ չանցած մեծ մասամբ մահմետականութիւնը ընդունեցան: Նեստորականները, իրենց պատրիարքարանը Պաղտատ փոխադրեցին եւ ժամանակ մը մինչեւ Հնդկաստան տարածուած տասնեակ մը միլիոն հաւատացեալներով

230 Եպիսկոպոսութիւններ եւ 27 արքեպիսկոպոսութիւններ ունէին, բայց Լենկթիմուրի բար-բարոսութիւնները զանոնք փճացուցին եւ վերածեցին փոքր համայնքի մը: (1)

Արաբական տիրապետութեան յաջորդող Բագրատունեաց ազգային իշխանութիւնը, ինչպէս գիտենք, հազիւ հարիւր տարուան կեանք մը ունեցաւ եւ մեր հայրենքը, 11-րդ դարու առաջին քառորդէն սկսած, նորէն նշաւակ եղաւ մահմետական Սելճուքներու արշաւանքներուն: Այս անգամ աղէտը աւելի մեծ էր: Ազգային պետական կառուցուածքը բոլորովին քայլայուած, թագաւորներն ու իշխանները մեծ մասսամբ երկրէն հեռացած էին, իրենց հետ տանելով նաեւ բազմահազար ժողովուրդ: Երկրի մէջ անտէր ու անտիրական մնացած զանգուածը, որ միշտ իր ուսերուն վրայ կրած էր քաղաքական յեղաշրջումներու ամենէն ծանր բեռը, ոչ միայն դիմացաւ տիրապետողներու կեղեքումներուն, այլ բոլորուեցաւ իր եկեղեցիին շուրջ եւ հաստատ մնաց իր հաւատքին վրայ: Տուեալ պայմաններու մէջ եկեղեցին դարձած էր Հայ ժողովուրդի ազգային ինքնուրոյնութիւնը պահպանելու կոչուած միակ ընկերա-մշակութային հաստատութիւնը: Տիրապետողներ ստիպուեցան յարգել այդ հաստատութիւնը եւ ճանչնալ անոր կրօնա-կենցաղային իրաւասութիւնները:

13-րդ դարու երկրորդ քառորդէն սկսած, երբ երկրի տիրապետութիւնը մահմետական Մոն-կոլներու ձեռքը անցաւ, անոնք ալ -չնայած իրենց այնքան դաժանութեան- յարգեցին եկեղեցին եւ անոր տուին լայն իրաւասութիւններ, նոյնիսկ տուրքերէ ազատ կացուցին:

Մոնկոլէան տիրապետութենէն յետոյ Հայաստանի մէջ ստեղծուած անիշխանութեան եւ սար-սափիներու շրջանին անգամ Հայց. Եկեղեցին շարունակած է կատարել իր ընկերա-մշակութային առաքելութիւնը: Իսկ Հայաստանէն դուրս, Կիլիկեան Ազգային իշխանութեան տա-պալումէն ետք, Փոքր-Ասիոյ զանազան մասերուն մէջ սելճուք եւ Թիւրք սուլթաններու տիրա-պետութեան տակ ապրելու դատապարտուած գաղութիւնները նորէն բոլորուած մնացին իրենց եկեղեցիին շուրջ, եւ տիրապետողները հարկադրուեցան յարգել անոնց կրօնա-կենցաղային ինքնուրոյնութիւնը:

Պատահական հանգամանք եւ տեղական-սահմանափակ տարողութիւն ունեցող այդ երեւոյթ-ները ՀԱՍԱՅՆՔԱՅԻՆ ԴՐՈՒԹԵԱՆ նախատիպերն էին, որոնք ԿԵԴՐՈՆԱՅԵԱԼ եւ ՀՆԴՀԱՆ-ՐԱԿԱՆ հանգամանք ունեցող կրօնա-ազգային հիմնարկութեան մը վերածուեցան, չնորհիւ Կ-Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքութեան հաստատման:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՇՐՋԱՆ

Կ. Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքութեան հաստատումէն մինչեւ Ազգ. Սահմանադրութեան իրատարակումը

Ֆաթիհ Նուհամմէտ Բ. Կ. Պոլիսը գրաւելէ ետք հրամայեց Յոյներուն, որ պատերազմի ընթացքին սպաննուած իրենց պատրիարքին տեղ նոր մը ընտրեն: Սոյն հրամանի համաձայն Պոլիս գտնուող յոյն եկեղեցականներու կողմէ ընտրուած Գենատիոս Բ-ը Ֆաթիհ իր մօտ ընդունեցաւ: 1 Յունիս 1453-ին, բիւզանդական կայսրերու ընդունած մեծարանքներով, անոր յանձեց

պատրիարքական գաւազանը եւ թանկագին նուէրներ, նախորդներու բոլոր իրաւունքներով կրօնքի եւ պաշտամունքի ազատութիւն շնորհեց եւ ճամբու դրաւ մինչեւ պալատին դուռը:

Այդ միջոցին Պոլսոյ մէջ սակաւաթիւ Հայեր կային: Բիւզանդական կայսրութեան ժամանակ Պոլսոյ մէջ շատ մը Հայեր բարձր դիրքերու արժանացած, երբեմն ալ նոյնիսկ կայսերական գահ գրաւելու յաջողած էին, սակայն անոնք կը գործէին որպէս յունադաւան: Քաղաքին մէջ ոչ հայ եկեղեցի կար, ոչ ալ հայ թեմակալութիւն: Կը յիշուի հայ եկեղեցի մը, ան ալ արուարձաններէն Ղալաթիոյ մէջ, կառուցուած վերջին ժամանակները -1391 կամ 1436: (1)

Ֆաթիհ մասնաւոր հոգ տարաւ քաղաքին մէջ Հայեր համախմբելու: Այս քաղաքականութիւնը միայն ֆաթիհի յատուկ չէր: Սուլթան Օրխան Ա. երբ 1326-ին Պրուսան գրաւելով մայրաքաղաք հռչակեց, ամէն դիւրութիւն ընծայեց որպէսզի քաղաքին մէջ Հայեր տեղաւորուին: Նոյնը ըրաւ Սուլթան Մուրատ, երբ 1360-ին իտիրնէն գրաւելով մայրաքաղաքը հոն փոխադրեց: Թիւրք Սուլթանները Հրեաներու հանդէպ ալ միեւնոյն վերաբերումը ցոյց տուած են: Սուլթան Օրխան Պրուսայի մէջ Հրեաներու մասնաւոր թած մը յատկացուց եւ ֆերմանով մը արտօնեց սինակոկի մը կառուցումը: Սուլթան Մուրատ իտիրնէի ուարունապետին շնորհեց լայն իրաւասութիւններ: Իսկ ֆաթիհ Կ. Պոլսոյ մէջ Հրեաներու ընդհ. ուարունապետութիւն մը հաստատելէ յետոյ, ամէն կողմ հրաւէրներ դրկեց, որպէսզի Հրեաներ գան եւ տեղաւորուին քաղաքին մէջ: Ռարունապետ Մոկի Քափսալի՝ ֆաթիհի մտերիմնորէն էր եւ պետութեան տէֆթէրտարութիւնն ալ վստահած էր հրեայի մը: Ամէն կողմէ, մինչեւ Գերմանիային հրեաներ կու զային, իսկ 1492-ին Սպանիային վտարուած Հրեաները սիրով ընդունուեցան կայսրութեան մէջ: Հայեր եւ Հրեաներ քաղաքական վտանգ պատճառող տարրեր չէին, այլ իրենց աշխատանքով եւ ընդունակութիւններով երկիրը շնչնելու կը ծառայէին:

Վերջապէս ֆաթիհ եօթը ութը տարուան մէջ Փոքր Ասիոյ քաղաքներէն բերուած հոծ Հայութիւն մը (1) քաղաքի ապահովութեան տեսակէտով կարեւոր վայրերուն մէջ զետեղելէ յետոյ, որոշեց Հայոց համար ալ պատրիարքական աթոռ մը հիմնել եւ այդ պաշտօնին նշանակեց Պրուսայի Առաջնորդ Յովակիմ Եպիսկոպոսը, 1461-ին, ՓԱԹՐԻՒՔ անունով: Այսպէս հիմնուեցաւ Կ. Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքութիւնը, զոր Ոսմ. Սուլթանները կը ճանչնային իրենց հպատակ բովանդակ Հայութեան կրօնական եւ վարչական ներկայացուցիչը: Այս կարգադրութիւնը մէկ կողմէն եթէ Հայոց հաւատարիմ ծառայութիւնը կը վարձատրէր, միս կողմէն ալ կը ծառայէր այդ ժամանակ անվստահելի նկատուած եւ քաղաքին մէջ հոծ մածամասնութիւն կազմող Յոյները հակակշռելու: (2)

Ֆաթիհ ի՞նչ իրաւասութիւններ տուած էր Հայոց Պատրիարքին, այդ իրաւասութիւնները հաւասա՞ր էին Յունաց Պատրիարքի իրաւասութեան: Այս մասին ստոյգ տեղեկութիւններ չունինք, որովհետեւ թէ պետական եւ թէ պատրիարքական դիւանները այրած եւ նախկին պէրաթներն ու ֆէրմանները փճացած են:

Իրողութիւնը այն է սակայն, որ Յոյներու Պատրիարքը առաջնութիւն կը վայելէր եւ յոյն եկեղեցականը մինչեւ վերջն ալ կը պահէր այդ դիրքը բոլոր ընդունելութեանց մէջ:

Ամէն անգամ որ պատրիարք մը կը նշանակուէր, Սուլթանը անոր պաշտօնը կը հաստատէր պէրաթով մը, որուն մէջ կը յիշուէին պատրիարքին առանձնաշնորհումները, արտօնութիւնները եւ պատականութիւնները պետութեան հանդէպ: Սկիզբները եկեղեցականները մեծ

Հեղինակութիւն մը կը վայելէին, մանաւանդ այն պատճառաւ, որ անոնք համայնքի անդամներէն տուրքերը գանձելու եւ անոնց ներքին կարգն ու խաղաղութիւնը պահպանելու պատասխանատուութիւնը եւ ծեծելու, նոյնիսկ բանտարկելու իրաւունք ունէին։ Սակայն ժամանակի ընթացքին Պատրիարքարան թէ Առաջնորդարան պետական պաշտօնչութեան համար կաշառքի աղբիւր դարձան, այնպէս որ, ինչպէս կ'ըսէ Մելիքթանգեան։

«Հայոց Եկեղեցին, ոչ միայն դատական, այլ վարչական կողմէն ալ դարձած էր խաղալիք եւ ծառայեցուած էր գործիք ազգեցիկ անձանաւորութեանց եւ պաշտօնեաներու գրպանները լեցնելու համար»։ (1)

Այս դրութեան, մանաւանդ ամիրայական մենատիրութեան դէմ ժողովրդային ելոյթները բուռն երեւոյթ ստացան 19-րդ դարու 40-ական թուականներէն սկսած, չնորհիւ Օսմանեան կայրութեան հրատարակած առաջին թանգիմաթիւ ընձեռած պատեհութեան։ 9 Նոյ. 1839-ին Սուլթան Մեծիտ -աւելի ճիշդը Մեծ Եպարքոս Ռէշիտ Փաշան, որովհետեւ Սուլթանը զեռ 18 տարեկան պատանի մըն էր ներքին եւ արտաքին պահանջներու գոհացում տալու նպատակով ֆէրման մըն հրատարակեց - Կիլխանէ Խաթթը Հիւմայունը-, որով պետական դրութիւնը արդիականացնելու կարգին բոլոր հպատակներու, առանց ցեղի եւ կրօնի խտրութեան, իրաւունքի հաւասարութիւն եւ կեանքի, ինչքի եւ պատուոյ ապահովութիւն խոստացուած էր։ Այս ֆէրմանէն ուժ առած Պոլսոյ ԷՄՆԱՁ դասակարգին ձեռնարկած պայքարը յաջողութեամբ պսակուեցաւ եւ 1844 թ.-ին Ազգային Վարչութիւնը կազմուեցաւ ԷՄՆԱՁներէ։ Այս բարեկարգութիւնը Ազգային Սահմանադրութեան նախաքայլն էր։

Յշեալ Ֆէրմանը ընդհանուր գետնի վրայ ակնկալուած արդիւնքը չտուաւ։ Սուլթան Մէծիտ 1845-ին հրատարակած ուրիշ Ֆէրմանի մըն մէջ ինքն ալ կը խոստավանի, թէ՝

«Կարելի չէ ուրանալ, որ, հակառակ թափուած ջանքերուն, իմ տեսակէտներէն ոչ մէկը յաջողեցաւ, բացի զինուորական բարեկարգութիւններէ»։

Այնուհետեւ Ազգային Սահմանադրութիւնը հրատարակուեցաւ հետեւեալ պարագաներու տակ։ Ռուսիոյ պարտութեամբը վերջացած Խրիմի պատերազմին հաշուեյարդարութիւնը կատարելու համար 1856-ի Փետրուարին Փարիզ գումարուած Վեհաժողովին մէջ օսմանեան հպատակ քրիստոնեաներու հարցն ալ լուծում մը պէտք էր ստանար, սակայն Սուլթանի պատուիրակները ընդդիմացան, առարկելով թէ Սուլթանին իր հպատակներուն հետ յարաբերութիւնները ներքին ինդիր ըլլառով Մեծ Պետութիւնները իրաւունք չունին միջամտելու։ Սոյն տեսակէտը կը բաժնէին նաեւ Անգղիան եւ Ֆրանսան, որոնք Խրիմի պատերազմին Սուլթանի զինակիցներն էին Ռուսիոյ դէմ եւ չէին հանդուրժեր, որ այս վերջինը քրիստոնեաներու պաշտպանութեան հարց առաջ քշելով օսմանեան կայսրութեան ներքին ներքին գործերուն միջամտելու առիթներ ստեղծէ։ Բայց պատերազմը այդ հարցին պատճառաւա -գոնէ երեւութապէս- պայթած էր, որով անոր վրայէն ըլլորովին լրութեամբ անցնիլ հանրային կարծիքի առջեւ ամօթ պիտի ըլլար։ Ուրեմն Անգղիա եւ Ֆրանսա Սուլթանին թելադրեցին, որ այդ մասին իր կողմէն ֆէրման մըն հրատարակելով մէկ օրինակն ալ հաղորդէ վեհաժողովին։ Սուլթանը 18 Փետր. 1856-ին հրատարակեց թելադրուած ֆէրմանը եւ մէկ օրինակն ալ վեհաժողովին հաղորդած ըլլառով, այս վերջինը 25 Փետր. 1856-ին ստորագրուած դաշնագրին մէջ գետեղեց հետեւեալ յօդուածը»։

«ՅՅԴ. 9 - Ն. Վ. Սուլթանը, իր հպատակներու բարեկեցութեան համար ունեցած մշտական հոգածութեամբ Փէրման մը հրատարակած ըլլապվ, որով առանց կրօնի եւ ցեղի խտրութեան, անոնց վիճակը բարելաւելով հանդերձ, իր կայսրութեան քրիստոնեայ բնակչութեան նկատմամբ իր ունեցած վեհանձն դիտաւորութիւնները կը նուիրագործէ, եւ այդ մասին իր սնուցած զգացումներուն նոր ապացոյց մըն ալ տալ ուզելով, որոշած է դաշնակից պետութեանց հաղորդել իր Վեհապետական կամքէն ինքնարերաբար բխած այդ Փէրմանը: Դաշնագիր պետութիւնները կը ճանչնան սոյն հաղորդագրութեան բարձր արժէքը:

Հասկնալի է, թէ անո որեւէ իրաւունք չտար վերոյիշեալ պետութիւններուն, ո՛չ հաւաքարար եւ ոչ ալ առանձին, խառնուելու ո՛չ նորին Վեհապետութեան Սուլթանին իր հպատակներուն հետ ունեցած յարաբերութիւններուն, ո՛չ ալ անոր կայսրութեան ներքին գործերուն մէջ»:

Ոչ-իսլամ հպատակներու վիճակը բարւոքելու եւ պետական դրութիւնը արդիականացնելու յատուկ 26 հատուածներ պարունակող յիշեալ Փէրմանը -իսլահաթ Փէրմանը Ալիսի- իր երրորդ հատուածին մէջ կը տրամադրէր.

«Իւրաքանչիւր համայնք պարտաւոր է, որոշ պայմանաժամի մը մէջ, իր Պատրիարքարանին մօտ կազմուած եւ Բ. Դրանս հսկողութեան ենթակայ Յանձնախումբի մը միջոցաւ քննելու մինչ այժմ իր վայելած առանձնաշնորհումներն ու արտօնութիւնները եւ Բ. Դրան առաջարկելու ժամանակի, քաղաքակրթութեան եւ գիտութեան պահանջած բարեկարգութիւնները... պատրիարքական ընտրութեանց բարեփոխումները ... .»: (1)

Սոյն Փէրմանի համաձայն Յանձնախումբի մը կողմէ պատրաստուած կանոնագիրը 22 Մարտ 1857 թ.ին Ազգային Ընդհանուր Ժողովին ներկայացուելով ԽՆԴՈՒԹԵԱՄԲ եւ ԳՈՀՈՒՆԱԿՈՒԹԵԱՄԲ եւ ՕՐՃՆՈՒԹԵԱՄԲ ընդունուելէ յետոյ մատուցուեցաւ Բ. Դրան, բայց այս վերջինը մերժեց հաստատել առարկելով թէ նախատեսուած պարտադիր տուրքի դրութիւնը պետութեան մէջ պետութիւն ստեղծել կը նշանակէ: Պէտք է ըսել, որ այս մերժման մէջ հայ պահպանողական դասակարգն ալ մեծ դեր ունեցած էր: Այնուհետեւ տեղի ունեցան երկար խորհրդակցութիւններ եւ վերջապէս Բ. Դրան 14 Փետր. 1862 թ. հրահանգով կազմուած Վերաքընիչ Յանձնախումբի կողմէ պատրաստուած նախագիծը 17 Մարտ 1863-ին վաւերացման արժանանալով պետական օրէնքի հանգամանք ստացաւ:

Սոյն օրէնքով հաստատուած դրութիւնը կը վերաբերի միմիայն Հայց. Եկեղեցւոյ: Հայ կաթոլիկներն ու բողոքականները ունին իրենց յատուկ ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ, որոնք ծնունդ առած են հետեւեալ պարագաներու տակ:

ՀԱՅ ԿԱԹՈՂԻԿԵ ԵԿԵՂԵՑԻ - Մինչեւ 1831 թուականը, օսմանեան պետութիւնը հայ կաթոլիկները իբրեւ առանձին ՀԱՅԱՅՑՆՔ չէր ճանչնար եւ պետութեան մօտ անոնց ներկայացուցիչը կը նկատէր Հայոց Պատրիարքը: Այս կացութիւնը շատ մը բողոքներու, նոյնիսկ անախորժ դէպքերու տեղի տուած էր: Կաթոլիկները, Հայերը կ'արաստանէին որպէս Ռուսիոյ կողմնակից, խակ Հայրն ալ կաթոլիկները կ'ամբաստանէին որպէս Լատիններու կողմնակից: Այս փոխադրձ բանասարկութիւնները այնքան սուր հանգամանք առած էին, որ օսմ. կառավարութիւնը կարգ մը կաթոլիկներ աքսորի դատապարտեց:

Վերջապէս Ֆրանսական դեսպան Comte de Guilleminot-ի ազդու միջամտութեան շնորհիւ Բ. Դուռը խոստացաւ աքսորեալները վերադարձնել եւ հայ կաթոլիկներն ալ ճանչնալ որպէս անկախ ՀԱՄԱՅՆՔ, 1830 թ.: Ս. Պապը հայ կաթոլիկներու կրօնապետ նշանակած էր Նուրի-ճանեան Արք-ը, բայց Բ. Դուռը մերժեց պատճառ ցոյց տալով անոր աւստրիահպատակ ըլլայր: Այնուհետեւ 5 Յունիս 1831 թ. պէրաթով էմմանուէլի որդ Յակոբ վարդապետ Հայ Կաթողիկէ համայնքի պետ նշանակուեցաւ:

Այս Փէրմանին մէջ Սուլթանը ՌԱՅԱՆերուն հանդէպ իր հայրական հոգածութիւնը արտայայտելէ յետոյ կը յիշէ հայ կաթոլիկներու կրած «նուաստութիւններն ու նեղութիւնները» եւ որպէսզի «ազատին ֆիրէնքներու եկեղեցին յաճախելու հարկադրանքն եւ հնարաւորութիւն ունենան իրենց սեպհական եկեղեցիին մէջ կատարելու իրենց պաշտամունքը» կը հոչակէ որպէս առանձին համայնք կառավարուելու իրաւունք եւ կը հրամայէ, որ «հարուստ եւ աղքատ բոլոր կաթոլիկները յիշեալ Յակոբ Վարդապետը ճանչնան որպէս իրենց պետ»: Այս Փէրմանի մէջ ՊԱՏՐԻԱՐՔ տիտղոսը չկար, միայն Յակոբ վարդապետը պարտաւորուած էր, իբրեւ ՀԱՄԱՅՆՔԻ ՊԵՏ, պետական գանձին վճարել 50 հազար ազէչ իբրեւ նուէր, իսկ տարեկան տուրքը սահմանուած էր 338 հազար ազէչ: (1)

ՊԱՏՐԻԱՐՔ տիտղոսը յիշուած է 1834-ին տրուած պէրաթի մը մէջ եւ այնուհետեւ նոյնը շարունակուած է: Պատրիարք Հասունի տրուած 2 Ապրիլ 1879 թ. երկրորդ պէրաթը -1845-ին տրուած առաջինը ետ առնուած էր-, որ հրատարակուած է ՏԻՒՍԹՈՒԻՐԻ մէջ, բովանդակութեամբ Հայոց Պատրիարքին տրուած պէրաթներէն նշանակալի տարբերութիւն մը չունի: (2)

ՀԱՅ ԲՈՂՈՔԱԿԱՆՆԵՐ - Օսմանեան կայսրութիւնը առանձին հայ բողոքական ՀԱՄԱՅՆՔ էլ ճանչնար, այլ կը ճանչնար ԲՈՂՈՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔ մը, որուն մաս կը կազմէին հայ եւ ոչ հայ բոլոր բողոքականները:

Անդիոյ, Փրուսայի եւ Միացեալ Նահանգներու դեսպանները շարունակ կը պահանջէին, որ օսմանեան կառավարութիւնը ԲՈՂՈՔԱԿԱՆ եկեղեցին ալ ճանչնայ որպէս առանձին ՀԱՄԱՅՆՔ: 1846-ին առաջին անգամ ըլլալով Մեծն Եպարքոսը հրաման տուաւ իրգումի կուսակալին, որ նահանգի մէջ գտնուող ԲՈՂՈՔԱԿԱՆՆԵՐԸ ճանչնայ իբրեւ առանձին ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՄԻՈՒԻԹԻԻՆ, պայմանաւ որ անոնք ըլլան Սուլթանի հաւատարիմ գաւակները: 15 Նոյեմբեր 1847-ին ալ նամակով մը Անդիոյ դեսպանին հաղորդեց, թէ այդ թուականէն սկսեալ օսմանեան հպատակ բոլոր ԲՈՂՈՔԱԿԱՆՆԵՐԸ պիտի ճանչնուին որպէս առանձին ՀԱՄԱՅՆՔ:

Այնուհետեւ Սուլթանը, Ոստիկանութեան նախարար Մուհամմէտ փաշայի ուղղուած 14 Նոյ. 1850 թ. հրովարտակի մը մէջ կը հրամայէ.

«.... Բողոքական դարձողներու գործերը այեւս պէտք չէ դեկավարուին անոնց նախապէս պատկանած պատրիարքներուն կողմէ.... Անոնք ընտրելու են յարգելի եւ վստահելի անձ մը, որ կախեալ պիտի ըլլայ Ոստիկանութեան նախարարութենէ .....»: (3)

Ոստիկանութեան նախարար Մուհամմէտ փաշայի կողմէ սոյն Փէրմանի յենելով տրուած հրահանգի համաձայն՝ բողոքականները իրենց ԱԶԳԱՊԵՏ ընտրած էին Ստեփան աղա անուն անձ մը, որ 1865-ին հրդեհէն այրելով վախճանեցաւ: Անոր տեղը ընտրուած Ղազարոս էֆէնտին չճանչցաւ Բ. Դուռը եւ համայնքէն պահանջեց եռանուն ցանկ մը, որուն մէջէն ինքը նշա-

նակեց Մաթէոս էֆէնտին, բայց այս վերջինն ալ պէրաթը չստացած վախճանեցաւ։ Անոր տեղ փոխանորդ նշանակուած Պօյաճեան էֆէնտին երկար ձգձգումներէ յետոյ պէրաթով հաստատուեցաւ որպէս ԱԶԳԱՊԵՏ։

Օսմանեան կառավարութիւնը ԲՈՂՈՔԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՅՆՔԻ համար հրատարակեց տասը յօդւածներէ բաղկացած կանոնագիր մը (1)։ ՀԱՍՏԱՅՆՔԸ նոր կանոնագիր մը ներկայացուց, սակայն կառավարութիւնը չվաւերացուց, որով բողոքական համայնքը մինչեւ վերջը ենթակայ էր այդ կանոնագրին։

Նշենք որ ներկայիս ալ թէ՛ Սիւրիոյ եւ թէ Լիբանանի կառավարութիւնները ՀԱՅ ԲՈՂՈՔԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՅՆՔ մը չեն ճանչնար, այլ կը ճանչնան, ինչպէս օսմ. կառավարութիւնը, ԲՈՂՈՔԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՅՆՔ մը, որ կը պարունակէ իւրաքանչիւր պետութեան քաղաքացի բոլոր բողոքականները, առանց ազգի կամ ցեղի զանազանութեան։

ԵՐՐՈՐԴ ՇՐՋԱՆ

Ազգ. Սահմանադրութեան վաւերացումէն մինչեւ զնջումը:

17 Մարտ 1863 թ. օրէնքը, որուն Ազգային Սահմանադրութիւն անունը տրուած է, Առաջին Շարք ՏիկիւթՈՒԻՐԻ Բ. հատորին Վարչական կանոններ - Նիզամնամէ- բաժինին մէջ, էջ 938-968, հրատարակուած է «Կ. Պոլսոյ Հայ Պատրիարքին ընտրութեան մասին Տէրսաատէթ էրմէնի Փաթրիկինին ինթիխապը պէյանընտա տէը» վերնագրին տակ։ Հայերէն ընագրին սկիզբը ՀիՄՆԱԿԱՆ ՍԿԶԲՈՒԻՆՔ գլուխին տակ զետեղուած յօդուածները պետական օրէնքի ուժ չեն ստացած։ (1)

Սոյն օրէնքով սահմանուած է, յաջորդաբար, Կ. Պոլսոյ եւ Երուսաղէմի Պատրիարքներուն, Ազգային ներկայացուցչական ժողովներուն, Ռւսումնական, Տնտեսական, Դատաստանական, Թաղական Խորհուրդներուն, Վանօրէից, Ելեւմտից, Կտակաց, Հիւանդանոցներու Հոգաբարձութիւններուն ընտրութեան կամ նշանակման եղանակները եւ առանց իւրաքանչիւրին իրաւասութիւններն ու պարտականութիւնները, իսկ վերջին 99-րդ յօդուածով ալ նախատեսած է օրէնքի բարեփոխաման կերպը։

Այս պահուս մեզի կը չահագրգուեն Սահմանադրութեան այն տրամադրութիւնները, որոնք կը վերաբերին ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԿԱՆ իրաւասութիւններու։ Արդ, պէտք է ըսել, այդ տրամադրութիւնները ոչ միայն թերի, այլեւ չփոթ եւ անորոշ են։ Համայնքի ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԿԱՆ իրաւասութիւնները սահմանող 47-րդ յօդուաղին մէջ ըսուած է.-

«ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴՈՅ պաշտօնն է ընտանեկան վէճերը լուծել եւ Բարձրագոյն Դրան կողմէ Պատրիարքարան յաճնուած դատերը յանձնարարութեան համեմատ քննել եւ որոշել»։

Ընտանեկան վէճերը ըսելով ի՞նչ պէտք է հասկնալ. միայն այր եւ կնոջ միջեւ ծագած ամուսնական վէճե՞րը։ Կան նաեւ որդիութեան, հայրութեան, դիեցութեան, Հոգածութեան, որդեգրութեան, խնամակալութեան, ծնողաց իշխանութեան, օրինաւոր եւ ապօրինի զաւակներու,

օժիտի, կտակներու, ժառանգութեան, սննդագինի եւ ասոնց յարակից կարգ մը խնդիրներ, որոնք ընտանեկան հանգամանք ունին: Դատաստանական Խորհուրդը այդ կարգի խնդիրները քննել եւ լուծելու իրաւասո՞ւ է թէ ոչ. այս մասին որեւէ տրամադրութիւն չկայ:

«Բ. Դրան կողմէ Պատրիարքարան յանձնուած դատերը յանձնարարութեան համեմատ քննել եւ որոշել» պարբերութիւնն ալ անորոշ է: Որո՞նք են այդ դատերը: Ուրեմն անոնց որոշումն լա թողուած է Բ. Դրան քմահաճոյքին:

Կտակի մասին ալ Սահմանադրութիւնը՝ Կտակի Հոգաբարձութեան պարտականութիւնները սահմանելու կարգին կ'ըսէ:-

«Իր պարտականութիւնն է կտակաց օրինաւոր կերպիւ եւ կտակակատարին նպատակին եւ դիտաւորութեանը համեմատ գործադրութեան հսկել»:

Հսուած չէ, թէ Համայնքային իշխանութիւնը կտակագիր յօրինելու, վաւերացնելու, անոր գործադրելի հանգամանք տալու, կտակի օրինաւորութեան շուրջ ծագում առած վէճերը քննել եւ լուծելու իրաւասո՞ւ է թէ ոչ:

Այս անորոշութեան հետեւանքը այն եղաւ, որ պետական դատարանները, որոնք ընականարար նախանձախնդրութեամբ պիտի պաշտպանէին իրենց ընդհանուր իրաւասութիւնները, օգտըւելով օրէնքի այդ թերի եւ անորոշ տրամադրութիւններէն, իրաւասութեան հարցը միշտ իրենց ի նպաստ մեկանաբանեցին եւ ստեշծեցին այնպիսի կացութիւն մը, որ Հայ Համայնքի ԴԱՏԱՄԱՆԱԿԱՆ իրաւասութիւնը սահմանափակուած մնաց միմիայն այր եւ կնոջ միջեւ ամուսնական վէճերը լուծելուն մէջ: Պետական դատարանները չէին գործադրել Դատաստանական Խորհուրդներու նոյնիսկ սննդագինի մասին արձակուած վճիռները, առարկելով թէ այդ մասին օրէնքին մէջ որեւէ տրամադրութիւն չկայ:

Այս կացութեան դէմ Հայոց Պատրիարքին ներկայացուցած բողոքները անլսելի կը մնային: Ամենէն վերջն ալ Դատական Նախարարութիւնը 1 Ապրիլ 1891 թ. շրջաբերականով յայտարարեց, թէ Հայ Համայնքի Դատաստանական իրաւասութեան մէջ կ'իյնայ «միմիայն ամուսնական վէճերը լուծել, այր եւ կնոջ -ոչ թէ գաւակներուն- սննդագին որոշել եւ Համայնքի գաւակներուն ժառանգական վկայագիր տալ»:

Յոյներու պարագան տարբեր էր: Անոնք գանազան խնդիրներու մասին զատ զատ կանոններ մշակած էին, որոնցմէ ԽԱՌՆ ԺՈՂՈՎԻ յատուկ կանոնագիրին մէջ զետեղած էին նաեւ հետեւել տրամադրութիւնները.

«ՅՕԴ. 3- ... Կտակներու, վագրֆներու, թրախոմայի եւ օժիտի վերաբերեալ վէճերը կը քննէ եւ կը լուծէ ԽԱՌՆ ԺՈՂՈՎԸ»:

ՅՕԴ. 11- ժառանգական իրաւունքներու մասին երկու քրիստոնեաներու միջեւ ծագում առած դատերը շահագրգուռողներու խնդրագիրին վրայ Պատրիարքարան փոխանցուելու պարագային, պիտի քննուին եւ լուծուին ԽԱՌՆ ԺՈՂՈՎԻ ԿՈՂՄԻ»:

ՅՈՒ. 12- Նկատելով որ որեւէ օրթոսոքս քրիստոնեայի, Բ. Դրան օրէնքներուն եւ վերջերս քրիստոնէից թողօններու մասին տրուած որոշման համաձայն կատարած կտակը օսմ. կառավարութեան տեղական բոլոր իշխանութեանց կողմէ օրինաւոր եւ ընդունելի ճանչցուած է, յիշեալ կտակներու տրամադրութեանց եւ պայմաններուն գործադրութիւնը ԽԱՌՆ ԺՈՂՈՎԻՆ կը պատկանի»:

ՅՈՒ. 13- ԽԱՌՆ ԺՈՂՈՎԸ պարտի օրինաւոր նկատել եպիսկոպոսներու կողմէ տրուած բոլոր վաւերաթուղթերը -պիլճիւմիէ սէնէտաթ- որոնք կը վերաբերին ազգային դպրոցներու, հիւանդանոցներու, բարեգործական հաստատութիւններու, եկեղեցի եւ վանքերու եկամուտներուն, ծախքերուն եւ անոնց եղած ԿՏԱԿՆԵՐՈՒԻՆ, ինչպէս նաեւ ՕժիՏի մասին»: (1)

Իրաւ է որ Յոյներն ալ խնդիր ունեցան: 1880-ին Դատական Նախարարութեան կոչուած Ճէ-վտէթ փաշա, որ հակառակ էր Համայնքներու դատաստանական իրաւասութեանց եւ նպատակ ունէր նոյնիսկ պետական օրէնսդրութիւնը աշխարհականացնել, 1883 թ. շրջաբերականով մը Յոյն Համայնքին կտակներու, օժիտի, սննդագինի եւ այլն... վերաբերեալ բոլոր իրաւասութիւնները պետական դատարաններուն փոխանցեց, բայց Յովակիմ Գ. Պատրիարք վասն բողոքի հրաժարականը ներկայացուցած ըլլապվ, Բ. Դուռը փոստացաւ պահպանել նախկին գոյավիճակը եւ Ճէ-վտէթ փաշա քաշուեցաւ նախարարութենէ: Բայց 1888-ին երբ վերստին Դատական Նախարար նշանակուեցաւ վերանորոգեց իր նախկին հրահանգը: Այս անգամ Դիոնէսիոս Ե. Պատրիարքը 22 Յունիս եւ 6 Յուլիս 1890 թ. թագրիրներով նորէն բողոք բարձրացուց եւ այս բողոքները անլսելի մնալուն վրայ Սինոդը որոշեց Թիւրքիոյ մէջ գտնուող բոլոր յոյն եկեղեցիները գոցել: Ասոր վրայ Ճէ-վտէթ փաշան ստիպուեցաւ հրաժարիլ եւ յաջորդը Ռիզա փաշան Յ Փետր. 1891 թ. շրջաբերականով մը վերահաստատեց Յոյներու նախկին իրաւասութիւնները: Բայց նշանակելի է, որ սոյն շրջաբերականը կը վերջանար հետեւեալ պարբերութեամբ:-

«... Տուեալ իրաւասութիւնները ճանչցուած են միմիայն յոյն օրթոսոքս Համայնքին ի նպաստ, որով միւս Համայնքներու նման խնդիրներու վերաբերեալ դատերը պիտի տեսնուին պետական դատարաններու առջեւ»: (1)

Հայոց Պատրիարքը անգամ մը եւս անդրադառնալով սոյն խնդիրին վրայ, 15 Փետրուար 1895 թ. ընդարձակ թագրիրի մը մէջ, ի միջի այլոց, պահանջած էր, որ՝

ա- Թէ՛ կտակի եւ թէ օժիտի մասին Յոյներու տրուած իրաւասութիւնները տրուին նաեւ Հայոց, որովհետեւ Պատրիարքական իրաւասութիւններու սահմանման շուրջ կատարուած բանակցութեանց ընթացքին Բ. Դուռը բերանացի խոստացած էր, թէ Յոյներու վայելած իրաւասութիւնները պիտի վայելեն նաեւ Հայերը: (Հատուած 5):

բ- Պատրիարքարանի եւ կրօնական իշխանութեանց կողմէ տրուած ժառանգական վկայագիր-երը նոյնութեամբ պէտք է ընդունուին Շէրի դատարաններուն կողմէ, վասնզի այս վերջին-ները յիշեալ վկայագիրերու դէմ վկայ ունկնդրելով՝ տրամադրութիւնները փոփոխութեան կ'ենթարկեն, որով վկայագիրերը անարժէք կը դառնան: (Հատուած .): (1)

Սոյն թագրիուր ապարդիւն մնաց եւ պետական դատարանները Հայոց նկատմամբ, մինչեւ վերջը, կը գործէին վերոյիշեալ Ապրիլ 1891 թուակիր շրջաբերականի համաձայն:

Յոյներու կանոնները մերինէն շատ առաջ վաւերացուած էին, որով մեր Սահմանադրութիւնը ներկայացնողները, փոխանակ բեռանացի խոստումներով գոհանալու, Յոյներու պէս յստակ տրամադրութիւններ եթէ զետեղած ըլլային, կարելի է ըսել, վստահօրէն, պիտի չմերժուէր:

Սոյն պատկերը չ'արդարացներ Մելիք Թանգեանի հետեւեալ դիտողութիւնները Ազգային Սահմանադրութեան մասին.-

«Սահմանադրութիւնը տուաւ, եկեղեցական, հասարակական գործերի կառավարութեան ո՛չ ոգի, այլ կմախք առանց արեան եւ նեարդի. այդ մեծաբոմբիւն բառի տակ չէք գտներ դատակազմական, դատավարական որոշ ձեւեր եւ օրէնքներ, զանցառուների պատասխանատրութեան ենթարկելու եւ պատժելու հրահանգների կարգեր, չկան այնտեղ եկեղեցու վարչական, տնտեսական, քահանայական, ծխական, կալուածական խնդիրների վերաբերմամբ կարգ-կանոններ. ամէն ինչ թողած է հին կարգով, միայն տալով ընդհանուրին սահմանադրական կերպարանք»: (2)

Այս է կացութիւնը երբ 10 Յուլիս 1908 թուականին Օսմ. Սահմանադրական բեժիմ հռչակելով վերահստատուեցաւ 1876-ին կարճատեւ գործադրութենէ մը յետոյ կախակայուած Սահմանադրական օրէնքը, որուն 11-րդ յօդուածը կը տրամադրէր.-

«իսլամը օսմանեան պետութեան կրօնքն է: Այս սկզբունքը պահելով հանդերձ, հանրային կարգ ու կանոնը չխանգարելու, ընդհանուր բարքերու հակառակ չըլլառ պայմանաւ, կայսրութեան մէջ ճանչցուած բոլոր կրօնքներու ազատ կիրակումը եւ զանազան համայնքներու տրուած կրօնական առանձնաշնորհումներուն գործադրութիւնը պետութեան պաշտպանութեան տակ է»:

Սահմանադրական բէժիմը, վարչական եւ ուսումնական մարգերուն մէջ, բայց ԴԱՏԱՍԱՆԱԿԱՅՆ մարզին մէջ կացութիւնը միեւնոյն էր եւ այդ ուղղութեամբ Հայոց Պատրիարքարանին կողմէ ալ որեւէ բողոք չներկայացուեցաւ: Ամէն մարդ խանդավառուած էր Սահմանադրական Բէճիմի ներշնչած յոյսերով: Զէ՞ որ օսմանեան բոլոր քաղաքացիները հաւասարութեան գետնի վրայ պիտի մասնակցին թէ՝ օրէնսդրական, թէ՝ վարչական եւ թէ դատական իշխանութեանց. ուրեմն ի՞նչ հարկ կար Համայնքային ԴԱՏԱՍԱՆԱՆԵՐՈՒ իրաւասութեան հարց յարուցանելու:

Այս խանդավառութիւնը երկար չտեւեց: Կիլիկիոյ աղէտը, իտալական եւ պալքանեան պատերազմները հայկական գաւառներու մէջ յարուցուած հողային հարցերուն նկատմամբ կառավարութեան բոնած բացասական դիրքը, վերջապէս ներքին եւ արտաքին զանազան ազդակներու համադրութիւնը տեղի տուաւ, որ պահ մը մոռցուած Արեւելեան Նահանգներու բարենորոգմանց հարցը վերստին արծարծուի: Այդ ժամանակ հարցին զօրավիր կանգնած էր Ռուսիան, իսկ Անգղիան եւ Ֆրանսան ալ եթէ ոչ ջատագով, գէթ խափանարարի դիրք չէին բոնած:

Այս առթիւ Հայոց Պատրիարքարանին կողմէ նշանակուած անձնաւորութիւններու ալ աշխատակցութեամբ՝ Ռուս Դեսպանատան կողմէ պատրաստուելով Մեծ Պետութիւններու եւ

օսմանեան կառավարութեան ներկայացուած «Հայաստան ներմուծուելիք բարենորոգումներու նախածրագիրը» -Avant-projet des reformes à introduire en Arménie- կը պարունակէր նաեւ ՀԱՄԱՅՆՔԱՅԻՆ ԴՐՈՒԹԵԱՆ առնչութեամբ հետեւեալ տրամադրութիւնները.-

Յօդ. 18 -1863 թ. կազմական կանոնագիրէն եւ Սուլթաններու կողմէ տրուած պէրաթներէն բխող Հայ Ազգի իրաւունքներուն եւ առանձնաշնորհումներուն անբռնաբարելիութիւնը բացայայտ կերպով ճանչուած է»: (1)

Ուշագրաւ է, որ 8 Փետր. 1914 թուին ստորագրուած բնագիրին մէջ ո՛չ միայն ներմուծուած չէր վերոգրաել պարբերութիւնը, այլ եւ նախածրագիրի մէջ զետեղուած ՀԱՅԵՐ, ՀԱՅԵՐԻՆ ԼԵԶՈՒ բառերն անգամ ջնջուած եւ անոնց տեղ գործածուած էին ՏԵՂԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒՆԵՐ, ԶԱՆԱԶԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ, ՄԻՒՍԼԻՄԱՆ ՈՉ-ՄԻՒՍԼԻՄԱՆ բառերը:

Բարենորոգումներու ծրագիրին գործադրութեան հսկելու պաշտօնով հրաւիրուած երկու եւրոպացի քննիչներ, Հոփ եւ Վեսթենէնկ դեռ գործի չձեռնարկած՝ պայթեցաւ ընդհանուր պատերազմը եւ Թիւրք կառավարութիւնը, օգտուելով այս առիթէն, վերջ տուաւ քննիչներու պաշտօնին եւ ծրագիրն ալ ջնջեց: Իսկ մէկ տարի յետոյ, 1915-ին տեղի ունեցաւ Հայկական Մեծ Եղեռնը եւ կ. Պոլսոյ եւ իզմիրի գաղութներէն զատ ամբողջ Տաճկահայութիւնը մասամբ ջարդուեցաւ եւ մասամբ ալ անապատները ափսորուեցաւ:

Այսուհետեւ, 19 Յուլիս 1916 թուականին, Թիւրք կառավարութիւնը հրատարակեց «Հայոց Կաթողիկոսութեան եւ Պատրիարքութեան կանոնագիր -էրմէնի Կաթողիկոսուղու վէ Փաթրիքիկի նիզամնամէս» անունով 39 յօղուածներէ բաղկացած օրէնք մը, որուն առաջին եւ երկրորդ յօղուածները կը տրամադրէին.-

Յօդ. 1- Սոյ եւ Աղթամարայ Կաթողիկոսութիւնները միացուած, եւ կ. Պոլսոյ եւ Երուսաղէմի Պատրիարքութիւններն ալ այլ Կաթողիկոսութեան վրայ աւելցուած են: Օսմանեան Հայերու ընդհանուր կրօնապետութիւնը կը պատկանի յիշեալ Կաթողիկոս-Պատրիարքութեան եւ էջմիածնի հետ յարաբերութիւննին բոլորովին խզուած է: Կաթողիկոս-Պատրիարքի բնակավայրը Երուսաղէմի Ս. Յակոբայ վանքն է:

Յօդ. 2- Պատրիարքը Պէրաթով կը նշանակուի եւ կապուած է Կրօնից Նախարարութեան, որուն դիմումներ կրնայ կատարել միմիայն կրօնական խնդիրներու մասին»: (2)

Օրէնքի մնացեալ յօղուածները կը վերաբերին հետեւեալ խնդիրներու.-

Ա- Պատրիարքի ընտրութիւն (Յօդ. 3-4):

Բ- Կրօնական ժողովի կազմը եւ պարտականութիւնները (Յօդ. 5-6):

Գ- Խառն ժողովի կազմը եւ պարտականութիւնները (Յօդ. 7-9):

Դ- Պատրիարքի եւ յիշեալ ժողովներու փոխ-յարաբերութիւնները (Յօդ. 10-16):

Ե- Պատրիարքարանի Ընդհանուր Վարչութիւն (Յօդ. 17-21):

Զ- Առաջնորդներ (Յօդ. 22-28):

Է- Զանագան Խնդիրներ (Յօդ. 29-39):

Սոյն օրէնքին պաշտօնաթերթի մէջ հրատարակուած օրը, 28 Յուլիս 1916-ին, Կրօնից Տեսուչ Պէհա եւ Ոստիկանութեան Տնօրէն Ահմէտ պէյեր, Կ. Պոլսոյ Պատրիարք Զաւէն Արքեպիսկոպոսի հաղորդած են Արդարութեան եւ Կրօնից Նախարարին մէկ նամակը, որուն մէջ ի միջի այսոց ըսուած էր:-

«... Զեր պաշտօնը եւ Հայոց Պատրիարքարանի կազմակերպութիւնը վերջ գտած ըլլառվ, Պատրիարքարանի վերաբերեալ բոլոր գոյքերը եւ պաշտօնաթուղերը Կաթողիկոս-Պատրիարքին կողմէ փոխանորդ նշանակուելիք անձին յանձնուելու եւ մինչեւ այն ժամանակ ոստիկանական պաշպանութեան տակ մնալու համար, ձեր մեծապատուութեան մասնակցութեամբ կնիքի տակ առնուելու պաշտօն տրուած է Ոստիկանութեան Տնօրէն Ահմէտ եւ Կրօնից Տեսուչ Պէհա պէյերուն»: (1)

25 Հոկտ. 1917 թուականին ալ Թիւրք կառավարութիւնը «Ընտանեկան իրաւանց Որոշմնագիր - Հուգուգը Աիլէ Գարարնէմէսի» վերնագիրով եւ 157 յօդուածներէ բաղկացած օրէնք մը հրատարակեց, որուն մէջ թէ՛ իսլամներու, թէ՛ Քրիստոնեաներու եւ թէ Հրաեաներու ամուսնական եւ ընտանեկան հարցերու վերաբերեալ եւ իւրաքանչիւր համայնքի կրօնական կանոնները վեր ի վերոյ յարգող տրամադրութիւններ գետեղուած էին եւ սոյն օրէնքի 156-րդ յօդուածին մէջ ալ ըսուած էր.-

«Յոդ. 156- Ամուսնութեան անվաւերութեան, ամուսնալուծման, սննդագինի, թրախոմայի եւ օժիտի մասին կրօնապետերու ԴԱՏԱՄԱՆԱԿԱՆ իրաւասութիւնները ջնջուած են»: (1)

Միեւնոյն թուականին, միեւնոյն պաշտօնաթերթի մէջ հրատարակուած «Շէրի Դատարաններու Եղանակները» - Ուսուլը Մուհաքէմաթը Շէրիէ» - վերնագիրը կրող օրէնքի 7-րդ յօդուածով ալ ՀԱՄԱՅՆՔԱՅԻՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻՆ խլուած վերոգրեալ իրաւասութիւնները տրուած էին Շէրի դատարաններուն:

ՉՈՐՐՈՐԴ ՇՐՋԱՆ

**Հետ-պատերազմեան կացութիւն, մինչեւ Լիր. Հանրապետութեան
2 Ապրիլ 1951 թ. օրէնքին իրատարակումը:**

Թիւրք կառավարութիւնը զինադադար ստորագրելէն երեք շաբաթ յետոյ, 20 Նոյ. 1918 թուին հրատարակեց օրէնք մը, որ կը պարունակէր հետեւեալ յօդուածները.-

«Յօդ. 1- 17 Մարտ 1863 թուակիր Հայ Հայ Պատրիարքութեան Կանոնագիրը ջնջող 19 Յուլիս 1916 թ. Հայ Կաթողիկոս-Պատրիարքութեան կանոնագիրը ջնջուած է»:

«Յօդ. 2- 17 Մարտ 1863 թ. Հայ Պատրիարքութեան Կանոնագիրը վերահաստատուած է»:

«Յօդ. 3- 19 Յուլիս 1916 թ. Հայ Կաթողիկոս Պատրիարքութեան կանոնագիրի համաձայն տրուած 24 Յունուար 1917 թ. պէրաթը ջնջուած է»:

«Յօդ. 4- Հայոց Կ. Պոլսոյ Պատրիարքին եւ Սոոյ Կաթողիկոսին նախկին պէրաթները վերահաստատուած են»:

«Յօդ. 5- Սոյն օրէնքը գործադրելի է հրատարակութեան հետեւեալ օրէն սկսած»: (1)

Ուրեմն, 21 Նոյ. 1918 թուականէն սկսած Հայոց ՊԱՏՐԻԱՐՔԱԿԱՆ-ՀԱՄԱՅՆՔԱՅԻՆ նախկին գոյավիճակը նոյնութեամբ վերահաստատուած էր:

Այնուհետեւ, ինչպէս գիտենք, ծանօթ պարագաներու տակ կազմուեցաւ Հայկական ՍՓԻՒԹՔԸ: Մաս մը մնաց Թիւրքիոյ մէջ, մասնաւորապէս Կ. Պոլսոյ, իսկ մնացեալները հարկադրուեցան գաղթել եւ տեղաւորուիլ մասամբ արեւմտեան երկիրներու մէջ: Այդ երկիրներէն իւրաքանչիւրին մէջ կիրարկուած ՀԱՄԱՅՆՔԱՅԻՆ ԴՐՈՒԹԻՒԽՆԸ իրարմէ տարրեր ըլլալուն պատճառաւ ստորեւ կը պարզենք զատ զատ:

Ա- ԹԻՒՐՔԻՈՅ ՄԵԶ

Լոգանի Դաշնագիրին 42-րդ յօդուածին համաձայն, Թիւրք կառավարութիւնը յանձն առած էր Թիւրքիոյ մէջ բնակող ոչ-իսլամ փոքրամասնութիւններու ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ եւ ԱՆՁՆԱԿԱՆ իրաւունքներուն յատուկ եւ անոնց սովորութիւններն ու աւանդութիւնները յարգող օրէնքներ հրատարակել: Սոյն օրէնքները պիտի մշակուէին թիւրք կառավարութեան եւ իւրաքանչիւր համայնքի կողմէ հաւասար թիւրով նշանակուած անդամներէ կազմուած Յաձնախումբի մը միջոցաւ եւ տարակարծութեան պարագային խնդիրը պիտի լուծուէր եւրոպացի յայտնի իրաւագէտի մը իրաւարարութեամբ: Թիւրքիա յանձնառու եղած էր նաեւ պաշտպանել համայնքներու եկեղեցիներն ու գերեզմանատունները եւ անոնց կրօնական եւ վագֆներու հաստատութեանց ընծայել ամէն դիւրութիւն:

Շատ ժամանակ չանցած Թիւրքիոյ բոլոր ոչ-իսլամ համայնքները Լօգանի դաշնագիրով՝ իրենց վերապահուած իրաւունքներէն հրաժարեցան, որով այլեւս նախատեսուած օրէնքներու հրատարակութեան պէտք չմնաց:

Այնուհետեւ, 20 Մարտ 1926 թուին, Թիւրք Հանրապետութիւնը Զուլցերիոյ քաղաքային օրէնքը (Code Civil) գրեթէ նոյնութեամբ ընդունած ըլլալով, սոյն օրէնքի ընտանեկան եւ անձնական իրաւանց վերաբերեալ տրամադրութիւնները գործադրելի են բոլոր քաղաքացիներուն համար, առանց ցեղի եւ կրօնի խարութեան, եւ այդ առթիւ ծագում առած դատերն ալ քննելու եւ լուծելու իրաւասու են թիւրք Հանրապետութեան քաղաքային դատարանները:

Ուրեմն, Օսմաննեան Կայսրութեան մէջ 1461 թուին հաստատուած Հայոց ՀԱՄԱՅՆՔԱՅԻՆ ԴՐՈՒԹԻՒԽՆԸ, ուրիշ համայնքներու պէս, մինազամ ընդ միշտ ջնջուած է եւ կոստանդուպոլսոյ Պատրիարքը, որպէս կրօնապետ, կրնայ խառնուիլ միմիայն կրօնական խնդիրներու:

Բ- ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԵՐԿԻՐՆԵՐՈՒ ՄԵԶ

Ինչպէս ըսած էինք ասկէ առաջ, արեւմտեան երկիրներու մէջ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ենթակայ են ընկերակեցութեանց ընդհանուր օրէնքներուն, որով այդ պետութիւններուն մէջ համայնքային հարց գոյութիւն չունի: Բոլոր քաղաքացիները, ըլլայ' անձնական, ըլլայ'

ընտանեկան խնդիրներու առնչութեամբ, ենթակայ են պետութեան ընդհանուր օրէնքներուն եւ դատարաններուն: Ուրեմն այդ երկիրներու մէջ հաստատուած Հայոց կրօնա-կենցաղային ինքնուրոյնութեան պահպանումը կախեալ է միմիայն իրենց կրօնական եւ ազգասիրական ջերմեւանդութենէն, քանի որ զիրենք Համայնքի սեպհական կանոններուն կապուած մնալու ստիպող որեւէ օրինական պարտաւորութիւն չկայ:

Գ- ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԵՐԿԻՐՆԵՐՈՒ ՄԵՋ

Արաբ պետութիւնները, որոնք նախկին օսմանեան կայսրութենէն բաժնուած են, կը ճանչնան ոչ-իսլամ տարրերու ՀԱՄԱՅՆՔԱՅԻՆ ԴՐՈՒԹԻԻՆԸ: Այս մասին իրավականչիւր պետութիւն մասնաւոր օրէնքներ հրատարակած է, որոնք հմնուած են ընդհանրապէս նախկին գոյավիճակը պահպանելու սկզբունքին վրայ, պարագայական սեղմումներով կամ ընդլայնումներով:

Եզիպտոսի, իրաքի եւ Յորդանանի մէջ հրատարակուած օրէնքներու մասին հանգամանաւոր ծանօթութիւններ պիտի չկրնանք տալ, որովհետեւ այդ պետութիւններու օրինաց հաւաքածուները աչքի առջեւ չունինք: Պիտի բաւականանաք, ուրեմն, ստորեւ յիշելով միայն Սիւրիոյ եւ Լիբանանի մէջ սոյն խնդիրի առթիւ հրատարակուած օրէնքներու էական բնոյթ ունեցող տրամադրութիւնները:

- ՍԻՒՐԻՈՅ ՄԵՋ

Այս պետութեան մէջ Դատաստանական կազմակերպութեան -թանգիմէթ ի Ատլիյէ- մասին առաջին անգամ 9 Յունուար 1919 թուականին հրատարակուած առժամեայ օրէնքի մէջ զետեղած էր հետեւեալ 18-րդ յօդուածը:-

«Ոչ-իսլամ համայնքներու դատարանները ըստ առաջնոյն պիտի պահեն իրենց դատաստանական իրաւասութիւնները»:

Սիւրիոյ դատարաններու ընդհանուր կազմակերպութեան մասին հրատարակուած 28 Յունիս 1928 թ. եւ 238 համար օրէնքի 69-րդ յօդուածն ալ կը տրամադրէ:-

«Ոչ-իսլամ համայնքներու դատարաններուն անձնական իրաւանց վերաբերեալ իրաւասութիւնները ի գորու են»:

Այնուհետեւ Սիւրիոյ դատակազմական օրէնքը փոփոխութիւններ կրեց, սակայն համայնքներու դատաստանական իրաւասութիւնները յարգուած են ըստ առաջնոյն:

14 Մայիս 1930 թուականին հրատարակուած Սիւրիոյ Սահմանադրութեան մէջ ալ զետեղուած էր հետեւեալ 15-րդ յօդուածը:-

«Խիղճի ազատութիւնը բացարձակ է: Պետութիւնը կը յարգէ երկրի մէջ գոյութիւն ունեցող բոլոր դաւանանքներն ու կրօնքները, կ'երաշխաւորէ եւ կը հովանաւորէ բոլոր պաշտամունքները, որոնք հանրային կարգ ու կանոնի եւ բարի վարուց հակառակ չեն: Կ'երաշխաւորէ նաեւ բոլոր ժողովուրդներու, ինչ դաւանանքի ալ պատկանին, կրօնական շահերուն եւ անձնական իրաւունքներուն յարգանքը»:

Այս Սահմանադրութիւնը Բարձր Գոմիաէրի կողմէ հրատարակուած էր, ի հեճուկս Սիւրիոյ Սահմանադիր Ժողովի բողոքներուն, օրէնքի 116-րդ յօդուածով Հովաննաւոր պետութեան վերապահուած իրաւունքներուն դէմ։ Այնուհետեւ, երբ Սիւրիա իր անկախութեան տիրացաւ, նորընտիր Սահմանադիր Ժողովը մշակեց Սահմանադրական Օրէնք մը, հրատարակուած 7 Մեպտ. 1950 թ. պաշտօնաթերթին մէջ, որուն երրորդ յօդուածը կը տրամադրէ։

Ա- Սիւրիոյ Հանրապետութեան Նախագահին կրօնքը իսլամն է։

Բ- Իսլամ Շէրիաթը օրէնսդրութեան գլխաւոր աղբիւրն է։

Գ- Կրօնքը ազատ է։ Պետութիւնը կը յարգէ բոլոր յայտնուած կրօնքները եւ կ'երաշխաւորէ անոնց ազատ կիրարկումը, պայմանաւ որ հանրային կարգ ու կանոնին հակառակ չըլլան։

Դ- Կրօնական համայնքներու անձնական իրաւունքները ճանչցուած եւ պաշտպանուած են»։

Ուրեմն, Սիւրիոյ Հանրապետութիւնը կը ճանչնայ ոչ-իսլամ տարրերու ՀԱՄԱՅՆՔԱՅԻՆ ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ եւ կը խոստանայ պահպանել անոնց հնուց ի վեր վայելած գոյավիճակը (Statu quo ab antiquo):

- ԼԻԲԱՆԱՆԻ ՄԵԶ

Լիբանանի Հանրապետութիւնը, կրօնական համայնքներու հանդէպ շատ բաերացակամ վերաբերում ցոյց տալով, ո՛չ միայն յարգած է անոնց հնուց ի վեր վայելած կրօնական, վարչական, տնտեսական եւ ուսումնկանա առանձնաշնորհումներն ու արտօնութիւնները, այլեւ ընդլայնած է անոնց իրաւասութիւնները, համայնքային դատարաններուն փոխանցելով կարգ մը դատեր, որոնց դատավարութիւնը նախկին դրութեան մէջ անգամ տեղի կ'ունենար պետական դատարաններու առջեւ։

Առաջին ընդլայնումը կատարուեցաւ 3 Փետրուար 1930 թ. օրէնքով, որուն 34-37-րդ յօդուածներուն համաձայն կրօնական իշխանութեանց իրաւասութիւններու մէջ կը մտնեն հետեւեալ խնդիրները։

1- Նշանախօսութիւն

2- Ամուսնութեան դաշինք

3- ամուսնութեան անվաւերութիւն

4- Ամուսնալուծում

5- Որդեգրութիւն

6- Զաւակներու օրինականացում

7- Հոգատարութիւն

8- Ամուսնալուծման, ամուսնութեան անվաւեր հոչակման կամ մարմնական բաժանման առիթներով մննդագին եւ վնասուց հատուցում որոշել: Միայն թէ Կրօնական Դատարանը սկզբունքը կ'որոշէ, բայց գումարին քանակը սահմանելու իրաւասութիւնը կը պատկանի պետական դատարաններուն: Այսուհանդերձ, Կրօնական Դատարանը քանական ալ կրնայ սահմանել, պայմանաւ որ կողմերը գրաւոր յայտարարութեամբ մը ընդունած ըլլան Կրօնական Դատարանի այդ մասին ալ իրաւասութիւնը:

9- Զորձօժիտի եւ դրամօժիտի վերաբերեալ խնդիրներ:

10- Անչափահասի մը համար խնամակալ առաջարկել:

11- Վագֆները մատակարարել եւ հաշիւները պահանջել:

12- Համայնքի գաւակներէն վախճանողի մը ժառանգորդները որոշող վկայագիր տալ:

- ԹԵՇ ՍԻՒՐԻՈՅ ԵՒ ԹԵՇ ԼԻԲԱՆԱՆԻ ՄԵՋ

Հովանաւորութեան ակտը հովանաւորութեան տակ դրուած երկիրներու մէջ գտնուող Կրօնական Համայնքներու առանձնաշնորհումներուն եւ անձնական իրաւունքներուն պաշտպանութեան համար ալ պաշտօն տուած էր հովանաւորող պետութեան: Սիւրիոյ եւ Լիբանանի հովանաւոր Ֆրանսայի Բարձր Գումիսէրը, յենելով այդ ակտի մանաւանդ 6-րդ յօդուածին վրայ (Vu l'acte de mandat pour la Syrie et le Liban, notamment par l'article 6) Սիւրիոյ եւ Լիբանանի համար միանուագ հրատարակեց 13 Մարտ 1936 թ. եւ 60 Հ. Ռ. եւ 61 Հ. Ռ. համար երկու որոշմնագրեր (arrete's), որոնցմէ առաջինը 24 եւ երկրորդը մէկ յօդուած կը պարունակէր: 18 Նոյ. 1938 թուին ալ հրատարակեց 146 Հ. Ռ. համար որոշմնագիր մը, որով 60 Հ. Ռ. համար որոշմնագիրի մի քանի յօդուածները փոփոխութեան ենթարկուեցան եւ նոր յաւելումներով յօդուածներու թիւը 28-ի բարձրացուեցաւ:

Սոյն օրէնսդրութիւնը, որ այժմ ալ ի գօրու է ոչ-իսլամներու նկատմամբ, Կրօնական Համայնքներու պետութեան մէջ իրաւական դիրքը ճշգելով, անոնցմէ իւրաքանչիւրին պատեհութիւն կու տայ իր վարչական եւ դատաստանական հնամեայ կանոնագրութիւնները վերամշակելով պետութեան ներկայացնելու, որպէսզի անոնք օրէնքի ուժ ստանան:

Ստորեւ կ'արտագրենք յիշեալ օրէնսդրութեան Հայ Համայնքն ալ ուղղակի շահագրգոռող տրամադրութիւնները նոյնութեամբ եւ մնացեալները քաղուածաբար, նկատի առնելով նաեւ բարեփոխումներն ու յաւելումները:

Ա- ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔ ՎԱՅԵԼՈՂ ՀԱՍԱՅՆՔՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

(Des Communautés a Statut Personnel)

ՑՕԴ. 1- Հաստ օրինի կը ճանցուին, որպէս անձնական իրաւունք վայելող համայնքներ, պատմական համայնքները, որոնց կազմակերպութիւնը, իրաւասութիւնները եւ կանոնագրութիւնները հաստատուած են օրինագիծով մը (par un acte legislatif):

Այս համայնքները հետեւեալներն են--

ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐ- Մարոնի, Յոյն Օրթողոքս, Մելքի-Կաթոլիկ, Հայ Գրիգորեան-Օրթողոքս, Հայ Կաթոլիկ, Ասորի Կաթոլիկ, Ասիրօ-Քաղէական-Նեստորական, Քաղղէական Պատրիարքարանները եւ Լատին Եկեղեցին:

ՄԱՀՄԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐ- Սինի, Շիհ, Ճաֆէրի, Ալեվի, Իսմայիլի, Տիւրզի:

ՀՐԵԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐ- Հալէպի, Պէյրութի, Դամասկոսի Սինակոկները:

Յ0Դ. 2- Անձնական իրաւունք վայելող Համայնքի մը ըստ օրինի ճանաչումը, որպէս հետեւանք, այդ համայնքի կանոնագրութեան կու տայ օրէնքի ուժ եւ այդ կանոնագրութիւն եւ անոր գործադրութիւնը կը դնէ օրէնքի պաշտպանութեան եւ հանրային ուժի հակակռին տակ:

Յ0Դ. 3- Այն պատմական համայնքները որոնց կազմակերպութիւնը, իրաւասութիւնները եւ կանոնագրութիւնները չեն հաստատուած սոյն որոշմանագիրի հրատարակութեան ժամանակ, բայց որոնք արդէն ուժուած էին որոշ առանձնաշնորհումներով կամ կը վայելէին որոշ արտօնութիւններ, ըլլա՛յ Վեհապետական հրովարտակներու, Բարձր Գոմիսէրութեան որոշմանագիրերու, Սիւրիոյ եւ Լիբանանի կառավարութեանց որոշումներու չնորհիւ, ըլլա՛յ գրաւոր աւանդութեամբ մը ստացուած գոյավիճակի մը արդեամբ, կրնան օգտուիլ սոյն որոշմանագիրի առաջին յօդուածէն իրենց ըստ օրինի ճանաչման համար:

Յ0Դ. 4- Սոյն ճանաչումը ստանալու համար յիշեալ համայնքներէն իւրաքանչիւրը պարտի կառավարական իշխանութեան քննութեան ներկայացնելու կանոնագրութիւն մը, բխած այն կանոններէն, որոնցմով կը վառավարուէր համայնքը:

Սոյն կանոնագրութիւնը կը սահմանէ.-

1- Հոգեւոր պետերու եւ կրօնական պաշտօնեաներու նուիրապետութիւնը, անոնց նշանակման եղանակը եւ իրաւասութիւնները:

2- Սինողներու, կրօնապետաց ժողովներու, դատարաններու, խորհուրդներու, Հոգարարձութիւններու եւ այլն... կազմը եւ իրաւասութիւնները:

3- Կրոնական դատարաններու իրաւասութիւնները եւ դատավարութեան եղանակները:

4- Անձնական իրաւանց կանոնագրութիւնը ըստ համայնքի կանոնական օրէնսդրութեան:

5- Համայնքի աշխարհիկ ստացուածքին (Patrimoine temporal) յանձանձման ձեւը:

6- Համայնքի կրօնական վարդապետութիւնը եւ հետեւողներուն վիճակուած բարոյական պարտականութիւնները:

Յ0Դ. 5- Առյուն կանոնագրութիւնը-վերապահութեամբ որ հանրային կարգ ու կանոնի եւ բարի վարուց, պետութիւններու եւ համայնքներու կազմական օրէնքներուն եւ ներկայ որոշմանագիրի տրամադրութիւններուն հակառակ որեւէ տրամադրութիւն չպարունակէ - պիտի վաւերացուի օրինագիծով մը, որով կը յայտարարուի կանոնագրութեան գործադրութեան դրուիլը եւ համայնքին ճանչցուած ըլլալը սոյն որոշումնագիրի առաջին յօղուածին համաձայն:

Յ0Դ. 6- Նախընթաց 1-5 յօղուածներու համաձայն ճանչցուած համայնքներու կանոնագրութեան բոլոր փոփոխութիւնները պէտք է առարկայ ըլլան օրինագիծի մը:

Յ0Դ. 7- Կրօնական համայնքներու եւ անոնց իւրաքանչիւրին մէջ մշակութային, ուսումնական եւ բարեսիրական ինքնավար միութիւնները, որոնք առանձին իրաւունքներ եւ պարտականութիւններ ունենալու ընդունակ ճանչցուած են ըստ համայնքի կանոնագրութեան, ինչպէս նաեւ կրօնական միաբանութիւնները, բարոյական անձի իրաւունք կը վայելեն:

Յ0Դ. 8- Վերի յօղուածին մէջ յիշուած համայնքներն ու հաստատութիւնները կրնան շարժական գոյքերու եւ անշարժ կալուածներու տիրանալ, վերապահութեամբ 7 Ապրիլ 1924 թ. եւ 2547 համար որոշմանագիրով նախատեսուած արգելքներուն: Նուէրներ (liberalites) կրնան ստանալ արտօնութեամբ մը, որ կը տրուի տեղական հրամանով կամ որոշմանագիրով:

Առյուն համայնքները եւ հաստատութիւնները առուծախի, փոխանակութեան, իրաւախոհութեան-հաշտութեամբ կարգադրութիւն-, վերջապէս իրենց ստացուածքը աւելցնելու կամ պակսեցնելու բնոյթ ունեցող բոլոր գործառնութիւններու մէջ, ինչպէս նաեւ դատարաններու առջեւ որպէս դատախազ կամ դատելի, կը ներկայացուին իրենց պետին միջոցաւ:

Յ0Դ. 9- Համայնքները եւ անոնց ենթակայ հաստատութիւններն ու միաբանութիւնները հանրային իշխանութեանց հետ յարաբերութեան մէջ կը ներկայացուին իրենց ամենաբարձր կրօնապետին միջոցաւ: Եթէ այս վերջինը հովանաւորութեան տակ գտնուող երկիրներէն -Ախրիա եւ Լիբանան- դուրս կը բնակի, պարտի, ստիպողաբար, իր իշխանութիւնը փոխանցել տեղական ներկայացուցիչի մը:

Յ0Դ. 10- Առյուն յօղուածը 18 Նոյ. 1938 թ. եւ 146 Լ. Ռ. համ. որոշումնագիրով բարեփոխուած է հետեւեալ ձեւով.-

Անձնական իրաւունք վայելող ճանչցուած համայնքներու Սիւրիացի եւ Լիբանանցի անդամները անձնական իրաւանց վերաբերող խնդիրներու առնչութեամբ ենթակայ են իրենց համայնքի անձնական իրաւանց կանոնագրութեան: Առյուն կանոնագիրով չկառավարուող (non regis) կէտերու մէջ ենթակայ են քաղաքային օրէնքին:

Օտարահպատակները, անձնական իրաւունք վայելող ճանչցուած համայնքի մը անդամ իսկ ըլլան, անձնական իրաւանց խնդիրներու մասին ենթակայ են իրենց հպատակութեան օրէնքին:

Յ0Դ. 11- Զափահաս եւ ատակ որեւէ անհատ կրանց, քաղաքային հետեւանքներով, ճանչցուած համայնքէ մը հրաժարի կամ համայնքի մը յարիլ եւ այս ուղղութեամբ իր քաղաքային վիճակի արձանագրութիւնները փոխել տալ, իր բնակավայրի քաղաքային վիճակի գրասենեակին ներ-

Կայացնելով իր կամքը արտայայտող յայտագիր մը, եւ ի հարկին, իր նոր մտած համայնքի իրաւասութիւնները կողմէ տրուած վկայագիր մը:

Յ0Դ. 12- Սոյն յօդուածը 18 Նոյ. 1938 թ. եւ 146 Լ.Ռ. համ. որոշմագիրով բարեփոխուած է հետեւեալ ձեւով.-

Կողակիցներու կամ անոնցմէ մէկուն համայնքէ մը հրաժարման պարագային անչափահաս զաւակները հօրը կը հետեւին: Անոնց քաղաքային վիճակի արձանագրութիւնները կը պահ-պանուին կամ կը սրբագրուին հօրը վիճակի համաձայն:

Վերոգրեալ տրամադրութիւնները գործադրելի են նաեւ մահուամը, ամուսնութեան ան-վաւերութեամբ, կնախողութեամբ, ամուսնալուծմամբ կամ մարմնական բաժանմամբ ամուս-նական կապի խզման պարագային, նոյնիսկ եթէ զաւակներու հոգածութիւնը կամ խնամակա-լութիւնը մօր կը պատկանի:

Յ0Դ. 13- Համայնքի մը կամա անոր ինքնավար մէկ միութեան հաւաքական անջատման (Secession collective) պարագային, անջատումը կը ներգործէ նաեւ համայնքի կամ շահագրգոռող միութեան շարժուն եւ անշարժ ստացուածքներուն վրայ:

18 Նոյ. 1938 թ. եւ 146 Լ.Ռ. որոշմագիրի 3-րդ յօդուածով սոյն յօդուածին աւելցուած է հետեւեալ պարբերութիւնը.-

«Սակայն եւ այնպէս, բացառութիւն կը կազմեն ձօնուած ստացուածքները (bien dedies), որոնք կը յանձնուին ձօնողներու կամքին համաձայն»:

Բ.- ԸՆԴԱՎՈՒՐ ՕՐԵՆՔՆԵՐՈՒ ԵՆԹԱԿԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ (Des Communautés de Droit Commun) -քաղուածարար

ա- Սոյն համայնքները իրենց գործերը կը կազմակերպեն եւ կը վարեն քաղաքային օրէնքա-դրութեան սահմաններուն մէջ: (Յ0Դ. 14)

բ- Անոնք կրնան ճանչցուիլ օրինագիծով մը, պայմանաւ որ իրենց վարդապետութիւնը եւ բա-րոյականը հակառակ չըլլան հանրային կարգ ու կանոնի եւ այլն... եւ իրենց թիւը եւ մշտատե-ւութեան երաշխաւորութիւնը արդարացնեն սոյն արտօնութիւնը: Կրնան տիրանալ միմիայն պաշտամունքի, պաշտօնեաներու բնակութեան եւ գերեզմանատան համար անհրաժեշտ ստացուածքներ: (Յօդ. 15 եւ 16)

գ- Անդամները անձնական իրաւանց առնչութեամբ ենթակայ են քաղաքային օրէնքներուն: Կրնան իրենց ծէսերով ամուսնութիւն կնքել, պայմանաւ որ ամուսնութիւն կնքելու իրաւասու պաշտօնեայի անունը նախարարութեան հաղորդուած եւ ամուսնացողներն ալ ըլլան իրենց բնակավայրի քաղաքային վիճակի սպասարկութեան կողմէ: Առանց այս պայմանները յար-գելու պսակ կատարող պաշտօնեան կը պատժուի 1-3 ամիս բանտարկութեամբ եւ 20-100 ոսկի տուգանքով: Ամուսնութիւնը քաղաքային վիճակի տոմարներուն մէջ պէտք է արձանագրուի 24 ժամուան մէջ: (Յ0Դ. 17, 18, 19, 20, 21):

Յ0ԴՈՒԱԾ 22.-

«Զնայած վերոգրեալ տրամադրութեանց, ԼիբԱՆԱՆԻ ԲՈՂՈՔԱԿԱՆ համայնքը կը պահպանէ ամուսնական խնդիրի մասին աւանդութեամբ եւ հանրային իշխանութեան լոելեայն ճանաչումովը նուիրագործուած իր դատաստանական իրաւասութիւնները»:

Սոյն յօդուածը 18 Նոյ. 1938. թ. եւ 146 Լ.Ռ. որոշմագիրի 4-րդ յօդուածով ջնջուած է եւ 28-րդ յօդուածով ալ բարեփոխուած է հետեւեալ ձեւով.-

«Բողոքական համայնքը, կրօնական համայնքներու իրաւական դիրքը սահմանող 13 Մարտ 1936 թ. եւ 60 Լ.Ռ. որոշմագիրի առաջին յօդուածին մէջ յիշուած փէ' իրաւապէս եւ թէ' փաստորէն ճանչցուելու իրաւունք վայելող համայնքներու կարգին դասուած է»:

Գ- ԸՆԴԱՆՈՒՐ ՏՐԱՄՊՐՈՒԹԻՒՆԵՐ (146 Լ.Ռ. որոշմագիրէն)

«ՅՕԴ. 22- Անձնական իրաւունք վայելող ճանչցուած համայնքի մը պատկանող Սիւրիացիներու եւ Լիբանանցիներու ամուսնութեան վաւերաթուղթը կը խմբագրուի պսակէն անմիջապէս յետոյ, համայնքի սովորական լեզուով։ Պսակադիր կրօնական անմիջապէս, ամէն պարագայի տակ պսակի թուականէն մինչեւ հինգ օր, արաբերէն գրուած վկայագիրով մը պսակը հաղորդելու է կողակիցներու բնակավայրին քաղաքային վիճակի պաշտօնէութեան։ ... Սոյն տրամադրութիւնը չյարգող պսակադիր կրօնականը ենթակայ է 20-րդ յօդուածով նախատեսած պատիժներուն։ - 1-3 ամիս բանտարկութիւն եւ 20-100 ոսկի տուգանք։

ՅՕԴ. 23- Կողակիցներէն մէկուն անջատման պարագային, անջատումը քաղաքային վիճակի տոմարներուն մէջ արձանագրուած թուականէն սկսեալ, ամուսնութիւնը եւ անձնական իրաւանց վերաբերեալ խնդիրները ենթակայ կ'ըլլան անոնց նոր ստացած վիճակի կանոնագրութեան։ (*)

(*) Սոյն պարբերութիւնը փոփոխութեան ենթարկուած է Լիբանանի Հանրապետութեան 2 Ապրիլ 1951 թ. օրէնքի 14-րդ յօդուածով, որուն պիտի անդրադառնանքիր կարգին։

ՅՕԴ. 24- Բացի հետագայ 25-րդ յօդուածի մէջ նախատեսուած բացառութեան, չեղեալ եւ իրաւական հետեւանքներէ զուրկ են այն ամուսնութիւնները եւ անձնական իրաւանց վերաբերեալ գործողութիւնները, որոնք կատարուած են համաձայն կանոնագրութեան մը, որու ըէժմին չեն պատկանիր ամուսնացողներէն ոչ մէկը։

Վերը նախատեսուած ապօրինութիւնը կը սրբագրուի, եթէ ամուսնացեալները ամուսնութենէ յետոյ իրենց քաղաքային վիճակի արձանագրութիւնները փոխել տալով ենթակայ դառնան այն կանոնական ռեժիմին, որով կատարուած էր իրենց ամուսնութիւնը եւ անձնական իրաւանց գործողութիւնները։

ՅՕԴ. 25- Օտար երկրի մը մէջ Սիւրիացիներու եւ Լիբանանցիներու միջեւ եւ Սիւրիացիի կամ Լիբանանցիի եւ օտարի միջեւ կնքուած ամուսնութիւնը վաւերական է, եթէ կատարուած է այդ երկրի մէջ սովորական եղող ձեւակերպութիւններով։

Եթէ օտար օրէնքով կնքուած ամուսնութիւնը ձեւակերպութեամբ, ինչպէս նաեւ հետեւանք-ներով անընդունելի է ըստ ամուսնոյն պատկանած անձնական իրաւանց կանոնադրութեան, այդ ամուսնութիւնը Սիւրիոյ եւ Լիբանանի մէջ ենթակայ է քաղաքային օրէնքին:

ՅՈՒ. 26- Ի զօրու եղող անձնական իրաւանց կանոնագրութիւններուն կամ սոյն որոշմնագիրի տրամադրութիւններուն դէմ օրինագանցութիւն գործողները, ասոնց գործակիցները կամ մեղսակիցները, բացի ընդհանուր օրէնքներով նախատեսուած պատիժներէն, նիւթապէս ալ պատասխանատու են այն վնասներուն համար, զորս պատճառած են շահագրգռող կողմերուն:

ՅՈՒ. 27- Իւրաքանչիւր պետութեան մէջ պիտի հաստատուի բարձրագոյն ատեան մը, որ իրաւասու պիտի ըլլայ լուծելու այն տարակարծութիւնները, որոնք կը ծագին անձնական իրաւանց դատարաններու միջեւ, ինչպէս նաեւ այդ դատարաններուն եւ պետական դատարաններուն միջեւ:

Բաց աստի, սոյն ատեանը իրաւասու պիտի ըլլայ որոշելու.-

1- Թէ քաղաքային դատարանէն տարբեր անձնական իրաւանց դատարանի մը կողմէ տրուած եւ առ ի գործադրութիւն, գործադրութեան գրասենեակին ներկայացուած վճիռ մը իրաւասութեամբ տրուած է, եւ գործադրելի՝ է թէ ոչ:

2- Այն օրինագանցութիւններու մասին, որոնք նախատեսուած են կրօնական համայնքներու իրաւական դիրքը սահմանող 13 Մարտ 1936 թ. եւ 60 Լ.Ռ. որոշմնագիրի 20-րդ յօդուածով եւ ներկայ որոշմնագիրի 26-րդ յօդուածով:

3- Սոյն որոշմնագիրի տրամադրութեանց մեկնարանութեան եւ գործադրութեան առնչութեամբ ըլլայ՝ կառավարութեանց, ըլլայ՝ համայնքներու պետերուն կողմէ իրենց ուղղուած հարցումներու մասին:

Այն պարագային երբ սոյն ատեանը պիտի որոշէ տարակարծութեան մը կամ իրաւասութեան մը մասին, իր նախագահէն եւ անդամներէն գատ անոր պիտի մասնակցի նաեւ շահագրգռուող իւրաքանչիւր համայնքի պետին կողմէ նշանակուած ներկայացուցիչ մը»: (*)

**61 Լ.Ռ. որոշումնագիրի միակ յօդուածն ալ կը տրամադրէ.-
«Ճանչցուած համայնքներու կանոնագրութիւնը վաւերացնող օրինագիծի հրատարակութեան թուականէն սկսեալ, շահագրգռուող համայնքի կազմական կանոնագիրին ենթակայ բոլոր խնդիրներու վերաբերեալ օրէնքները, հրովարտակները, Բարձր Գոմիսարութեան կամ տեղական կառավարութեանց որոշումնագիրերի ի զօրու ըլլալէ կը դադրին:**

ԾԱՆՈԹՈՒԹԻՒՆ.- Բարձր Գոմիսէրի սոյն օրէնսդրութեան դէմ Մահմետականները բուռն բողոք բարձրացուցին: Իրաւ է որ Մահմետականներու մէջ ալ փաստօրէն դաւանական շերտաւորումներ գոյութիւն ունին, սակայն անոնց ամէնքն ալ անձնական իրաւանց մարգին մէջ կապուած են Գուրանի տրամադրութեանց, որով պաշտօնապէս զանագան համայնքներու բաժանումը իսլամի միասնականութիւնը կը խախտէ: Մանաւանդ 60 Լ.Ռ. որոշմնագիրի 11-րդ յօդուածով արտօնուած կրօնափոխութեան ազատութիւնը բոլորովին անընդունելի էր, որով-

Հետեւ ըստ Շէրիաթի, իսլամ մը իրաւունք չունի իր կրօնքը փոխելու եւ եթէ համարձակի մահ-
ւան արժանի է:

Բարձր Գոմիսէրը, այս եւ ուրիշ դիտողութիւնները քննելով եզրակացութիւնը իրեն հաղոր-
դելու պաշտօնով Բարձր Գոմիսէրութեան Ընդհանուր Քարտուղար Մէյրիէ, իրաւագէտ
Խորհրդական Մազաս եւ Վագֆներու Ընդհանուր Քննիչ Ճենարտիէ բաղկացած յանձնա-
խումբ մը կազմեց եւ վերջնապէս 30 Մարտ 1939 թ. եւ 53 Լ.Ռ. որոշումնագիրով յայտարարեց,
թէ 60 Լ.Ռ. եւ 146 Լ.Ռ. որոշմնագիրերը իսլամներու համար գործադրելի չեն: Ուրեմն, ինչպէս
ըսած էինք, յիշեալ որոշմնագիրերը գործադրելի են Սիւրիոյ եւ Լիբանանի ոչ-իսլամ
համայնքներուն համար միայն:

(*) Սոյն պարբերութիւնն ալ փոփոխութեան ենթարկուած է Լիբանանի Հանրապետութեան
12 Ապրիլ 1951 թ. օրէնքով, որուն 25-րդ յօդուածին համաձայն ատեանը պիտի բաւականանայ
իւրաքանչիւր շահագրգռուող համայնքի կրօնագետին կարծիքը առնելով միայն:

ՀԻՍԳԵՐՈՐԴ ՇՐՋԱՆ

**Լիբանանի Հանրապետութեան 2 Ապրիլ 1951 թ.
օրէնքով ստեղծուած դրութիւն**

Լիբանանի Հանրապետութիւնը 11 Ապրիլ 1951 թ. պաշտօնաթերթին մէջ հրատարակեց ՔՐԻՍ-
ՏՈՆԵԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐՈՒԻ ԵՒ ՀՐԵԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔԻ ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆՑ ԻՐԱ-
ԻԱՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ սահմանող 2 Ապրիլ 1951 թ. օրէնքը, որուն չնորհիւ Հայ Համայնքը, ի
շարս միւս համայնքներու, դատաստանական լայն իրաւասութիւններով օժտուած է:

Սոյն օրէնքը պէտք է նկատել Ազգային Սահմանադրութեա 47-րդ յօդուածով համայնքիս չնոր-
հրւած ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԿԱՆ իրաւասութիւնները ընդլայնող եւ դասաւորող օրէնք մը: Ուրեմն
Սահմանադրութեան միւս բոլոր տրամադրութիւնները, որոնք հակառակ չեն սոյն օրէնքին,
ըստ առաջնոյն ի գորու կը մնան, որքան ատեն որ 60 Լ.Ռ. որոշմնագրի 1-5 յօդուածներով նա-
խատեսուած ձեւակերպութիւններու համաձայն փոփոխութիւն չեն կրած:

Յիշեալ օրէնքի համաձայն, Հայց. Եկեղեցւոյ Կրօնական իշխանութեան իրաւասութեանց մէջ
կը մտնեն հետեւեալ խնդիրներու առնչութեամբ Համայնքի զաւակներուն միջեւ ծագում
առած բոլոր վէճերն ու դատերն քննելու եւ վճռահատելու իրաւասութիւնները եւ պետութիւ-
նը յանձն կ'առնէ Հանրային ուժերու միջոցաւ գործադրել այդ մասին տրուած բոլոր որոշում-
ներն ու վճիռները:

Այս խնդիրներն են.-

1- Նշանադրութիւն, անոր վաւերականութիւնը, խգումը, անվաւերութիւնը եւ նշանառուքի
գրաւականը:

2- Ամուսնութեան դաշինքը, անոր պայմանները եւ ամուսիններու պարտաւորութիւնները:

3- Պսակին վաւերականութիւնն ու անվաւերութիւնը:

4- Ամուսնալուծումը կամ մարմնական բաժանումը:

5- Այն բոլոր վէճերը, որոնք կը վերաբերին հարսանելան զգեստեղէնի -ձորձօժիտի- եւ օժիտի, ցորքան կը տեւէ ամուսնական կեանքը:

6- Այն բոլոր վէճերը, որոնք վերոգրեալ խնդիրներու յարակից են:

7- Զաւակներու ճանաչում, օրինականացում եւ անոնց հետեւանքները:

8- Որդեգրութիւն:

9- Ծնողաց իշխանութիւն զաւակներու վրայ:

10- Զաւակներու խնամքը եւ կրթութիւնը մինչեւ անոնց չափահաս ըլլալը:

11- Մննդագինի թէ՛ սկզբունքը եւ թէ՛ քանակը որոշել ամուսիներու միջեւ, յընթացս բաժանումի, ամուսնալուծման կամ անվաւերութեան դատի:

12- Մննդագինի թէ՛ սկզբունքը եւ թէ՛ քանակը որոշել ծնողներու եւ զաւակներու միջեւ:

13- Վնասուց հատուցում թէ՛ սկզբունքը եւ թէ՛ քանակը որոշել ամուսնութեան լուծման կամ անվաւերութեան պարագային:

14- Անչափահասին խնամակալ նշանակել եւ հաշիւները պահանջել:

15- Վագֆ հրիտակեալ ստացուածքներու հիմնադրութիւնը, փոխանակութիւնը, անոնց օրինականութեան գնահատութիւնը, իրաւատէրերու որոշումը, մատակարարի անուանումը, պաշտօնանկութիւնը կամ փոփոխութիւնը եւ անկէ հաշիւ պահանջելու իրաւունքը, հետեւեալ երկու պարագաներու կամ անոնցմէ մէկուն մէջ.

ա- Երբ վագֆի նպաստընկալը կրօնական հաստատութիւն մըն է, կամ լոկ բարեսիրական ընկերութիւն մը:

բ- Երբ վագֆը հաստատող վաւերագիրի համաձայն մատակարարութեան իրաւունքը վերապահուած է կրօնական իշխանութեան:

16- Եկեղեցիներու, վանքերու, գերեզմանատուներու, բարեսիրական, ուսումնական եւ մշակութային հաստատութեանց կառուցումը, անոնց մատակարարութիւնը եւ կրօնական հանգամանքին ջնջումը:

17- Հանգուցեալի մը ժառանգորդներուն մէջ երբ անչափահաս մը կայ, մահէն անմիջապէս յետոյ թողօնին հաշուեկշիոր կատարել, իրաւասու կրօնական ներկայացուցիչի մը միջոցաւ, որուն պէտք է ընկերանան հանգուցեալի ազգականներէն մէկը եւ բնակավայրին Մուխթարը:

18- Կրօնաւորներու կամ կրօնաւորուհիներու ժառանգ ընդունելու եւ ձգելու իրաւունքին որոշումը:

19- Կտակագիրեր յօրինել եւ վաւերացնել ըստ քաղաքային օրէնքներու, իսկ կրօնականներունը ըստ համայնքի կանոններուն:

20- Փոխանորդագիրեր յօրինել կամ վաւերացնել այն դատերուն համար, որոնք կրօնական դատարաններու իրաւասութեան մէջ կը մտնեն:

21- Դատական ծախքերն ու տուրքերը սահմանել:

22- Իր իրաւասութեան մէջ մտնող դատերու առթիւ փաստաբաններու պատուագինը եւ վնասուց հատուցումը սահմանել:

23- Կրօնական բոլոր ներքին վէճերը լուծել եւ եկեղեցւոյ կանոններուն համաձայն կրօնականներուն պատիժ սահմանել:

24- Ներքին Գործոց Նախարարութենէն խնդրել դատելիի մը ճամբորդութեան արգիլումը:

25- Համայնքի գաւակներէն հանգուցեալի մը ժառանգորդները որոշող վկայագիր տալ:

Սոյն օրէնքի 33-րդ յօդուածին համաձայն իւրաքանչիւր համայնք, օրէնքին գործադրութեան դրուած թուականէն սկսեալ մինչեւ մէկ տարի, պարտի կառավարութեան ներկայացնել իր ԱնջնԱկԱն իրԱհԱնՑ եւ ԴԱՏՎԱՐՈՒԹԵԱՆՑ կանոնները, որպէսզի ընդունուին վեց ամսուան պայմանաժամի մը մէջ, պայմանաւ որ այդ կանոնները հակառակ չըլլան ընդհանուր կարգ ու կանոնին, համայնքներու եւ պետութեան օրէնքներուն: Օրէնքին գործադրութիւնը պիտի առկախութիւն հանդէպ այն համայնքին, որ կը մերժէ կամ կը յապաղի ենթարկուիլ յիշեալ 33-րդ յօդուածի տրամադրութեան:

Ներկայացուած կանոնագիրներու ընդունելութեան մասին օրէնքին մէջ որեւէ ձեւակերպութիւն նախատեսուած չէ, ոչ ալ ըսուած է, թէ ընդունելութիւնը պիտի յայտարարուի օրինագիծով մը կամ որոշումով մը, ինչպէս ըսուած էր 60 Լ.Ռ. որոշմանագիրի առաջին յօդուածին մէջ: Ուրեմն կանոնագիրերը ներկայացուած թուականէն սկսեալ վեց ամիս անցած, կառավարութեան կողմէ որեւէ դիտողութիւն չյարուցուելու պարագային, ընդունուած կը նկատուին:

Եզրակացութիւնը այն է, որ համայնքները ազատ են իրենց ԱնջնԱկԱն իրԱհԱնՑ եւ ԴԱՏՎԱՐՈՒԹԵԱՆՑ կանոնները մշակերու, այնպէս ինչպէս կը թելադրեն իրենց դաւանական ըմբռունումները եւ ընկերային պահանջները: Այլ խօսքով, նոր օրէնքի մատնանշած ինդիրներու առնչութեամբ համայնքները ՕրէնՍԴԻՐ իՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ բացարձակ իրաւունք կը վայե-

լեն, պայմանաւ որ մշակուած կանոնները հակառակ չըլլան ընդհանուր կարգ ու կանոնին եւ պետական եւ համայնքային օրէնքներուն:

Համայնքներու շնորհուած այսքան լայն իրաւասութիւնը, պետական փրաւական հայեացքով, իսկապէս արտակարգ երեւոյթ է, մանաւանդ այն պատճառով որ, ան ո՛չ թէ սահմանափակւած է միմիայն կրօնա-կենցաղային հարցերով, այլ կը պարունակէ նաեւ քաղաքային բնոյթ կրող այնպիսի խնդիրներ, որոնց մէջ նիւթական հսկայ շահեր կրնան խնդրոյ առարկայ դառնալ: Արդ, հարց է, թէ կրօնական դատաւորները իրենց մասնագիտական պատրաստութեամբ պիտի կրնա՞ն արդարացնել այդպիսի պատասխանատուութիւն մը: Վերջապէս անուրանալի է, որ համայնքային դատաւորները, առհասարակ, ոչ միայն զուրկ են պետական դատաւորներու մասնագիտական յատկութիւններէն, այլ եւ համեմատաբար անպատասխանատու դիրք կը վայելեն, ինչ որ ընդունակ է անբաղձալի երեւոյթներ ստեղծելու, գիտակցաբար կամ անգիտակցաբար:

Այս կարգի մտահոգութիւններ տեղի տուած էին յիշեալ օրէնքի դէմ բուռն քննադատութիւններու, որոնք յանգեցան, ինչպէս գիտենք, Լիբանանի փաստաբաններուն կողմէ կազմակերպուած գործադուլի մը, որ տեւեց մօտ երեք ամիս: Այդ միջոցին կառավարութեան, համայնքներու եւ փաստաբաններու միջեւ երկար բանակցութիւններէ յետոյ խնդիրը առժամապէս փակուեցաւ, կարգ մը կէտերու բարեփոխման խոստումներով:

Ամէն պարագայի տակ Լիբանանի Հանրապետութեան կրօնական Համայնքներու հանդէպ ցոյց տուած այս արտակարգ բարեացակամութիւնը կարելի է բացատրել միմիայն անով, որ Լիբանանի ընկերային-ազգագրական կառուցուածքը հիմնուած է ո՛չ թէ ազգային միութեան, այլ համայնաքյին ինքնուրոյն միութիւններու կուտակութեան (aggregation) վրայ:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԲԱԺԻՆ

ՀՐԱՄԱՆ

2 Ապրիլ 1951 թ. որէնքով՝ Լիբանանի Հանրապետութեան պահանջած կանոններու պատրաստութեան «հարցը ամբողջութեանը մէջ քննելու եւ անհրաժեշտ նախապատրաստական աշխատանքները կատարելու համար» Քաղաքական Ժողովի 12 Յունիս 1951 թ. որոշումով կազմուած Յանձնախումբը, կրօնական եւ աշխարհական ազգայիններու ալ կարծիքը առնելէ յետոյ, մեզի վստահուած պարտականութիւնը բանաձեւած էր հետեւեալ կերպով:-

Ա- Անձնական իրաւանց օրէնքը, ներշնչուելով հանդերձ ընթացիկ սովորութիւններէ եւ արդի ընկերային պահանջներէն, պէտք չէր որ ոեւէ կէտի մէջ հակասեր Հայց. Եկեղեցւոյ դաւանանքին եւ աւանդական կանոններուն»:

Բ- Դատաստանական կանոնագիրը կարելիութեան սահմաններուն մէջ պիտի հետեւի Լիբանանի մէջ գործադրուող Քաղաքային Դատարաններու դատավարական պետական կանոններուն»:

«Յանձնախումբը այս սկզբունքներէն մեկնելով իր անդամներէն ՄԵԺԾ Կ. Իգմիրլեանի վստահեցաւ գոյութիւն ունեցող հայկ. գրաւոր օրէնքները հաւաքելու եւ դասաւորելու, Հայոց մէջ անձնական եւ ընտանեկան իրաւունքներու յատուկ աւանդութիւններն ու սովորութիւնները ուսումնասիրելու, եւրոպական երկիրներու ունեցած նման օրէնքները բաղդատելու եւ այս ամէնը համադրելով 2 Ապրիլ 1951 թ. օրէնքով գծուած սահմաններու մէջ Հայ Համայնքի յատուկ ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԻՐԱԻԱՆՑ օրէնք մը եւ ԴԱՏԱՎԱՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆ մը խմբագրելու աշխատանքը»:

Հետեւաբար, յիշեալ կանոնները, մասնաւորաբար ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԻՐԱԻԱՆՑ կանոնը պատրաստելու համար մենք պարտաւոր էինք դիմելու.

առաջին.- Հայց. Եկեղեցւոյ հին եւ ժամանակակից բոլոր կանոններուն եւ կարգադրութիւններուն:

Երկրորդ.- Հայ աշխարհիկ իրաւունքին, գրաւոր կամ սովորութական:

Երրորդ.- Օտար օրէնսդրութեանց:

Ստորեւ կը պարզենք այդ աղբիւրները, սահմանելու համար թէ ինչ համեմատութեամբ պիտի կրնայ ծառայել անոնցմէ իւրաքանչիւրը մեր ներկայ աշխատութեան:

ԱՌԱՋԻՆ.- ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ ԵՒ ԿԱՐԳԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հայց. Եկեղեցւոյ կանոններու եւ կարգադրութիւններու ամբողջական հաւաքածոյ մը հրատարակուած չէ: Հրատարակուած են անհատական գործեր, որոնցմէ կարեւորագոյներն են՝ Ա. Ղտնեանի ԿԱՆՈՆԱԳԻՐՔ ՀԱՅՈՅ եւ Ն. Վ. ՄԵԼիք-Թանգեանի ՀԱՅՈՅ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԻՐԱԻՈՒՆՔԸ աշխատութիւնները: Ասոնցմէ առաջինը հեղինակաւոր անձնաւորութեան մը կողմէ քննադատուած է այն պատճառով, որ.

«Հրատարակիչն ունեցել է բոնազրօսիկ մօտեցումն իր գործին. դուրս է հանել մի շարք կանոնագրութիւններ, որոնք շատ յաճախ են պատահում կանոնագրի օրինակներում եւ, ընդհական մուծել է այնպիսիները, որոնք բնաւ տեղ չունին կանոնագրերում»: (*)

(*) Պրոֆ. Խաչիկ Սամուէլեան, Հին ՀԱՅ ԻՐԱԻՈՒՆՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՆԸ հտ. Ա. Էջ 53:

ՄԵՆՔ ՀԵՏԵՒԵցանք, ուրեմն, Ն. Վ. ՄԵԼիք-Թանգեանի աշխատութեան, որ մինչեւ 20,րդ դար, գրեթէ լրիւ կը պարունակէ Հայց. Եկեղեցւոյ կանոններն ու կարգադրութիւնները, ոմանք նոյնութեամբ եւ ոմանք ալ քաղուածաբար:

Հստ այս աշխատութեան, Հայց. Եկեղեցւոյ կանոններն ու կարգադրութիւնները, համադրական դասաւորումով, հետեւալներն են.-

Ա.- ԸՆԴԱՍՈՒՐ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ

- 1- Առաքելական Եկեղեցական աւանդութիւններ
 2- Առաքելական կարգադրութիւններ
 3- Առաքելական կանոններ
 4- Երեք Տիեզերական ժողովներու կանոններ, որոնք են.-
   ա- Նիկիոյ Ա. Տիեզերական ժողով -325 թ.
   բ- Կ. Պոլսոյ Բ. Տիեզերական ժողով -381 թ.
   գ- Եփեսոսի Գ. Տիեզերական ժողով -431 թ.
 5- Վեց արդտաքին տեղական ժողովներու կանոններ, որոնք են.-
   ա. Անկիւրիոյ եւ Կեսարիոյ ժողով -313 եւ 315 թթ.
   բ- Նէսկեսարիոյ ժողովներ 340 եւ 370 թթ.
   գ- Գանգրի ժողով 341 թ.
   դ- Անտիոքի ժողով 341
   ե- Լաւողիկէի ժողով 365 թ.
   զ- Սարգիկէի ժողով 344 եւ 347 թթ.
 6- Օտար Ս. Հարց կանոններ -Բարսեղ Մեծի ե այլն:

Բ.- ԱԶԳԱՅԻՆ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ

ա- ԺՈՂՈՎՆԵՐ

- 1- Աշտիշատի ժողով 365 թ.
 2- Շահպիվանի ժողով 447 թ.
 3- Դուխնի Ա. Բ. Գ. Դ. Ե. ժողովներ 507, 555, 609, 648, 719 թթ.
 4- Պարտաւի ժողով 771 թ.
 5- Երջանկի ժողով 842 թ.
 6- Անի քաղաքի ժողով 970 թ.
 7- Հարքի ժողով 1002 թ.
 8- Անի քաղաքի ժողով 1036
 9- Հռոմեայի ժողով 1179 թ.
 10- Սոյոյ մասնաւոր ժողով 1204 թ.
 11 Սոյոյ ժողով 1243 թ.
 12- Երուսաղէմի մասնաւոր ժողով 1651 թ.

Բ- ՀԱՅՈՑ ՍՈՒՐԲ ՀԱՐՑ ԿԱՆՈՆՆԵՐ

- 1- Թաղէսո Առաքեալի կանոնններ
 2- Փիլիպոս Առաքեալի կանոնններ
 3- Սրբոց Հարց հետեւողաց կանոններ
 4- Երուսաղէմի Մակար Եպիսկոպոսի կանոններ
 5- Յովհան Մանդակունիի կանոններ
 6- Գրիգոր Լուսաւորչի կանոններ 301 - 305 թթ.
 7- Սուրբ Սահակի կանոններ 387 - 439 թթ
 8- Ներսէս Շնորհալիի կանոններ 1066 - 1073 թթ.

գ- ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՊՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- 1- Ներսէս Ե. Աշտարակեցիի կարգադրութիւններ -1843-1857 թթ.
 2- Գէորգ Դ.ի կարգադրութիւններ 1866- 1882 թթ.
 3- Մկրտիչ Ա. Խրիմեանի կարգադրութիւններ 1892-1907

Այս վերջիններու կարգին պիտի դասենք նաեւ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոս Սահակ Բ.ի կարգադրութիւնները:

Ժողովներու եւ կանոններու այս առատութեան նայելով պէտք չէ կարծել, թէ անոնք Անձնաւկան իրաւանց կանոն մը մշակելու համար անհրաժեշտ նիւթերը կը պարունակեն: Այդ ժողովներն ու կանոնները, ինչպէս կ'ըսէ Մելիք-Թանգեան, «Համարեա' թէ կրկնութիւններ են մէկը միւսին, այլ եւ այլ դասաւորումներով» եւ կը զբաղին, առաւելապէս, հետեւեալ խնդիրներով.

1- Եկեղեցւոյ կազմակերպութիւն - անդամութիւն, պարտք եւ իրաւունք, անդամութենէ զրկում, հոգեւորական դառնալու պայմաններ, ձեռնադրութիւն, հոգեւոր դասակարգի յատկանիշեր....:

2- Նուիրապետութեան անդամներ -եպիսկոպոսներ, քահանաներ, սարկաւագներ եւ վանականներ....:

3- Եկեղեցւոյ վարչական կառավարութիւնը -Հայոց Հայրապետութիւնները, Կաթողիկոսներու պարտք եւ իրաւունք, Պատրիարքութիւններ, թեմերու եւ գիւղերու եկեղեցական կառավարութիւն եւ վանքերու կարգադրութիւններ ....:

4- Եկեղեցիներու եւ վանքերու տնտեսավարութիւն եւ բարեգործական հիմնարկութիւններու կառավարութիւն....:

5- Եկեղեցական դատի առարկաներ եւ յանցանքներ -հաւատուրացութիւն, աղանդաւորութիւն, հերձուածողութիւն, անտարբերութիւն, մոլեւանդութիւն, կախարդութիւն, քահանայագործութեան մեղքեր եւ յանցանքներ, եկեղեցական պաշտօնավարութեանց մէջ թերացում:

6- Բարոյականի դէմ յանցանքներ -պոռնկութիւն, վաշխառութիւն, կամաւոր ներքինացում, սպանութիւն, ծեծել եւ վիրաւորել, գողութիւն, երդմնազանցութիւն, արբեցութիւն, չարամբառութեամբ ուրիշին ծաղրել եւ վիրաւորել ....:

7- Պատիժներ -ապաշխարանք, բանադրանք, եկեղեցական կարգէ զրկում, մարմնական պատիժ....:

8- Եկեղեցական դատաստան եւ դատավարութիւն .....

Գալով **ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԻՐԱՎԱՆՑ Հարցերուն**, այդ կանոններու մէջ կը հանդիպինք ցիր ու ցան տրամադրութիւններու, որոնք կը վերաբերին նշանադրութեան, ամուսնութեան, չհասութեան, ամուսնութեան անվաւերութեան եւ ամուսնալուծման: Իսկ հայրութեան, որդիութեան, զաւակներու օրինաւորութեան, ապօրինի զաւակներու վիճակին, որդեգրութեան, հոգածութեան, դիեցութեան, խնամակալութեան, սննդագինի, օժիաներու, կնոջագոյքերու, կտակներու, ժառանգութեան եւ յարակից խնդիրներու մասին ոչ մէկ տրամադրութիւն:

«Մեր կանոններում, կ'ըսէ Մելիք-Թանգեան, չկան որոշ սահմանագծուած օրինագիրքի յօդւածների նման վճռական կանոններ. այդ թողուած է գործադրողների քմահաճոյքին եւ հան-

գամանքների ծանրութեան եւ թեթեւութեան: 18..6-էն յետոյ Ռուսաց կայսրը հրամայեց Հայոց եկեղեցական կանոնների հիման վրայ ներքին եկեղեցական կեանքի վերաբերեալ Սահմանադրութիւն կազմել: Մինողը երեք անդամ նշանակեց այդ հրամանը ի կատար ածելու, որ անշուշտ ի նպաստ էր Հայոց եկեղեցու կանոնաւոր կառավարութեան: Դժբախտաբար կազմողները ուժից վեր տեսնելով այդ գործը յետ քաշուեցան եւ մինչեւ այսօր ալ մնում է նախկին տարտամ դրութեան մէջ»: (*)

(*) Ն. Միլիք-Թանգեան, ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԻՐԱՒՈՒՔԸ, Հտ. Բ. էջ 221:

Ուրեմն եկեղեցական կանոններն ու կարգադրութիւնները մեզի իբրեւ աղբիւր պիտի կրնան ծառայել որոշ եւ սահմանափակ հարցերու մէջ միայն:

ԵՐԿՐՈՐԴ.- ՀԱՅ ԱՇԽԱՐՀԻԿ ԻՐԱՒՈՒՔ

Հայ գրականութեան պատմութեան մէջ իրաւագիտութեան ճիւղը աղքատ է: Գիրերու գիւտէն առաջուան շրջաններու վերաբերեալ մեր ծանօթութիւնները գրեթէ ոչինչ են: Գիրերու գիւտին շնորհիւ ծաղկած հայ դպրութեան արտադրութիւնները թէեւ շատ բարձր արժէք կը ներկայացնեն համեմատելով հարեւան ժողովուրդներու արտադրութիւններուն հետ, սակայն անոնք ալ սահմանուած են սոսկ կրօնական հարցերու կամ քաղաքական իրադարձութիւններու շուրջ, իսկ իրաւագիտական գետնի վրայ ոեւէ աշխատանք չէ տարուած մինչեւ 12-րդ դարու վերջերը:

«Հայոց հին եւ նոր գրականութեան մէջ, կ'ըսէ Պրոֆ. Խաչիկ Սամուելեան, միանգամայն բացակայում են հին Հայոց իրաւունքի պատմութեան վերաբերեալ գրական ու կանոնաւոր տեղեկութիւններ: Արդի հայ գրականութիւնն էլ հայկական կուլտուրայի պատմութեան այդ ճիւղով չի հետաքրքրուել: (1)

Պրոֆ. Մանուկ Աբեղեան աւելի հանգամանաւոր կերպով կը բացատրէ կացութիւնը.-

«Հայոց հին կեանքը, կ'ըսէ Պրոֆ. Մանուկ Աբեղեան, ... առաջ չի բերել ոեւէ աշխարհիկ իրաւաբանական աշխատութիւն. եղել են միայն եկեղեցական կանոնները: .... Աշխարհիկ օրէնքադրութեան չգոյութիւնը բացատրում է այնու, որ մեր գրաւոր դպրութեան սկզբից ի վեր շատ դարեր գոյութիւն չի ունեցել ազգային ինքնուրոյն պետութիւն: Բայց զարմանալի է, որ Բագրատունեաց Թագաւորութեան օրով, ... չի զգացուել եւս, գրաւոր օրէնքների պահանջ, եւ առաջ չի եկել հայկական ոեւէ օրինագիրք: Այս բացատրում է այնու, որ շատ վաղ վերջ տրուեց ընդհանուր հայկական պետութեանը, եւ կազմուեցին մի շարք մանր, իրարուց անջատ տէրութիւններ, որոնք չէին կարող ընդհանուր օրէնքներ հրատարակել»: (2)

(1) Պրոֆ. Խաչիկ Սամուելեան, ՄԽԻԹԱՐ ԳՕՇԻ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳԻՐՔԸ, էջ 46:

(2) Պրոֆ. Մանուկ Աբեղեան, ՀԱՅՈՑ ՀԻՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ, Հտ. Բ., էջ 148:

Կացութիւնը միեւնոյնը եղել է Կիլիկիոյ մէջ, ինչպէս յայտնի կ'ըլլայ Ներսէս Լամբրոնացիի հետեւեալ յուշագրութենէն.-

«Յամիս քահանայապետութեան Հայոց Գրիգորի ՈԽԲ (642) - 1193թ. - խնդիր եղաւ առ նոյն Սրբազնն ի քաղաքաց եւ ի գաւառաց ընակչաց քաղաքական աւրինացն, զի որք իսմայելաց-ւոցն էին իշխանք ի քաղաքս եւ դատաւորք, զղատ Հայաստանեայցս ոչ դատէին, այլ զինդրող-սըն իրաւանց առ իւրեանց աւրէնս առաքէին.... եւ եկեալք ոսովսքն յեկեղեցին հարցանէին աւրէնս ի քահանայից եւ ի քահանայապետաց. զի ոչ ունէին զիրս, որով ընտրեսցեն զիրա-ւունս, զոր եւ այլոց ազգաց տեսանէին Քրիստոնէից եւ Մալիմանաց...: .... եւ պատահեալ անդ յԱսորաց Թէոդոս անուն կիրթ յիմաստութեան քահանայ, յայտնեաց Տեառնս-Կաթողիկոս Գրիգորին- զի գոյր առ ինքն այս համառաւտ աւրինադրութիւնս, եւ հրաման տուեալ ինձ տա-ռապեալ իւր ձեռնասուն որդւոյ Ներսեսի յեղաշրջեցաւ ի Հայս»: (1)

Այս պարապութիւնը լեցուցած է Միփիթար Գօշ իր ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳԻՐՔով, որ ինչպէս կը վկայեն բոլոր մասնագէտները, եղած է Հայ իրաւագիտութեան «զլիսաւոր եւ միակ ժողովա-ծուն, առաջին եւ վերջինը»:

«Վերջապէս պիտի շեշտել կ'ըսէ ՊրոՓ. Մանուկ Աբեղեան, որ Միփիթար Գօշի այս մեծ աշխատութիւնը, իրրեւ միակ Հայկական օրինագիրք, շատ տարածուած եւ գործածուած է եղել ոչ միայն Հայաստանում, այլ եւ Հայկական գաղթավայրերում՝ Լեհաստանում, Խրիմում, ինչպէս եւ Վրաստանում, ուր մտել է վրացական օրինագրքի մէջ եւ այստեղից իրրեւ նիւթ ծա-ռայել ռուսական օրէնսդրութեան համար: Դրանից օգտուել է եւ Հեթում թագաւորի եղբայր Սմբատ Սպարապետը իր ՅԱՂԱԳՍ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱՑ ԹԱԳԱՒԻՈՐԱՅ օրինագրքի համար, որ կազմել է Կիլիկիայում:; Այսքան ահա մեծ է եղել այս մեծ վարդապետի այս մեծ երկի գործնա-կան ու կուտուր-պատմական նշանակութիւնը: Դրանից օգտուել է Հայոց հոգեւոր իշխանու-թիւնը իր իրաւասութեանց ենթակայ գործերի համար վճռահատում անելիս»: (2)

(1) ՊրոՓ. Խաչիկ Սամուէլեան, Հին ՀԱՅ ԻՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ, հտ. Ա. Էջ 78 եւ Հ.

Գր. Զարբհանալեան, ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՔ ՆԱԽՆԵԱՅ Էջ 755:

(2) ՊրոՓ. Մանուկ Աբեղեան, ՀԱՅՈՅ Հին ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ, հտ. Բ., Էջ 152:

Միփիթար Գօշ -քէօսէ-, ծնած է Գանձակ քաղաքին մէջ 1130թուին եւ վախճանած է 1213-ին խոր ծերութեան մէջ: Իր ժամանակին ծանօթ մտաւորականներէն ՄԵԾ ՎԱՐԴԱՊԵՏ Հռչակին ար-ժանացած անձնաւորութիւն մըն էր: ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳԻՐՔը գրելու ձեռնարկած է 1184թուա-կանին Աղուանից Ստեփանոս Բ. Կաթողիկոսի ԵՐԿԱՐ ՓԱԽԱՆՁԱՆՔԻՆ վրայ: Միփիթար Գօշ զինքը այդ աշխատանքին լծուելու առաջնորդող պատճառները դասաւորած է 12 կէտերու մէջ, որոնցմէ քանի մը կարեւորները ստորեւ կ'արտագրենք այդ ժամանակուան կացութեան մասին գաղափար մը կազմելու համար.-

« 1- Շատ անգամ այլազգիների եւ նոյնիսկ քրիստոնեաների կողմից լասած ենք, որ քրիստո-նէից օրէնքներով դատաստան չի կարելի անել:

3- Տիրում է ընդհանուր ծուլութիւն, վասն որոյ ոչ ոք չի աշխատում վարժուիլ օրէնքների, Մարգարէական զիրքերի ու Աւետարանի մէջ, որպէսզի ընդունակ լինեն արդար դատաստան վարելու:

4- Բացակայում է գիտութիւն, որով կարողանային փորձել եւ ընտրութիւն անել ուրիշ ազգերի եւ երկիրների դատաստանական օրէնքներին:

6- Ազգաբանութեան մէջ վատ սովորութիւն է մտել ամէն աննշան գործի համար երդուել, որ հակառակ է Աստուծուն, ուստի մեր ցանկութիւնն է, որ բոլոր վէճերը լուծուէին դատաստանով, հաստատոն օրէնքների եւ կանոնների հիման վրայ:

7- Շատ վնասակար ազգեցութիւն ունի Հայերի վրայ այն հանգամանքը, որ զրկուած լինելով սեփական ազգային օրինագիրքից, դիմում են այլազգի դատաստաններին:

8- Եպիսկոպոսները, վարդապետները, քահանաները, իշխանները եւ այլ շատերը աշխարհականներից, տղիտութեամբ եւ կաշառքների շնորհիւ խեղաթիւրում են շիտակ դատաստանը:

9- Մարդկային բնութեան յատուկ է մոռացկոտ լինել ու սխալուել, եւ որպէսզի հետագայում, հնարաւոր լինի առաջն առնելու զանազան թերութիւնների դէմ, մենք բոլոր օրէնքները կը ներկայացնենք գրաւոր, թող իրաքանչիւրը մեզանից, ամյն անգամ այս դատաստանագիրքը ձեռք առնելիս, ինքը յիշէ եւ օտար ազգութիւններին ալ ապացուցանէ, թէ «գորց դատաստանաւ վարեմք, որով ըմբռնեալք մի կարողացին նախատել զմեզ»: (*)

(*) Պրոֆ. Խաչիկ Սամուէլեան, ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՇԻ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳԻՐՔԸ էջ 36-39:

Միկիթար Գօշ շեշտելէ ետք, թէ «Հայաստանում գոյութիւն չեն ունեցել հայկական դատաստանագրքեր կամ հայ օրէնքներու հաւաքածոներ», իր ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳԻՐՔԸ կազմելու համար օգտուած աղբիւրները կը դասաւորէ հետեւեալ կերպով:-

- 1- Բնաւորական Օրէնքներ:
- 2- Քրիստոնէական ազգերի օրէնքներ:
- 3- Մահմետական իրաւունքը:
- 4- Հին եւ Նոր Կտակարանը:
- 5- Հայոց կանոնական գիրքերը:

Այժմ, մեզի կը մնայ քննել, թէ ի՞նչ է ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳԻՐՔԻ իրաւագիտական արժէքը, ինչպէս նաեւ անոր դիրքն ու հանգամանքը Հայց Եկեղեցոյ օրէնսդրութեան հայեացքով: Այս մասին Միք-Թանգեան բացարձակ ժխտական արտայայտուելով կ'ըսէ:-

«Գօշի Դատաստանագիրքը ի՞նչքան իրաւագիտական արժէք ունի. արդեօք կարելի^o է աղբիւր ընդունիլ մեր եկեղեցական իրաւունքին համար թէ ոչ: Դրա պատասխանը պարզ է եւ մի-երկու լինել չի կարող, որովհետեւ այդ Դատաստանագիրքը անհատի գործ է, ոչ մի ազգային ժողովի կողմից չէ հաստատուած. ուստի եւ չի կարող իրբեւ դրական ծառայել: Միկիթարի զրուածքը Յովհաննէս Սխոլաստիկի եւ կամ Դիոնեսիոս Կրասերի ժողովածուների նման ժողովածու չէ. ոչ էլ ինքնուրոյն իրաւաբանական հետազոտութիւն է, եւ ոչ զուտ ժամանակակից կեանի գործադրուող օրէնքների մշակում, այլ մի խառնուած է Ս. Գիրքի, Հայոց եւ արտաքին ժողովների կանոնների, զանազան ազգերի սովորութիւնների եւ իր անձնական կարծիքի: Ժողովածուն որովհետեւ օգտւում է եւ մահմետական սովորութիւններից, ուստի եւ ստացւում է մի խառնիճաղաճ հաւաքածու, առանց որոշ սկզբունքի եւ տիրապետող ուղղութեան, որի կանոնները գործադրել ոչ մի կերպով չի կարելի եկեղեցական կեանքում»: (*)

(*) Ն. Մելիք-Թանգեան, ՀԱՅՈՅ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԻՐԱԻՈՒՆՔԸ, հտ. Ա. էջ775:

Սոյն վճիռը ոչ միայն խիստ, այլ եւ անարդար կը գտնենք հետեւեաք նկատառումներով.-

ա- Իրաւ է որ Դատաստանագիրքը եկեղեցական կանոն չէ, բայց երբ նկատի առնենք անոր հեղինակին կրօնական հանգամանքը եւ զայն քաջականութիւն կաթողիկոս մը ըլլալը, չենք կրնար բոլորովին նզովական դիրք բունել այդ աշխատութեան մասնաւորապէս այն տրամադրութիւններուն առնչութեամբ, որոնց աղբիւր ծառայած են, ինչպէս կը հաւաստէ հեղինակը, «Հայոց կրօնական գիրքերո»: Դատաստանագիրքի կրօնական դրոշմը լաւագոյնս պատկերացուած է ՊրոՓ. Խաչիկ Սամուելեանի հետեւեալ բացատրութեան մէջ.-

«Ամբողջ Դատաստանագիրքի մէջ, կ'ըսէ ՊրոՓ. Սամուելեան, աչքի է գարնում կրօնաւոր հեղինակի ներկայութիւնը, կղերական մթնոլորտում զարգացած մտքի գործունէութիւնը: Հայոց Դատաստանագրքի յօղուածների մէջ կարմիր թելով անցնում է այն փաստը, որ Միհիթար Գօշը նախամեծար նշանակառաջիւն է տալիս աստուածապետութեան եւ եկեղեցական հիմնարկութիւններին համեմատաբար աշխարհհական հիմնարկութիւնների հետ: .... Համեմատաբար սովորութեան իրաւունքին հետ, Միհիթար Գօշ շատ մեծ տեղ է ընծայում կկանոնական իրաւունքին, որ մի անսպառ աղբիւր է եղել Հայոց Դատաստանագրքի բովանդակութեան համար: Եկեղեցական ժողովների որոշումները եւ առանձին հոգեւոր հայրերի յօրինած կանոններն ու կարգադրութիւնները կազմել են ո՛չ միայն Հայոց Դատաստանագրքի հիմնական նիւթը, այլ եւ դարձել են դեկապարող առաջնորդող Միհիթար Գօշի իրաւաբանական աշխարհհահայեցքի մշակուելուն եւ Դատաստանագրքի յօղուածների ընտրութեան եւ խմբագրութեան մէջ: Այս աղբիւրները վերլուծելով նկատում ենք, որ մի կողմից այստեղ դեր են խաղացել գուտ ազգային ընոյթ կրող հիմնարկութիւններն ու որոշումները, իսկ միս կողմից օտարազգի, գլխաւորապէս բիւզանդական, այն է յունաղաւան եկեղեցու որոշումները»: (*)

(*) ՊրոՓ. Խաչիկ Սամուելեալ, Մ. ԳՕՇԻ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳԻՐՔԸ, էջ 25 ԵՒ 96:

բ- Իրաւ է որ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳԻՐՔԸ ազգային ժողովի մը կողմէ հաստատուած չէ: Բայց անուրանալի է որ ան, դարերու ընթացքին, հայ իրականութեան մէջ այնքան տարածուած եւ գործածուած է, որ նոյնիսկ արժանացած է ՀԱՅՈՅ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳԻՐՔ տիտղոսին, ինչ որ կը նշանակէ ի յետսագունէ ստացուած ազգային ընդհանուր հաւանութիւն: Այս իրողութիւնը կը փաստեն հետեւեալ երեւոյթները.-

1- Էջմիածնի Սինողին մինչեւ վերջին ժամանակներ գործածած մեծաղիր ձեռագիր ԿԱՆՈՆԱԳԻՐՔը, որ վաղուց կազմուած է, իր մէջ կը պարունակէ նաեւ Միհիթար Գօշի ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳԻՐՔը ամբողջութեամբ:

2- Կիլիկիոյ Հեթում Թագաւորի եղբայրը Սմբատ Սպարապետ, 1264 թուին վերածած է զայն աշխարհաբարի, քանի մը յաւելումներով եւ այսպէս գործադրուած է Կիլիկեան Թագաւորութեան սահմաններուն մէջ իրեւ պետական դատաստանագիրք:

3- Լեհաստանի Հայ գաղութը զայն կը գործադրէր իրեւ համայնքային օրէնք եւ, իրը այդ, 1518-ին հաստատուած էր Լեհաստանի Թագաւոր Սիկիզմունտի կողմէ:

4- Խրիմի Հայ գաղութը, 16-րդ դարուն, թաթարական լեզուով, խաներուն վաւերացնել տուած էր համայնքային կանոնը, աղբիւր ունենալով Մխիթար Գօշի ԴԱՏԱՍԱՆԱԳԻՐՔը:

5- Աստրախանի եւ Նոր Նախիջեւանի Հայերը, Ռուսիոյ Կատարինէ Բ. Զարուհիի հաստատութեամբ կը գործադրէին իրենց համայնքային կանոնները, որոնց աղբիւր ծառայած է Գօշի ԴԱՏԱՍԱՆԱԳԻՐՔը:

6- 18-րդ դարու սկիզբները Վրաց Վախթանգ Թագաւորը ԴԱՏԱՍԱՆԱԳԻՐՔ ՎԱԽԹԱՆԳ ԹԱԳԱՒՈՐԻ անունով օրէնքներու վրացերէն ժողովածու մը կազմած էր, որուն մէջ մուծ-ւած էին ՀԱՅՈՅ ՕՐԷՆՔՆԵՐԸ: Այդ օրէնքները, որոնք էջմիածինէն տարուած էին որպէս Հայոց Օրէնքներ, բառացի թարգմանութիւնն էին Մխիթար Գօշի Դատաստանագիրքին 2-րդ եւ 3-րդ մասերուն:

դ- ԴԱՏԱՍԱՆԱԳԻՐՔը գրողը թէեւ անհատ մըն է, բայց պէտք չէ մոռնալ բոլոր ժողովուրդներու մէջ եւ ամէն ժամանակ այդ կարգի մասնագիտական գործերը, նոյնիսկ ժողովներու վաւերացման ենթարկուած օրէնքներն ու կանոնները գրի առնուած են մասնագէտ անհատներու կողմէ: Այս կարգի օրինակներ բազմաթիւ են: Բաւականանաք յիշելով մի քանիները:-

- Զուիցերիոյ քաղաքային օրէնքը, որ ժամանակակից լաւագոյն օրէնքներէն մէկը կը նկատ-ւի, յօրինուեցաւ Պրոֆ. Էօժէն Հիւպէրի կողմէ, 1896-1899 թթ.:

- Լիբանանի պարտաւորութեանց օրէնքը, որ նմանապէս արդիական գործ մըն է, պատրաստը-ւեցաւ Պրոֆ. Ժուսրանի կողմէ:

- Լիբանանի վաճառականական օրէնքը պատրաստած է Մեթր Ֆապիան, իսկ անշարժ կալւածներու օրէնքին հեղինակն ալ ձեննարտին է:

Նշենք որ անհատի գործեր են նաեւ մեր ազգային եկեղեցական կանոններէն Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի, Ս. Սահակի, Մակար Եպիսկոպոսի, Յովհան Մանդակունիի, Ներսէս Շնորհալիի կանոնները եւ բոլոր կաթողիկոսական կարգադրութիւնները:

դ- Աղբիւրներու զանազանութեան աշխատասիրութեան իրաւագիտական արժէքը ո՛չ թէ կը նուաստացնէ, այլ կը բարձրացնէ: Աշխարհի վրայ չկայ իրաւագիտական կամ օրէնսդրական աշխատութիւն մը, որ եղած ըլլայ ժողովուրդի մը կամ անհատի մը սեպհական ստեղծագործութիւնը: Ժողովուրդներ, ինչպէս նաեւ հեղինակներ, իրենց օրէնսդրութիւնը կամ իրաւագիտական գործերը կը ճոխացնեն եւ կ'արդիականացնեն օգտուելով նաեւ օտարներու արտադրութիւններէն: Իսկ ինչ կը վերաբերի Մխիթար Գօշի մահմետական իրաւունքէն ալ ոգտուած ըլլաու կէտին, սխալ է ի յառաջագունէ անընդունելի նկատել իրաւագիտական սկզբունք մը, պարզ այն առարկութեամբ, թէ անոր աղբիւրը իալամական է: Վերջապէս այդ իրաւագիտութիւնն ալ, որ նմանապէս օգտուած է ուրիշներէն, իր մէջ կը պարունակէ շատ մը սկզբունքներ, որոնք ընդհանուր իրաւագիտութեան գնահատանքին արժանի են:

ե- Որոշ սկզբունքի եւ տիրապետող ուղղութեան պակասը, նիւթերու համադրական կերպով դասաւորուած չըլլալը եւ այլն, պէտք է վերագրել այն անձուկ պայմաններուն, որոնց մէջ

սախառած էր աշխատելու Մխիթար Գօշը: Յայտնի է թէ, ան աշխատանքի բոլոր նիւթերը միանուագ ձեռքի տակ չունէր, յաջորդաբար կրցած էր ճարել իրեն աղբիւր ծառայող գիրքերը եւ չէր կրցած ձեռագիրը կրկին խմբագրութիւններով վերամշակել: Ամէն պարագայի տակ, անոր աշխատութիւնը հայ իրաւագիտական գրականութեան մատուցած անգնահատելի ծառայութիւն մըն է, եւ Աւետիս Խսահակեանի Հայ Պատմիչներուն ձօնած հետեւեալ տողերը շատ իրաւամբ կը պատշաճին նաեւ Մխիթար Գօշի:-

«Մեր հոյակապ վաճքերի մութ խուցերում, մենութեան մէջ պատմիչները մեր վշտահար, մեղմ կանթեղի լոյսով անշէջ, մի նշարհով, մի կում ջուրով եւ ճգնութեամբ գիշերն անքուն, պատմութիւնը մեր գրեցին մազաղաթի վրայ տժգոյն»:

Այնուամենայնիւ, ԴԱՏԱՍԱՆԱԳԻՐՔը մեր ներկայ աշխատութեան աղբիւր կրնայ ծառայել մասսամբ միայն, որովհետեւ անոր Անձնական իրաւանց տրամադրութիւնները սահմանափակ են եւ եղածներն ալ ներկայ պահանջները չեն կրնար գոհացնել:

ԵՐՐՈՐԴ.- ՕՏԱՐ ՕՐԵՆՔՆԵՐ ԵՒ ԿԱՆՈՆՆԵՐ

Ա- Օրէնքները այն պետութեանց, որոնց քաղաքացիներն ենք եւ որոնք ընդունած են մեր համայնքային իրաւասութիւնները:

ՍԻՒԻՐԻՈՅՑ Հանրապետութիւնը իր քաղաքային օրէնքները մեծ մասսամբ արդիականացուցած է, սակայն Անձնական իրաւանց մարզին մէջ Շէրի դրութիւնը գրեթէ նոյնութեամբ ի զօրու կը մնայ, որով այդ պետութեան օրէնքները մեզի աղբիւր չեն կրնար ծառայել:

ԼԻԲԱՆԱՆԻ Հանրապետութիւնն ալ թէեւ իր քաղաքային օրէնքները արդարականացուցած է, սակյն Անձնական իրաւանց գետնի վրայ բարեփոխումներ չեն կատարուած, որովհետեւ Մահմետականները ենթակայ կը մնան, ըստ առաջնոյն, Շէրի օրէնքներուն. իսկ Քրիստոնեաներու համար նոր օրէնքներ մշակելու հարկ չէ տեսնուած, քանի որ այդ իրաւասութիւնը տրուած է նոյնինքն շահագրգուռող համայնքներուն: Լիբանանը հրատարակած է միայն, նոր ըլլապվ, Քրիստոնեաներու ԿԾԱԿներուն մասին օրէնք մը, 1929 թուին:

Բ- Հարեւան համայնքներու կանոնները: Այս կանոններէն կարելի է օգտուիլ որոշ սահմաններու մէջ:

Գ- Արեւմտեան պետութիւններու, յատկապէս Ֆրանսայի եւ Զուիցերիոյ օրէնքները: Այդ օրէնքներուն դիմել անհրաժեշտ էր մասնաւորապէս այն հարցերուն առնչութեամբ, որոնց մասին մեր եկեղեցական կանոններուն եւ կարգադրութիւններուն, ինչպէս նաեւ աշխարհիկ իրաւունքին մէջ տրամադրութիւններ չկան եւ կամ եղածները ներկայ պահանջներուն չեն պատշաճիր:

ՈՒՂՂՈՒԹԻՒՆ

Ուղղութեան մասին յայտնուած են գանազան կարծիքներ:

Նախ նշենք որ ազգայիններէ շատերուն կարծիքով Անձնական իրաւանց Կանոնը միայն ամուսնական հարցերը կարգադրող կանոն մըն է եւ այդ է եղած պատճառը, որ արտայայտըւած կարծիքները եւ թելաղրանքները սահմանափակուած էին մասնաւորապէս ամուսնալուծման հարցին մէջ, իսկ միւս հարցերով հետաքրքրուող չէ եղած:

Ոմանք կը քննադատէին վերջին ժամանակներէր, մանաւանդ առաջին մեծ պատերազմէն յետոյ, ամուսնալուծման մասին ցոյց տրուած դիւրութիւնները եւ կը թելաղրէին սեղմել պայմանները:

Ոմանք, ընդհակառակը, Դատաստանական Խորհուրդներու առջեւ ամուսնական դատերուն տարիներ ձգձգման պատճառած չարչարանքը եւ նիւթական վնասները օրինակ բերելով եւ նկատի առնելով ընկերային պայմաններու կրած յեղաշրջումը, կը յանձնարարէին լայնախոհ ըլլալ եւ վէճերը աւելի արագ լուծելու ծառայող տրամադրութիւններ ներմուծել նոր կանոնին մէջ:

Մաս մը ծայրայեղներ կը յանձնարարէին նոյնիակ Զուիցերական օրէնքը նոյնութեամբ որդեգրել, պատճառաբանելով թէ երբ Թիւրքերն անգամ ընդունած են այդ օրէնքը, ինչո՞ւ մենք ալ չընդունինք, թէ մենք անոնցմէ յետամնաց ժողովո՞ւրդ ենք:

Նախապատրաստական Յանձնախումբը, ինչպէս տեսանք, միջին ուղղութիւն մը որդեգրած էր:

Այդ ուղղութեան հետեւելով, մենք կիրարկեցինք հետեւեալ մեթուր.-

Ա- Նախ եւ առաջ ուսումնասիրեցինք Հայց. Եկեղեցւոյ կանոններն ու կարգադրութիւնները եւ անոնցմէ որդեգրեցինք մեր նիւթերուն ծառայող բոլոր տրամադրութիւնները, երբեմն նոյնութեամբ, երբեմն ալ պատշաճ բարեփոխումներով, պայմանաւ որ այդ բարեփոխումները չհակասեն մեր Եկեղեցւոյ հիմնական սկզբունքներուն եւ գոհացնեն ներկայ պահանջները:

Բ- Ուսումնասիրեցինք Հայ աշխարհիկ իրաւունքը եւ աւանդութիւնները, անոնցմէ օգտուելու համար այն համեմատութեամբ, որ կրնան ծառայել Եկեղեցական կանոններու եւ կարգադրութիւններու պակասը լրացնել:

Գ- Ուսումնասիրեցինք ուրիշ համայնքներու կանոնները, անոնցմէ օգտուելու համար կարելի եղածին չափ:

Դ- Ուսումնասիրեցինք արեւմտեան օրէնքները, անոնցմէ օգտուելու համար յատկապէս այն հարցերու առնչութեամբ, որոնց մասին մեր Եկեղեցական եւ աշխարհիկ օրէնսդրութիւնը բաւարար չէր:

Ե- Աղբիւրներու այս զանազանութիւնը նկատի առնելով, իւրաքանչիւր հարցի մասին մեր օգտուած աղբիւրը, եւ եթէ բարեփոխումներ կատարուած են՝ անոնց պատճառները բայցատրելու մասնաւոր ուշաղրութիւն ընծայեցինք, կանոններու գործադրութեան ընթացքին անոնց ուեւէ մէկ տրամադրութեան մեկնարանութիւնը դիւրացնելու նպատակով:

Այս կարգի գործ մը, զոր կարելի է նմանցնել հին նախանիւթերով նոր շէնքի մը կառուցման, անթերի չէր կրնար ըլլալ: Յուսանք թէ պիտի ներուի ի նկատի ունենալով, որ ձեռնարկը առաջին է իր տեսակին մէջ եւ կատարուած է շատ կարճ ժամանակի մը մէջ, պէտք է ըսել հեւ ի հետ աշխատանքով, կառավարութեան սահմանած պայմանաժամին հասցնելու համար:

ԵՐՐՈՐԴ ԲԱԺԻՆ

ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԻՐԱՒԱՑ ԿԱՆՈՆ

Առաջին Մաս- ԽՇԱՆԴՈՒԹԻՒՆ

Մեր եկեղեցական կանոններէն յայտնի կ'ըլլայ, որ ՆՇԱՆՏՈՒԹԻՒՆը շատ հին ժամանակներէն ի վեր գոյութիւն ունէր Հայոց մէջ: Այս մասին մեր կանոններն ու կարգադրութիւնները հետեւեալներն են ժամանակագրական կերպով.-

Ա. Սահակի կանոն 387-439 թթ.

«Յօդ. 27- Պատուիրեցէք որ իրանց անչափահաս որդիներին չի պսակեն, առանց միմեանց տեսնելու չի ՆՇԱՆԵՆ: Դուք էլ քահանաներ, անչափահասներին մի՛ պսակէք մինչեւ չհասնեն, միմեանց չհաւանեն: Քննեցէ՛ք տեսէք ՆՇԱՆՈՒԱԾՆԵՐԸ մինեանց ընդունո՞ւմ են. Եթէ ծնողների բռնադատութեամբ է, մի՛ պսակէք:

Ճահպիվանի ժողով 447 թ.

«Յօդ. 3- Եթէ ամուսնութենէն առաջ մէկը պոռնկութիւն արաւ կամ իւր ՆՇԱՆԱԾԻՆ կամ օտարի հետ, անարգութեան համար տուգանք տայ ինչքան կը պահանջէ աղջկան հայրն ու մայրը»:

Երուսաղէմի մասնաւոր ժողով, 1651 թ.

«Յօդ. 13- Եթէ աղջկայ եւ տղայի ՆՇԱՆ դնելու խնդիր կայ, թէ՛ ժողովրդականք եւ թէ՛ քահանայք առանց երկար բարակ քննութեան եւ առանց առաջնորդին գիտութեան թող ՆՇԱՆ չի դնեն: Հապա քահանայք եկեղեցւում երկար ժամանակ յայտարարեն ըոլորին, որպէսզի եթէ մէկը չհասութեան մի բան նկատէ, գայ եւ յայտնի, իսկ եթէ չհասութեան խնդիր չը լինել, ըոլորի ներկայութեամբ ՆՇԱՆ դնեն քահանայք եւ հաստատեն իւրեանց օրհնութեամբ»:

Սոյն կանոնի նշանակութիւնը այն է, որ առաջին անգամ ըլլալով ՆՇԱՆԴՐՈՒԹԵԱՆ կրօնական հանգամանք տալով, քահանայի օրհնութեամբ հաստատուիլը պայման դրած է:

Գէորգ Դ. Կաթողիկոս 1869 թ. Կոնդակով, ՆՇԱՆԴՐՈՒԹԵԱՆ մասին հրամայեած է հետեւեալ կարգադրութիւնները.-

«Յօդ. 17- Գործակալ քահանայի պաշտօնն է ՆՇԱՆԴՐՈՒԹԵԱՆ եկողներից տեղեկանալ գանձապետի հետ, թէ երկուսն, տղան եւ աղջիկը, հաւա՞ն են միմեան. քանի՞ տարեկան են. մերձաւոր ազգականութեան կամ ուրիշ արգելք չկա՞յ:

Յօդ. 18- Գանձապետին պաշտօնն է, նախ ՆՇԱՆԴՐՈՒԹԵԱՆ օրը ներկայ գտնուիլ եկեղեցու սենեակում գործակալի մօտ եւ միասին քննել ՆՇԱՆԴՐՈՒԹԵԱՆ պարագաները: Երկրորդ աթուահաս արդիւնքը ամենայն հաւատարմութեամբ գրել ժապաւինեալ տոմարին մէջ: Երրորդ, ամէն ամիս գոյացած հասոյթը Սինող հասցնել»:

Յօդ. 19- Քքաղուածաբար

«Քահանաները լսելով ՆՇԱՆ դնելու լուրը, ամէն մէկը գնայ իր խոստովանորդու մօտ ջոկ ջոկ լսի նրանց ցանկութիւնը ամուսնանալու: Ապա քահանաները ազգայիններին ժողովելով մի տեղ պիտի քննեն, թէ ՆՇԱՆԴՐՈՒԹԵԱՆ համար օրինաւոր արգելքներ չկա՞ն:

...ՆՇԱՆԴՐՈՒԹԵՆՔ մինչեւ ՊԱԱԿԱԴՐՈՒԹԻԻՆ վեց ամիս ժամանակամիջոց սահմանուած է: Կարելի է երկարել օրինաւոր պատճառ եղած դէպում:

.... ՆՇԱՆԴՐՈՒԹԻԻՆԸ քանդելու համար Առաջնորդին դիմելու է: Առաջնորդը կը քանդէ ՆՇԱՆԴՐՈՒԹԻԻՆԸ, եթէ պատճառը օրինաւոր գտնէ: ... Այդ պարագային յօգուտ այլեաց եւ որբոց եւ ուսումնարանի նուէր առնելուց յետոյ, կը յայտնէ գործակալին, որ ջնջի ՆՇԱՆԴՐՈՒԹԵԱՆ տոմարից նրանց անունները:

Առաջնորդները պէտք է հոգ տանին որ աւելորդ ծախսեր չինին երկու կողմից»:

Մկրտիչ Ա. Խրիմեան Կաթողիկոսն ալ 24 Փետրուար 1900 թ. կոնդակով նոյնիմաստ հրահանգներ տուած եւ խատիւ պատուիրած է, որ քահանաները չօրհնեն անչափահասներու ՆՇԱՆԴՐՈՒԹԻԻՆԸ:

Ուրեմն մեր եկեղեցական կանոններու եւ կաթողիկոսական կարգադրութիւններու համաձայն, ՆՇԱՆԴՐՈՒԹԻԻՆԸ ենթակայ է հետեւեալ պայմաններուն.-

Ա- Կողմերու համաձայնութիւնը անհրաժեշտ է:

Բ- Զհասութիւնը արգելք է:

Գ- Քահանայական օրհնութեան կարօտ է, որով առանց քահանայական նուիրագործման կատարուած ՆՇԱՆԴՐՈՒԹԻԻՆԸ անպաշտօն է եւ իրաւական հետեւանքներ չի կոնսար ունենալ:

Դ- Եկեղեցւոյ տոմարներուն մէջ պէտք է արձանագրուի:

Ե- Ժամանակամիջոցով մը պայմանաւորուած է:

Զ- Կարելի է խզել օրինաւոր պատճառներով միայն:

ՄԵՆՔ ՆՇԱՆԴՐՈՒԹԵԱՆ յատկացուցինք 13 յօդուածներ, որոնց մէջ մեր եկեղեցւոյ վերոգրեալ սկզբունքները, ըստ էութեան, անաղարտ պահուած են: Միայն թէ անոնք բարեփոխեալ դասաւորումով մը խմբագրուած են հետեւողութեամբ արեւմտեան օրէնքներու սիստեմին: Նորութիւն ըլլառվ, որդեգրած ենք հետեւեալ կէտերը:-

Ա- Առանց բանաւոր պատճառի կամ յանցանքով խզման պարագային, մեղաւոր կողմը զրկել դրաւականներն ու նուէրները ետ պահանջելու իրաւունքին:

Բ- Յանցաւոր կողմը պատասխանատու նկատել որոշ ծախսերու մասին:

Գ- Անվայել եւ տգեղ արարքներով միւս կողմին վնաս պատճառողը նիւթական հատուցման դատապարտել:

Դ- ՆՇԱՆԴՐՈՒԹԵԱՆ խզումէն ծնունդ առնող դատերը վեց ամսուան ժամանցումի -միրուրի զէման- ենթարկել:

Արեւմտեան օէնսղրութեան առարկայ եղած է նշանաղրութեան ԽԶՄԱՆ պարագային կողմերու պատասխանատուութեան հարցը: Ֆրանսայի քաղաքային օրէնքը այս մասին որեւէ տրամադրութիւն չէր պարունակեր: Սակայն Ֆրանսական դատարանները իրաւաբանական ընդահնուր սկզբունքներէն ներշնչուելով, 1832 թուականէն ի վեր նախ Jurisprudence մը -իրաւակզբունք- ստեղծեցին, որուն համաձայն առանց բանաւոր պատճառի կամ չար դիտաւորութեամբ (tenua vaise foi) նշանը ետ ընող կողմը կը դատապարտուի նիւթական հատուցման: Այս սկզբունքը այժմ ընդունուած է բոլոր արեւմտեան երկիրներու մէջ եւ այն պետութիւնները, որոնք իրենց քաղաքային օրէնքը այդ թուականէն յետոյ մշակեցին, իրենց օրէնքին մէջ այդ մասին մասնաւոր յօդուածներ գետեղեցին:

Այս սկզբունքը մեր եկեղեցական կանոններուն որեւէ կերպով չի հակասեր: Նոյնիսկ կրնանք ըսել, մեր եկեղեցակն կանոնը սամնային վիճակի մէջ ընդունած է զայն: Շահապիվանի վերոլիշեալ կանոնին «.... անարգութեան համար տուգանք տայ ինչքան կը պահանջէ աղջկայ հայրն ու մայրը» տրամադրութիւնը դրամական տուգանքի սկզբունքին նուիրագործումն է, թէեւ նախնական եւ մասնակի իմաստով, ինչ որ կ'արդարացնէ վերը յիշուած Ա. Բ. եւ Գ. բարեփոխումները:

Գալով ժամանցումի (Prescription) խնդրին, այս մասին մեր եկեղեցական կանոններուն եւ կաթողիկոսական կարգադրութիւններուն մէջ որեւէ տրամադրութեան չհանդիպեցանք, ըլլա՛յ նշանղրութեան, ըլլա՛յ միւս բոլոր խնդիրներու նկատմամբ: Մինչդեռ ԺԱՄԱՆՑՈՒՄԸ իրաւական սկզբունք մըն է, զոր ընդունած են աշխարհի բոլոր օրէնքները պատժական, քաղաքային եւ անձնական բոլոր խնդիրներու համար, պարագաներու համաձայն երբեմն կարճ երբեմն ալ երկար ժամանակամիջոցով: Ներկայ իրաւագիտութիւնը կը նկատէ թէ հասարակութեան մէջ վէճերն ու դատերը երկար ժամանակ առկախ պահել, այլ խօսքով վրայէն որոշ ժամանակ մը անցած ըլլալու շնորհիւ այժմէականութիւնը կորսնցուցած դատերը վերարծարծելը՝ հանրային անդորրութեան համար վնասակար է: Ապօրինի արարքէ մը ինքզինքը վնասուած նկատող անձը երբ որոշ ժամանակամիջոց մը լուսութիւն պահած է առանց դատական միջոցներու դիմելու, սա կը նշանակէ, թէ այդ անձը կատարուած իրողութիւնը կամ ընդունած է եւ կամ՝ ներած է, որով այլեւս զայն վերարծարծելու իրաւունք չունի:

Իրաւագիտական այս սկզբունքը համապատասխան է նաեւ եկեղեցւոյ խաղաղասիրութեան եւ ներողամտութեան, որով մենք կանոնիս մէջ ներմուծած ենք ԺԱՄԱՆՅՈՒՄ-ի սկզբունքը ո՛չ միայն ՆԵԱՆԴՐՈՒԹԵԱՆ, այլեւ, ինչպէս պիտի տեսնենք, ուրիշ շարք մը դատերու նկատմամբ եւս:

Երկրորդ Մաս ։ ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆ

Ամուսնութիւնը տարրեր սեռերու պատկանող երկու անձերու միջեւ ցկեանս միասին ապրելու յանձնառութեամբ կնքուած դաշինք մըն է, որուն պայմաններն ու իրաւական հետեւանքները կը սահմանուին պետական օրէնքներով, եթէ ամուսնութիւնը քաղաքային է. իսկ կը սահմանուին համայնքին կանոններով, եթէ ամուսնութիւնը կրօնական է: Հայց. Եկեղեցւոյ կնքած ամուսնութիւնը կրօնական է եւ Խորհուրդի հանգամանք ունի, որով անոր պայմաններն ու իրաւական հետեւանքները սահմանուած են սոյն կանոնագրի 14-78 յօդուածներուն մէջ, բաժնուած երկու մասերու Ամուսնութիւն եւ Ամուսնալուծում, առաջինը վեց եւ երկրորդը երկու գլուխներէ բաղկացած:

Ա. Գլուխ. ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՆ ՈՒ ԱՐԳԵԼՔՆԵՐԸ

Առաջին- ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

Մեր եկեղեցական կանոններու եւ կարգադրութիւններու մէջ ամուսնութեան պայմաններուազ վերաբերեալ տրամադրութիւնները աստ անդ ցրուած են, աններդաշնակ, երբեմն ալ հակասական խմբագրութեամբ: Այդ բոլոր տրամադրութիւնները ի մի հաւաքելով, դասաւորած ենք համադրական կերպով եւ իւրաքանչիւր հարցի համար գետեղած ենք մասնաւոր յօդուած մը, աւելցնելով նաեւ այն կէտերը, որոնց մասին որեւէ տրամադրութիւն չկար:

Այդ պայմանները հետեւելալներն են.-

1- **ՀԱՄԱԶԱՅՆՈՒԹԻՒՆ** ։ Ամուսնութեան առաջին եւ էական պայմանը կողմերու համաձայնութիւնն է: Համաձայնութիւնը պէտք է ըլլայ ՈՐՈՇ եւ ԱԶԱՏ, որով խարէկութեամբ կամ սպառնալիքի տակ արտայայտուած համաձայնութիւնը չեղեալ կը նկատուի: Այս մասին մեր եկեղեցական կանոններու եւ կարգադրութիւններու նախատեսած հիմնական տրամադրութիւնները հետեւելալներն են.-

Բարսեղ Մեծի Կանոն.-

«Յօդ. 42-Ակամայ պսակը պոռնկութիւն է»:

Ներսէս Շնորհալիի Կանոն.-

«Յօդ. 29- Ոչ ոք չհամարձակի տղայի եւ աղջկայ հակառակ պսակ անել. այսպիսի պսակը անհաստատ է եւ լուծանելի. եւ պսակաղիրը եթէ բռնութիւնից մինչեւ անգամ ստիպուած արած լինի պսակը, էլի կը պատժուի»:

Գէորգ Դ. Կաթողիկոսի կարգադրութիւն.-

Յօդ. 20- Խոստովանահայր քահանան պիտի ուշ դարձնի թէ յօժարամիտ եւ ազատ կամքո՞վ են ցանկանում ընկերանալ հարսն ու փեսան, թէ այլեւայլ արտաքին պատճառներից եւ բռնութիւնից ստիպուած:

Այս պայմանները խտացուած են 14-րդ յօդուածին մէջ:

2-ՏԱՐԻՔ-Տարիքի մասին մեր կանոններուն մէջ ներդաշնակութիւն չկայ:

Սահակ Բ.ի կանոնը կ'ըսէ.-

«Յօդ. 27-Պատուիրեցէք որ իրանց անչափահաս որդիներին չպսակեն»:

Ներսէս Շնորհալին արտօնած է.-

«Յօդ. 28- Տղան 15 եւ աղջիկը 12 տարիքը լրացուցած»:

Սիսի երկրորդ ժողովը որոշած է.-

«Յօդ. 7-Փեսային համար 14 եւ հարսին համար 12 տարիքը լրացուցած»:

Ներսէս Ե. Կաթողիկոսը սահմանած է.-

«Յօդ. 13- Տղայոց համար 16 եւ աղջկանց համար 13 տարիքը լրացուցած»:

Զուիցերական օրէնքով այրը 20 եւ կինը 18 տարիքը չլրացուցած, չեն կրնար ամուսնանալ: Բացառիկ պարագաներու եւ յոյժ կարեւոր պատճառներու բերմամբ տղուն կարելի է արտօնել 18 տարիքը լրացուցած իսկ աղջկան 17 տարիքը լրացուցած, պայմանաւ որ ծնողները համամիտ ըլլան- Յօդ. 96: Թիւրքիա Զուիցերական օրէնքը որդեգրած ժամանակ սոյն յօդուածը բարեփոխելով ամուսնութեան տարիքը սահմանեց տղուն համար 18 եւ աղջկան համար 17 տարիքը լրացուցած, իսկ արտակարգ արտօնութեան մասին երկուքին համար սահմանեց 15 տարիքը լրացուցած պէտք է ըլլան- Յօդ. 144: Բացառիկ արտօնութիւնը ընդունուած է առանց տարիքը սահմանելու, Յօդ. 145, սակայն մինչեւ հիմա չատ քիչ արտօնութիւններ տրուած են եւ անոնք ալ օրինական սահմանէն մէկ տարին չանցնելու պայմանաւ:

Մենք 15-րդ յօդուածով սահմանած ենք տղուն համար 18 եւ աղջկան համար 15 տարիքը լրացուցած, ինչ որ կը համապատասխանէ ֆրանսայի օրէնքին, իսկ արտակարգ արտօնութեան համար տղան 16 եւ աղջիկը 14 տարիքը լրացուցած ըլլալու են:

Ո՞վ պիտի տայ արտակարգ արտօնութիւնը: Զուիցերիոյ մէջ այդ իրաւունքը կը պատկանի Քանթոնի կառավարութեան, ֆրանսայի մէջ Հանրապետութեան Նախագահին, իսկ Թիւրքիոյ մէջ ընակավայրի դատարանին: Մենք այդ իրաւունքը վերապահած ենք Վեհ. Կաթողիկոսին: (*)

3-ԴԱՏԵԼՈՒ ԿԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆ.- Ամուսնութեան համար տրուած համաձայնութեան ԱԶԱՏ եւ ՈՐՈՇ ըլլալը չի բաւեր: Համաձայնութիւն տուղը պէտք է տէր ըլլայ ԴԱՏԵԼՈՒ ԿԱՐՈՂՈՒԹԵԱՆ, այլ խօսքով պէտք է զերծ ըլլայ մտային խանգարումէ: Աշխարհի վրայ չկայ օրէնք մը, որ ընդունի մտային խանգարում կամ հիւանդութիւն ունեցող անձի մը հաւանութիւնը իրեւ խակական համաձայնութիւն: Այս մասին մեր եկեղեցական կանոններուն մէջ որեւէ տրամադրութեան չանդիպեցանք: Հին ժամանակներուն ապուշներ (idiot) խենթ չէին նկատւեր, իսկ դիւահարներու մասին այն կարծիքը կը տիրէր, թէ աղօթքով կամ ապաշխարնքով կարելի է անոնց մէջ մտած դեւր վանել: Մխիթար Գօշ ալ յստակ չէ այս մասին: Ուրեմն 16-րդ յօդուածով մենք ընդունած ենք Զուիցերիոյ քաղաքային օրէնքին 97-րդ յօդուածը նոյնութեամբ:

4- ՖԻԶԻՔԱԿԱՆ ԱՌՈՂՋՈՒԹԻՒՆ.- Վատառողջութիւնը արգելք չէ ամուսնութեան, բայց հիւանդութիւններ կան, որոնցմով վարակուած անձի մը ամուսնանալը ոճիր մըն է թէ՝ անոր կողակիցին եւ թէ այդ ամուսնութենէն առաջ գալիք սերունդներուն հանդէպ: Այս հարցի առնչութեամբ մեր եկեղեցիին հին կանոններուն մէջ որեւէ տրամադրութեան չանդիպեցանք: Ըստ Մխիթար Գօշի, «ուրուկ, բորոտ, եւ ընդհանրապէս ախտաժէտ հիւանդութեանց տէր անձերու պսակուիլը պէտք է արգիլել»: Ժամանակակիցներէն Գէորգ Դ. Կաթողիկոսի կարգադրութիւններուն մէջ ըսուած է:-

«Յօդ. 22- Քահանաները պէտք է ուշ դարձնեն երկուսի առողջութեանն վրայ, որ ապագայում տարաբախտութեան պատճառ չդառնայ»:

Էջմիածնայ Սինողն ալ 1904-ին հրահանգած է.-

«Բժշկական վկայական պահանջել ամուսնացող երիտասարդներէն եւ երկրորդ անգամ ամուսնացող այրի կիներէն, եւ արգիլել նաեւ թոքախտով վարակուածներու պսակը»:

Մենք այս 17-րդ յօդուածը խմբագրած ենք հետեւեալ ձեւով:-

«Այր եւ կին պարտին հաստատել բժշկական վկայագրով, թէ զերծ են թոքախտէ, վեներական եւ կամ բժշկականօրէն ամուսնութեան արգելք նկատուող հիւանդութիւններէ»: (*)

5- ՍԵՌԱՅԻՆ ԱՏԱԿՈՒԹԻՒՆ- Այս մասին ալ մեր եկեղեցական կանոններուն մէջ ուեւէ տրամադրութեան չենք հանդիպած: Մխիթար Գօշ, շեշտելէ ետք թէ ամուսնութեան նպատակը որդի ծնիլ է, կ'ըսէ:-

« Եթէ այրը անատակ է կնոջ կուսութիւնը պղծելու եւ ֆիզիքապէս զուրկ է առնական ընդունակութիւններէ, ապահրագանի պատճառ կը նկատուի: (Միեւնոյն արատը կրնայ ունենալ նաեւ կինը):

Նշենք որ անատակութիւնը պէտք չէ շփոթել ամլութեան հետ, որ ոչ միայն արգելք չէ ամուսնութեան, այլեւ ամուսնալուծման պատճառ ալ չի կրնար ըլլալ: Արեւմտեան իրաւագիտութեան համաձայն, ամուսնութիւնը զաւակ ծնելէ տարբեր պատճառներով ալ կրնայ տեղի ունենալ, ինչպէս ժառանգութիւն, իարարօգնութիւն եւալլ:

Ուրեմն սոյն հարցը կը վերաբերի ՄԱՐԴ ԿԻՆ կամ ԿԻՆ ՄԱՐԴ ըլլալու եւ կամ ուրիշ ոեւէ պատճառով սեռային միութեան բոլորովին անատակ եղողներու: Այս մասին ալ 17-րդ յօդուածին մէջ գետեղուած է հետեւեալ պարբերութիւնը:-

«....Օժտուած ըլլա այն յատկութիւններով, որոնք անհրաժեշտ են սեռային միութիւնը կատարելու»:

6- ԱԶԱՏ ՎԻՃԱԿ- ինչպէս գիտենք, քրիստոնէութիւնը բացարձակապէս կ'արգիլէ բազմակնութիւնը, որուն դէմ ծանր պատիմներ սահմանած են արեւմտեան պետութեանց օրէնքները: Համայնքային դրութիւնը ընդունող իսլամ պետութիւններու մէջ այդպիսի օրէնք չկար, որով բազմակնութեան յանցանքը գործող քրիստոնեայ մը ոեւէ պատիմի ենթակայ չէր, շատ շատ երկրորդ ամուսնութիւնը ապօրինի եւ չեղեալ կը հռչակուէր: Լիրանանի Հանրապետութիւնը, արեւելեան պետութիւններու մէջ առաջին անգամ ըլլալով քրիստոնեաներու բազմակնութեան դէմ պատիմ սահմանեց 2 Ապրիլ 1951 թ. օրէնքով, որուն 19-րդ յօդուածը կ'ըսէ.-

«Կրօնական իրաւասու իշխանութեանց առջեւ կատարուած ամուսնութեան ժամանակ եթէ ամուսիններէն մէկը կապուած էր նախորդ ամուսնութեան մը դաշինքով, պիտի պատժուի բանտարկութեամբ մը, որ կրնայ տեւել մէկ ամիսէն մինչեւ մէկ տարի եւ պիտի դատապարտը վնասուց հատուցման, գոր պիտի որոշեն քաղաքային իրաւասու իշխանութիւնները»:

Այս հարցին յատկացուած է 18րդ յօդուածը, որուն լրացուցիչը պէտք է նկատել 20-րդ յօդուածը:

7- ԿՆՈՉ ՍՊԱՍՄԱՆ ՇՐՋԱՆ- էրկանը մահուան, ամուսնութեան անվաւեր հռչակման կամ ամուսնալուծման պատճառներով այրի մնացած կին մը կարենալ վերամուսնանալու համար, պարտաւոր է իր ամուսինէն Փիզիքապէս բաժնուած թուականէն սկսեալ որոշ ժամանակամիջոց մը սպասելու, որպէսզի ստուգուի թէ իր նախկին ամուսինէն յղի մնացած է թէ ոչ: Սպասման շրջանի մասին մեր կանոններուն մէջ որոշ տրամադրութեան չհանդիպեցանք, միայն նախատեսուած է մէկ տարի ՍՈՒԳԻ ՇՐՋԱՆ մը, մահուան պարագային:

Արեւմտեան օրէնքները սպասման շրջանը սահմանած են 300 օր Զուիցերիա, Յօդ. 103, Ֆրանսա, Յօդ. 228, Թիւրքիա, Յօդ. 90. իսլամական օրէնքը սպասման շրջան սահմանած է երեք ամիս, ինչ որ բաւարար է կնոջ յղի ըլլալ կամ ըրյալը ստուգելու համար: Արեւմտեան օրէնքներն ալ անուղղակի կերպով միեւնոյն սկզբունքին կը մօտենան, որովհետեւ եթէ ապացուցուի որ կինը յղի չէ, կարելի է կրծատել 300 օրուան պայմանաժամը: Այսուհանդերձ, այս մասին մենք ընդունած ենք արեւմտեան օրէնքը նոյնութեամբո Յօդ. 19:

8- ԾՆՈՂԱՅ, ԽՆԱՄԱԿԱԼԻ կամ ԱԶԳԱԿԱՆԻ ՀԱԻԱՆՈՒԹԻՒՆ-

Այս մասին մեր եկեղեցական կանոնները թէ իստ են եւ թէ միանդամայն թերի եւ շփոթ:

Բարսեղ ՄԵծի կանոնը կ'ըսէ.-

«Յօդ. 38- Եթէ աղջիկը առանց հօր թոյլտուութեան մէկուն գնայ, պոռնկութիւն առած կը լինի»:

Սոյն պատուէրը միեւնոյն կանոնի 42-րդ յօդուածին մէջ ալ կրկնուած է հետեւեալ ձեւով.- «Յօդ. 42- Պսակուղները հօր կամ տիրոջ համաձայնութիւնը պիտի ստանան միշտ, որ պսակը հաստատուած համարուի»:

38-րդ յօդուածը միայն աղջկանց համար էր: 42-րդ յօդուածը թէ աղջկան եւ թէ տղուն համար, բայց նկատելի է որ միայն ՀՕՐ համաձայնութիւնը յիշուած է:

Նշանականի կանոնը առեւանգութեան առթիւ սոյն խնդրին ալ ակնարկելով կ'ըսէ.-

«Յօդ. 7- Եթէ արեւանգութեան ժամանակ քահանան գաղտնի կերպով պսակի նրանց, առանց ԾՆՈՂՆԵՐԻ հաճութեան, քահանայագործութիւնից զրկուի, 100 դրամ կարօտեալներին տայ, պսակն ալ անվաւեր լինի»:

Ներսէս Շնորհալի կ'արգիլէ առանց ԾՆՈՂԱՅ գիտութեան ու կամքին պսակ կատարել եւ այդպիսի պսակները ԱՆՀԱՍՏԱՏ եւ ԱՊՈՐԷՆ կը նկատէ Յօդ. 25:

Գէորգ Դ. Կաթողիկոս կը բաւականանայ քահանաներուն հրամայելով «ստուգել թէ ԾՆՈՂ-ՔԸ համաձա՞յն են թէ ոչ» -Յօդ. 17:

Այս կանոններուն մէջ բացատրուած չէ թէ.-

ա- Ծնողաց հաւանութիւնը մինչեւ քանի՞ տարեկան ի համար պէտք է:

բ- Հօր եւ մօր տարակարծութեան պարագային ի՞նչ պէտք է ընել:

գ- Մէկուն մահուան կամ բաժանման պարագային ի՞նչ պէտք է ընել:

դ- Երկուքին մահուան պարագային խնամակալին կամ մօտիկ ազգականին համաձայնութիւն պէ՞տք է, կամ ի՞նչ աստիճանով:

Արեւմտեան օրէնքները մանրամասնութեամբ նկատի առած են այդ բոլոր հաւանականութիւնները: Զուիցերիոյ մէջ անչափահասին ամուսնութիւնը ենթակայ է ծնողաց, եթէ չունի՝ խնամակալի հաւանութիւնը -Յօդ. 14 եւ 98: Ֆրանսայի մէջ ծնողաց, իսկ բացակայութեան պարագային՝ խնամակալի հաւանութիւնը անհրաժեշտ է մինչեւ 21 տարիքը լրացնելը: Այդ տարիքէն վերջն ալ մինչեւ 25 տարիքի լրանալը ամուսնալ փափաքող զաւակ մը պարտաւոր է նօտարի միջոցաւ զրաւոր կերպով իր ծնողաց հաղորդելու իր նպատակը, որպէսզի անոնք 15 օրուան պայմանաժամի մը մէջ յայտնեն իրենց զիտողութիւնները: Պատկան պաշտօնեան ստիպուած է ծնողաց պատասխանին սպասելու եւ չի կրնար ամուսնութիւնը կնքել պայմանաժամը լրանալէն առաջ -Յօդ. 148 եւ 151:

Մենք Ֆրանսական օրէնքին հետեւելով, հաւանութեան ենթակայ շրջանը սահմանած ենք մինչեւ 25 տարիքը լրացած ծնողաց հարցնելու պարտականութիւնը: Ուրեմն սոյն խնդրին յատկացուած 21-րդ յօդուածի մէջ վերոյիշեալ հաւանականութիւններէ իրաքանչիւրին մասին ալ տրամադրութիւններ ւզետեղելէ զատ, գաղութիս ներկայ վիճակը նկատի առնելով մեր կողմէ ալ աւելցուցինք հետեւեալ կէտը.-

Կրնայ պատահիլ որ խնամակալ մը կամ մերձաւոր ազգական մը, որուն հաւանութիւնը անհրաժեշտ նկատուած է ամուսնութեան համար, ինչ-ինչ նկատումներով անչափահասին ի վնաս դիրք բռնէ եւ արգելք հանդիսանայ անոր յարմարագոյն մէկ ամուսնութեան: Այդպիսի հաւանականութեան մը որպէս դարման, յօղուածին աւելցուցինք հետեւեալ տրամադրութիւնը:-

«Եթէ Առաջնորդը տեսնէ , որ խնամակալին կամ ազգականին դիրքը ի վնաս թեկնածուին է, ինդիրը կ'ենթարկէ Դատաստանական Խորհուրդի որոշման»:

Երկրորդ.- ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԵԱՆ ԱՐԳԵԼՔՆԵՐԸ կամ ԶՀԱՍՈՒԹԻՒՆ

Զհասութեան հարցը ամուսնական օրէնսդրութեան կարեւոր նիւթերէն մէկն է: Քրիստոնէ-ութենէ առաջ, ուրիշ ժողովուրդներու պէս Հայոց մէջ ալ սանձարձակ վիճակ կը տիրէր եւ նոյնիսկ քոյր եղբայր իրարու հետ կրնային ամուսնանալ: Քրիստոնէութիւնը վերջ դրաւ այդ անասնական կենցաղին, արգիլեց ոչ միայն քոյր եղբայր, այլ եւ մօտիկ ազգականներու իրարու հետ ամուսնութիւնը, որով մեր եկեղեցական կանոններու մէջ այս մասին խիստ պատւէրներ նախատեսուած են:

Մենք այս ինդիրի յատկացուցած 21-րդ յօղուածի մէջ համադրական կերպով դասաւորած ենք ԶԱՓԱՀԱՍՈՒԹԵԱՆ պայմանները միշտ յարգելով մեր եկեղեցիին աւանդական սկզբունքները, բացի քանի մը բարեկիոխումներէ, որոնք կը վերաբերին երկրորդական կէտերու միայն: Մտորեւ կը պարզենք եկեղեցական կանոնները եւ նոր կանոնի տրամադրութիւնը:-

1- ԱՐԵՆԱԿՑԱՎԱՆ ԶՀԱՍՈՒԹԻՒՆ

Շահպիվանի կանոնը կ'ըսէ..-

«Յօդ. 13- Ոչ ոք չհամարձակի ամուսնանալ քեռորդու, եղբօրորդու համ հօրաքրոջ կամ ազգականի հետ մինչեւ չորրորդ ծնունդը»:

Ներսէս Շնորհալիի կանոն

«Յօդ. 30- Մերձաւոր ազգականների մէջ պսակ լինել չի կարող մինչեւ որ երկու կողմից չորս չորս աստիճանը լրացած չլինի»:

Խրիմեան կաթողիկոս 17 Դեկ. 1899 թ. եւ 1490 հմր. կոնդակով թոյլատրած է.-

«Զպսակս եօթներորդ աստիճանի ազգակցական չհասութեանց, որպիսիք երբեմն աններելիք եւ անթոյլատրելիք համարեալք էին»:

Մենք յարգած ենք չորս պորտի սկզբունքը, որ Հայց. Եկեղեցիի առանձնայատուկ յատկանիշը եղած է:

2- ԽՆԱՄԻՎԱՆ ԶՀԱՍՈՒԹԻՒՆ

Դուինի ժողովը արգիլած է չորրորդ աստիճանը, թոյլատրելով հիներորդը միայն:

Օրիսագիրք Հայոց Լիբանանի

Միեւնոյն հրահանգը շեշտուած է նաեւ Աբրահամ Կաթողիկոսի 17345 թ. կոնդակով:

Խրիմեան Կաթողիկոս 30 Յունիս 1899 թ. եւ 797 հմր. կոնդակով հրահանգած է.-
«Արձակել զհրամանս պսակաց հինգերորդ աստիճանի խնամքական չհասութեանց»:

Կանոնիս մէջ ընդունուած է երեք պորտի սկզբունքը:

3- ԿՆԹԱՎՅՐՈՒԹԵԱՆ ՉՀԱՍՈՒԹԻՒՆ

Զուտ կրօնական հանգամանք ունեցող սոյն ԶՀԱՍՈՒԹԵԱՆ մասին հին ժամանակներուն անորոշութիւն կը տիրէր: Ամենէն վերջը, Ներսէս Ե. Կաթողիկոսի ժամանակ իջմիածնայ Սինոդին 1851 թ. որոշումով արգելքը սահմանուած է երեք աստիճանի, զոր մենք քիչ մը եւս կրծատած ենք:

4- ՈՐԴԵԳՐԱԿԱՆ ՉՀԱՍՈՒԹԻՒՆ

**Այս մասին մեր հին կանոններու մէջ ուրէ տրամադրութեան չհանդիպեցանք: Յիշուած է մի-
այն Յակոբ Խրիմեցիի 1400 թ., ճիւղագրութենէն առնուած հետեւեալ տրամադրութիւնը.-**

**«Որդեգրի եւ որդեգրողի մէջ ուղղակի պսակ լինել չի կարող մինչեւ երրորդ աստիճանը, եթէ
որդեգրութիւնը եղել է օրինաւոր եւ վերջնական կարգով, այսինքն եկեղեցական օրհնու-
թեամբ»:**

**Այս ԶՀԱՍՈՒԹԻՒՆը մասնաւորապէս նկատի առնուած է նաեւ արեւմտեան օրէնսդրութեան
մէջ:**

Ֆրանսայի մէջ -Յօդ. 354- ամուսնութիւնը արգիլուած է.

ա- Որդեգրողի եւ որդեգրեալի եւ անոնց զաւակներուն միջեւ:

բ- Որդեգրողի եւ որդեգրեալի կողակիցին միջեւ եւ փոխադարձաբար:

գ- Մէկու մը կողմէ որդեգրուած երկու անձեր իրարու հետ:

**Զուիցերիոյ մէջ, -Յօդ. 100- արգիլուած է որդեգրողի եւ որդեգրեալի, ինչպէս նաեւ անոնցմէ
մէկուն կամ միւսին կողակիցին միջեւ: Թիւրքիան Զուիցերիոյ սոյն յօդուածը նոյնութեամբ
ընդունած է: Մենք ալ որդեգրած ենք Զուիցերիոյ օրէնքը:**

5- ԿԱԹՆԵՂԲՎՅՐՈՒԹԻՒՆ

Թաղէոս Առաքեալի վերագրուած կանոնին մէջ ըսուած է.-
«Յօդ. 51- Մի կաթով սնածները ամուսնանալ չեն կարող»:

Ազգային եկեղեցական կանոններու մէջ այս մասին որեւէ տրամադրութեան չհանդիպեցանք: Յիշուած է միայն Յիշուած է միայն Յակոբ Խրիմեցիի վերոյիշեալ գործէն առնուած հետեւեալ տրամադրութիւնը:-

«Եթէ հարս ու փեսայ մի մօր կաթ կերած են, քոյր եղբայր են եւ չեն կարող պսակուել»:

Հստ մասնագէտներու, Թաղէոս Առաքեալի վերագրուած կանոնը մեր կանոնագիրքերուն մէջ վերջերը մտած ըլլալով, անոր վաւերականութիւնը խնդրոյ առարկայ է. իսկ Յակոբ Խրիմեցիի ճիւղագրութիւնն ալ կանոնի հանգամանք չունի: Կաթնեղբայրութեան արգելքը, որ հրէական ծագում ունի, արեւմտեան օրէնսդրութեան մէջ/ ալ բնաւ նկատի առնուած չէ: Պէտք չէ աչքէ վրիպեցնել նաեւ, որ ներկայիս, նորածինները իրենց մօր կաթը ծծելու բախտը չեն ունենար: Հետեւարար, մենք ալ սոյն արգելքը նկատի չենք առած:

6- ԱՅՐԸ ԻՐ ԿՆՈՉ ԱՂՋԿԱՆ ԵՒ ԿԻՍԸ ԻՐ ԱՄՈՒՄՆՈՅՆ ՏՂՈՒՆ ՀԵՏ

Չեն կրնրա ամուսնանալ: Այս արգելքը ոչ թէ բնախօսական է, այլ ընկերային է:

7- ԽՆԱՄԱԿԱՆԼԻ ԵՒ ԽՆԱՄԸՆԿԱՆԼԻ ՄԻՋԵՒ

Խնամակալութեան տեւողութեան ընթացքին ամուսնութիւնը արգիլուած է: Այս արգելքի իրաւական պատճառը այն է, որ անչափահասի ամուսնութիւնը խնամակալին հաւանութեան ենթակայ ըլլալով այս վերջինը ի նպաստ իրեն հաւանութիւն տալու իրաւունք չունի: Արգելքը կը վերանայ երբ խնամակրութիւնը դադրի օրինաւորապէս գոյութիւն ունենալիք:

Վերոյիշաել արգելքներէն ոման հիմնական բնոյթ չեն կրեր, որով անոնց մասին կարելի է բացառիկ արտօնութիւն տալ երբ արտաքոյ կարգի եւ կարեւոր պատճառներ գոյութիւն ունին: Նման պարագաներ նախատեսուած են նաեւ արեւմտեան օրէնքներու մէջ, որով մենք ալ 23-րդ յօդուածով բացառիկ արտօնութիւն տալու իրաւունքը վերապահած ենք Վեհ. Կաթողիկոսին:

Բ. Գլուխ .- ԱՄՈՒՄՆՈՒԹԵԱՆ ԱՐՏՕՆՈՒԹԻՒՆ

Պսակաղրութենէ առաջ Թեմի Առաջնորդէն մասնաւոր արտօնութիւն ստանալու մասին կանոններու մէջ ուեւէ տրամադրութեան չհանդիպեցանք: Կը թուի թէ հին ժամանակներուն հարկ եղած քննութիւնները կը կատարէր պսակաղիր քահանան իր պատասխանատուութեան տակ:

Այս մասին Ներսէս Ե. եւ Գէորգ Դ. Կաթողիկոսներու կարգադրութեանց մէջ իմաստ հրահանգ-ներ տրուած են, սակայն չենք զիտեր թէ այդ հրահանգները Տաճկահայութեան մէջ լրիւ կը գործադրուէին թէ ոչ:

Առաջին մեծ պատերազմի եւ յաջորդ մի քանի տարիներուն մէջ կարգ մը անկանոնութիւններ տեղի ունեցած էին, սակայն հետզհետէ գործերը կարգի դրուելով պսակաղրութենէ առաջ Թեմի Առաջնորդէն արտօնութիւն ստանալու սկզբունքը հաստատուած էր:

Այս անգամ Լիր. Հանրապետութեան 2 Ապրիլ 1951 թ. օրէնքը պսակադրութեան համար կարգ մը նոր պայմաններ նախատեսած եւ հակառակ գործողներու դէմ պատիժներ ալ սահմանած ըլլալով, արտօնութեան, այլ խօսքով պսակադրութենէ առաջ կատարուելիք քննութեան հարցը բոլորովին նոր եւ յոյժ կարեւոր հանգամանք ստացած է:

Յիշեալ օրէնքի 17-րդ յօդուածին համաձայն.-

«Պիտի պատժուի 500-էն 2000 Լիր. ոսկի տուգանքով մը,

1- Ամէն եկեղեցական, որ պիտի օրէնէ ամուսնութիւն մը երկու ամուսիններու միջեւ, որոնք իր համայնքին չեն պատկանիր:

2- Ամէն եկեղեցական, որուն առջեւ պիտի կատարուի ամուսնութիւն մը առանց իր իրաւասումեծաւորին իրաւասութեան:

3- Ամէն եկեղեցական, որ կը կատարէ ամուսնութիւն մը, որուն երկու դաշնաղիրներէն մէկը չի պատկանիր իր համայնքին եւ այդ առանց ի ձեռն ունենալու օտար կողմին պատկանած կրօնական իշխանութենէն տրուած ազատ վիճակը հաստատող վկայագիր մը, եւ կամ, այդ կրօնական իշխանութեան մերժման պարագային, նոյնիմաստ վկայագիր մը, որ պէտք է տրուած ըլլայ քաղաքային վիճակի սպասարկութենէն, որուն կը պատկանի նման վկայագիր տալու իրաւասութիւնը:

4- Ամէն եկեղեցական, որ ամուսնութիւն մը կը կատարէ, որուն կողմերը լիրանանահպատակ չեն կամ անոնցմէ մէկը լիբանանահպատակ չէ, երբ անոնց անոնց ամուսնութիւնը կատարւած է Լիբանանեան իրաւասու կրօնական իշխանութեան մը առջեւ, առանց ի ձեռին ունենալու անոնց ամուսնանալու կարող եւ ամէն ամուսնական կապերէ ազատ ըլլալը հաստատող վկայագիր մը, որ պէտք է տրուած ըլլայ իրաւասու օտար քաղաքային իշխանութենէն։ Եթէ օտար քաղաքային օրէնքը Լիբանանի մէջ չի տար օտար իշխանութեան, տալու ամուսնական կարողութեան եւ ազատ վիճակի մասին այդպիսի վկայագիր մը, կրօնական իշխանութիւնը պիտի կատարէ հարկ եղած ամէն տեսակի քննութիւն, ճշղելու համար ապագայ ամուսիններու, ամուսնութիւն կնքելու կարողութիւնն ու ազատութիւնը:

Սոյն օրէնքը կը տրամադրէ նաեւ.

Յ07. 15- իսպան ամուսնութեանց պարագային, սկզբունքով, ամուսնութիւնը պէտք է կատարվի կրօնական այն իշխանութեան առջեւ, որուն կը պատկանի այր մարդը, բացի այն պարագային, երբ ապագայ ամուսինները համաձայնին -գրաւոր յանձնառութեամբ մը, գոր պարտին ստորագրել- մաս կազմելու ապագայ հարսին համայնքին եւ ենթարկուելու նոյն համայնքի կանոններուն:

Յ07. 18- Նախորդ ամուսնութեան մը կապով միացած անձին տրուած ազատ վիճակի վկայագիրը պէտք է պարունակէ այդ ամուսնութեան վերջ տուող պատճառները -մահ, ամուսնութեան անվաւերականութիւն, ջնջում, ապահովան:

Պետական օրէնքով պարտադրուած վերոգրեալ պայմանները մենք դասաւորած ենք, պատշաճ խմբագրութեամբ, 24-28-րդ յօդուածներու մէջ: Առաջնորդը պարտի, ուրեմն, ամուսնութեան արտօնութիւն տալու համար մանրամասն քննութեամբ մը ստուգելու, թէ թեկնածուները սոյն կանոնագրի 14-28 յօդուածներով նախատեսուած բոլոր պայմանները կը լրացնե՞ն թէ ոչ, որպէսզի տեղի չունենան ապօրինի ամուսնութիւններ եւ պատժոյ ենթակայ արարքներ:

29 եւ 30-րդ յօդուածները կը վերաբերին ամուսնական վաւերագիրներու եւ արձանագրութեանց կանոնաւոր պահպանման, ինչ որ անհրաժեշտ է ապագային ժառանգական, արենակցական եւ այլ ընտանեկան հարցերու ստուգման համար:

Գ. Գլուխ.- ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԵԱՆ ԾԱՆՈՒՑՈՒՄ ԵՒ ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ամուսնութեան ծանուցումը (Publicite du mariage) աշխարհի բոլոր օրէնքներով ընդունուած ձեւակերպութիւն մըն է: Մեր կանոններու մէջ ալ խստիւ պատուիրուած է ԳԱՂՏՆԻ ՊՍԱԿ ԶԼՆԵԼ, ինչ որ ցոյց կու տայ թէ Հայց. Եկեղեցին հնուց ի վեր ընդունած էր ծանուցման սկզբունքը, իսկ Երուսաղէմի մասնաւոր ժողովի կանոնը բացայաց կերպով կը հրամայէ:-

«Յօդ. 13- Քահանայք Եկեղեցում երկար բարակ յայտարարեն բոլորին, որպէսզի եթէ մէկը չհասութեան բան նկատի, գայ եւ յայտնի»:

Այս կանոնը կ'ընդունի, ուրեմն, թէ՝ ծանուցման անհրաժեշտութիւնը եւ թէ երրորդ անձերու կողմէ ամուսնութեան օրինաւորութեան դէմ առարկութիւններ ներկայացնելու իրաւունքը:

Սոյն խնդրի յատկացուած 31-38-րդ յօդուածներով ընդունուած են ծանուցման եւ առարկութեան սկզբունքները, ի նկատի ունենալով սակայն անոնց կիրարկման ձեւակերպութիւններուն պատշաճեցումը մեր ժողովուրդի ընկերային պայմաններուն եւ կրօնա-վարչական կառուցուածքին հետ:

Դ. Գլուխ -ՊՍԱԿԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

ՊՍԱԿԱԴՐՈՒԹԵԱՆ յատկացուած սոյն գլուխին մէջ, Յօդ. 41-43, նկատի առնուած են հետեւեալ կէտերը:-

Ա- Դուխինի Ե. Ժողովին կանոնը կը հրամայէ:-

«Յօդ. 15- Ով որ հակառակի այս կանոնին եւ պսակուի ուրիշ տեղ, պսակադիրը կը զրկուի քահանայական պատիւներէն եւ պսակը անվաւեր կը համարուի, մինչեւ որ նորէն պսակուի Եկեղեցիի մէջ»:

Ներկայ պայմաններու նայելով, սոյն պատուէրը շատ խիստ է, որով Առաջնորդին թողուածն է Եկեղեցիէն դուրս պսակադրութիւնը արտօնել, եթէ արտակարգ պատճառներ գոյութիւն ունին (ՅՕԴ. 29):

Բ- Թէեւ բացայաց իրողութիւն է, բայց կանոնիս մէջ ալ պէտք էր յիշել, թէ Հայց Եկեղեցիի ՊՍԱԿԱԴՐՈՒԹԻՒՆԸ ԽՈՐՀՈՒՐԴ մըն է, որ վաւերական հանգամանք ստանալու համար

պէտք է կատարուած ըլլայ իրաւասու եկեղեցականի մը կողմէ եւ Հայց. Եկեղեցիի ծէսերուն համաձայն, թէ այլապէս Պսակը անվաւեր կը նկատուի (ՅՕԴ. 40):

Գ- ՊՍԱԿԱԴՐՈՒԹԻՒՆԸ անմիջապէս պէտք է արձանագրուի եւ ստորագրուի պսակեալներու, վկաներու եւ պսակադիր քահանայի կողմէ: Բոլոր օրէնքներու կողմէ ընդունուած այս ձեւակերպութիւնը նախատեսուած է նաեւ 60 Լ. Ռ. որոշմնագիրը փափոխութեան ենթարկող 146 Լ.Ռ. որոշմնագրի 22-րդ յօդուածով, զոր տեսանք ասկէ առաջ:

Ե. Գլուխ.- ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԵՍԵ ԾՆՈՒՆԴ ԱՌՆՈՂ ԻՐԱՒՈՒՆՔՆԵՐ ԵՒ ՊԱՐՏԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ամուսնացեալ այր եւ կին թէ՝ իրարու եւ թէ իրենց միութենէն առաջ զաւակներու հանդէպ պարտականութիւններ ունին:

Եկեղեցին կը հրամայէ:-

«Թողցէ այր զհա՛յր եւ զմա՛յր, եւ երթիցէ զհետ կնոջ իւրոյ, եւ եղիցին երկոքեան ի մարմին մի»:

«Իւրաքանչիւր ոք զիւր կին այնպէս սիրեսցէ իրրեւ զիւր անձն, եւ կին երկնչիցի յառնէ իւրմէ...»:

Քաղաքային օրէնքը կ'ըսէ:-

«Ամուսնութիւնը այր եւ կնոջ կը պարտադրէ ցկեանս բարի կենակցութիւն, փոխադարձ հաւատարմութիւն եւ իրարօգնութիւն.... այրը պարտաւոր է պաշտպանել իր կինը եւ կինը պարտի հնազանդիլ իր ամուսնոյն...»:

Այր եւ կնոջ իրարու եւ իրենց զաւակներուն նկատմամբ իրաւունք եւ պարտականութիւնները մեր կանոններուն մէջ մասնաւոր յօդուածներով սահմանաւորուած չեն հաւանականաբար այն պատճառաւ, որ անոնք ծանօթ են արդէն եւ մանաւանդ պսակադրութեան ժամանակ հանդիսաւորապէս կը յայտարարուին պսակադիր քահանայի կողմէ: Շատերու համար, սակայն, այդ յայտարարութիւնները պարզ բարոյական խրատի մը արժէքը ունին, մինչդեռ այդ յայտարարութիւնները եւ պսակեալներու արտայայտած հաւանութիւնը իրաւական պայմանագրութիւններ են, որոնք ամոլներու ապագայ կենակցութեան ընթացքին իրաւական լուրջ հետեւանքներ կրնան ստեղծել:

Հետեւաբար սոյն հարցի նուիրուած 44-48 յօդուածներու մէջ զետեղած ենք թէ՝ Եկեղեցիի պատուէրներէն եւ թէ արեւմտեան օրէնսդրութենէն ներչնչուած տրամադրութիւններ, մասնաւորապէս շեշտելու համար, թէ այր եւ կնոջ իրարու եւ իրենց զաւակներուն նկատմամբ իրաւունք եւ պարտականութիւնները օրէնքի պաշտպանութեանը ենթակայ յանձնառութիւններու հանգամանքը կը կրեն, թէ այդ յանձնառութիւններու դէմ գործող կողմը ինքզինքը յանցաւորի դիրքին մէջ դրած պիտի ըլլայ:

Զ. Գլուխ.- ԱՆՎԱԼԵՐ ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Անվաւեր կը նկատուի այն ամուսնութիւնը, որ կատարուած է առանց յարգելու սոյն կանոնագրութեամբ նախատեսուած պայմաններն ու արգելքները: Ուրեմն, շահագրգռուող կողմը եթէ դատ բանայ, այդ ամուսնութիւնը պէտք է անվաւերական՝ այսինք չեղեալ հռչակուի:

Սակայն, ինչպէս տեսանք, այդ պայմաններն ու արգելքները բազմաթիւ եւ բազմատեսակ են եւ միեւնոյն ծանրութիւնը չունին, որով անոնց իրաւական հետեւանքներն ալ իրարմէ կը տարբերին եւ իրաքանչիւրը իրեն յատուկ կարգադրութեան կը կարօտի: Ընդհանուր հայեացքով, այդ տարբերութիւնները հետեւեալ հարցերուն ծնունդ կու տան.-

Ա- Անվաւերութիւն կայ, որուն պատճառ եղող արատը հիմնական բնոյթ ունի եւ անդարմանելի է: Օրինակ քոյր եւ եղբօր իրարու հետ ամուսնութեան արատը հիմնական բնոյթ ունի եւ անդարմանելի է, որովհետեւ հետազային սոյն ամուսնութիւնը օրինականացնելու ոեւէ հնարաւորութիւն չկայ եւ անոր անվաւերական՝ այսինքն չեղեալ հռչակուիլը պարտադրական է եթէ նոյնիսկ կողմերը ընդունած ըլլան կատարուած իրողութիւնը:

Անվաւերութիւն ալ կայ, որուն արատը հիմնական բնոյթ չի կրեր եւ դարմանելի է: Օրինակ, օրինաւոր տարիքը չըրացուցած անձի մը ամուսնութիւնը հետազային կարելի է օրինականացնել, որովհետեւ անչափահասը օրինական տարիքին հասնելէ յետոյ եթէ իր ազատ կամքով ընդունի կատարուած իրողութիւնը, արգելքը կը վերանայ եւ ամուսնութիւնը օրինաւոր հանդամանք կը ստանայ:

Բ- Դատ բանալու իրաւունքը որո՞ւ կը վիճակուի: Քոյր եւ եղբօր իրարու հետ ամուսնութեան արատը միայն անձնական չէ, այլ կը շահագրգռէ հանրութիւնը, որ, իրաւական բացատրութեամբ, հանրային կարգ ու կանոնը խանգարող եւ ընկալեալ բարքերուն հակառակ երեւոյթ մըն է եւ այդ հանգամանքով հանրութեան շահը կը պահանջէ որ այդ ամուսնութիւնը չեղեալ հռչակուիլը պահանջէ Ընդհանուր Դատախազը, այսինքն, Համայնքին դրութեան մէջ նոյնինքըն Եկեղեցին: Մինչդեռ օրինական տարիքը չըրացած կատարուած ամուսնութիւն մը կը շահագրգռէ միայն ենթական, որուն ի յետսագունէ արտայայտած հաւանութիւնը ինքնին բաւարար է այդ արատը դարմանելու համար:

Գ- Այս կարգի դատերը յաւիտենապէս լսելի^o են, թէ ենթակայ եւ որոշ ժամանցումի -միրուրի զէման- եւ պայմաններու:

Այս հարցերու մասին մեր եկեղեցական կանոններուն մէջ գոհացուցիչ տրամադրութիւններ չկան, մինչդեռ արեւմտեան օրէնսդրութիւնը, ինչպէս նաև կաթոլիկ Եկեղեցիի կանոնագրութիւնը մանրամասն եւ հանգամանաւոր տրամադրութիւններ կը պարունակեն:

Արեւմտեան օրէնսդրութիւնը անվաւերականութիւնները երկու դասակարգի կը բաժնէ.-

Առաջին.- Բացարձակ անվաւերականութիւն (Nullité absolute), որուն պատճառ եղող արատը հիմնական եւ հանրային կարգ ու կանոնը (Ordre Public) շահագրգռող բնոյթ ունի, որով այդ անվաւերականութիւնը կարելի չէ օրինակացնել ո՛չ կոմերու հաւանութեամբ, ո՛չ ալ արտա-

կարգ արտօնութեամբ: Հետեւաբար, այս կարգի ամուսնութեան մը չեղեալ հռչակուիլը ստիպողական է եւ դատ բանալու իրաւունք ունի նաեւ Ընդհանուր Դատախազը:

Երկրորդ.- Յարաբեարական անվաւերականութիւն (Nulite relative) , որուն պատճառ եղող արատը անձնական բնոյթ միայն ունի, որով այս կարգի ամուսնութեան մը անվաւերականութիւնը կրնայ պահանջել միայն շահազրդող անձը եւ դատը ենթակայ է որոշ ժամանցումի եւ պայմաններու:

Կաթոլիկ Եկեղեցիի կանոնագրութիւնն ալ արգելքները բաժնած է երկուքի.-

1- Խափանիչ արգելքներ (Empechements Prohibitifs)

2- Եղծիչ արգելքներ (Empechements Dirimans), որոնց մէկ մասը ենթակայ է արտակարգ արտօնութեան (Dispense), իսկ մէկ մասը բնաւ արտօնելի չէ: (*)

Մենք այդ օրէնսդրութիւններէն, մանաւանդ արեւմտեան օրէնսդրութենէն ներշնչուելով՝ իւրաքանչիւր հարցի մասի զատ-զատ նպատակայարմար տրամադրութիւններ զետեղեցինք կանոնիս մէջ, վստահ ըյառվ որ այդ տրամադրութիւնները ոչ միայն չեն հակասեր Հայց-Եկեղեցիի աւանդական կանոններուն, այլ կը լրացնեն կարգ մը անհրաժեշտ պակասները: Սոյն տրամադրութիւնները կը պարզենք ստորեւ.-

1- Սպառնալիքով կամ խարէութեամբ կատարուած ամուսնութեան մը անվաւերութիւնը կրնայ պահանջել այն կողմը միայն, որ զոհ եղած է սպառնալիքի կամ խարէութեան: Բայց հարց է, թէ այդ պահանջքը ե՞րբ պէտք է ներկայացուի: Անշուշտ, որքան ատեն որ սպառնալիքը կը շարունակէ եւ կամ խարէութիւնը երեւան երած չէ, դատ բանալ կարելի չէ: Բայց երբ ենթական իր կատարեալ ազատութիւնը կը ստանայ եւ կամ խարէութեան վերահասու կ'ըլլայ, պէտք է իր դատը ներկայացնէ եթէ ոչ անմիջապէս, գէթ ստեղծուած կացութիւնը ուսումնասիրելով, ըստ այնմ իր դիրքը ճշդելու համար բաւարար ժամանակամիջոցի մը ընթացքին: Այս ժամանակամիջոցը սահմանուած է վեց ամիս, պայմանաւ որ անցած ըլլայ միասին կենակցութեամբ, որովհետեւ բոլոր արգելքները վերանալէ յետոյ, ենթակային, առանց բողոքի, վեց ամիս կենակցութիւնը կատարուած իրողութիւնը լրելեայն ընդունած ըլլալը կը նշանակէ - Յօդ. 49:

2- Օրինական տարիքը լրանալէ առաջ կատարուած ամուսնութեան մը անվաւերութիւնը կը վիճակուի թէ ենթակային եւ թէ այն անձերուն, որոնց հաւանութիւնը օրէնքով անհրաժեշտ էր: Բայց այս իրաւունքն ալ սահմանուած է հետեւեալ պայմաններով:-

ա- Եթէ ենթակային ամուսնութեան օրինաւոր տարիքը լրանալէ յետոյ վեց ամիս անցած է, դատը ժամանցման -միրուրի գէման- կ'ենթարկուի:

բ- Եթէ ենթական կին է եւ յիշեալ վեց ամիսը լրանալէ առաջ յղի մնացած է, այլեւս դատ բանալու իրաւունք չունի:

գ- Ծնողք, խնամակալ կամ ազգական եթէ իրենց հաւանութիւնը յայտնած էին նախապէս, այլեւս իրաւունք չունի դատ բանալու՝ բուներով ենթակային անչափահասութիւնը -Յօդ. 50:

3.- Սեռային միութեան անկարելիութեան պատճառաւ ամուսնութեան անվաւերութեան առնչութեամբ մեր կանոններուն մէջ յիշուած ՄԱՐԴ ԿԻՆ կան ԿԻՆ ՄԱՐԴ պարագան. իսկ Մխիթար Գօշ կը յիշէ «մարդուն կնոջ կուսութիւնը պղծելու անկարող եւ ֆիզիքապէս առնական ընդունակութիւններէ զուրկ ըլլալ», ինչ որ կնոջ վրայ ալ կրնայ պատահիլ, անշուշտ հակառակ ուղղութեամբ:

Ֆրանսական օրէնքին մէջ այս մասին ոեւէ տրամադրութիւն չկայ, բայց դատարանները ընդունած են իրաւասկզբունք մը (Jurisprudence), որուն համաձայն եթէ այրը կամ կինը սեռային յատկութիւն չունի եւ կամ այդ յատկութիւնները անճանաչելի են, ամուսնութիւնը չեղեալ կը նկատուի այն պատճառաբանութեամբ, թէ ամուսնացեալները իրարմէ տարբեր սեռերու չեն պատկանիր, ինչ որ ամուսնութեան հիմնական պայմաններէն մէկն է:

Կաթոլիկ Եկեղեցին կ'ըսէ.-

«Յօդ. 1068- Ըլլա՛յ մարդուն, ըլլա՛յ կնոջ նախընթաց անկարողութիւնը, բացարձակ կամ յարաբերական, միւս կողմին ծանօթ ըլլայ կամ ոչ, բնութեան օրէնքով ամուսնութիւնը անվաւեր կը դարձնէ.....: (*)

Ամէն պարագայի տակ ընդհանուր պայմանն է, որ.

ա- Անկարողութիւնը նախընթաց՝ այսինքն ամուսնութենէ առաջ գոյութիւն ունեցած ըլլայ: Ուրեմն սեռային միութիւն կատարուելէ յետոյ պատահած անկարողութիւնը ամուսնութեան անվաւերութեան պատճառ չի կրնար ըլլալ:

բ- Անբուժելի ըլլայ, բայց եթէ բուժման գործողութիւնը մահացու է պէտք է զանց ընել:

51-րդ յօդուածը խմբագրուած է ներշնչուելով այդ սկզբունքներէն, եւ աւելի ըլլալով Դատաստանական Խորհուրդին իրաւունք տրուած է բուժման համար մէկ տարի պայմանաժամ տալ, եթէ բժիշկները յարմար տեսնեն:

4- Կողմերէն մէկուն կամ սերունդին ծանր վտանգ պատճառող հիւանդութեան պատճառաւ ամուսնութեան անվաւերականութիւնը կրնայ պահանջել տուժող կողմը, պայմանաւ որ հիւանդութիւնը ամուսնութենէ առաջ գոյութիւն ունեցած եւ գաղտնի պահուած ըլլայ -Յօդ. 52:

Սոյն յօդուածը ներշնչուած է Զուիցերիոյ քաղաքային օրէնքի 125-րդ յօդուածի երրորդ հատւածէն:

5- Ազատ վիճակ չունեցող անձի մը ամուսնութիւնը հանրային կարգ ու կանոնը խանգարող արարք է, որով կողմերէն զատ նոյնիսկ Առաջնորդը, իբրեւ Համայնքի Ընդհանուր Դատախազ, կրնայ այդ ամուսնութեան անվաւերական հոչակուիլը պահանջել Դատաստանական Խորհուրդէն: Սոյն դատը, սակայն, իր գոյութեան իրաւունքը կը կորսնցնէ, եթէ վերջանալէ, այսինքն անվաւերականութեան վճիռը Կաթողիկոսի վաւերացման արժանանալէ առաջ երկրորդ անգամ ամուսնացած անձին նախկին կողակիցը մեռած է եւ կամ նախկին ամուսնու-

թիւնը իրաւասու Ատեանի մը որոշումով վերջնականապէս չեղեալ հռչակուած կամ լուծուած է -Յօդ. 53:

6- Կնոջ սպասման շրջանը լրանալէ առաջ ամուսնանալը ներելի չէ: Բայց եթէ այսպիսի ամուսնութիւն մը կատարուած է, ի՞նչ պիտի ըլլայ այդ ամուսնութեան իրաւական դիրքը:

Սոյն արգելքը դրուած է միմիայն զաւկին արենակցութիւնը հաստատելու նպատակով: Եթէ զաւակ չէ ծնած, արդէն հարց գոյութիւն չունի. իսկ եթէ այդ շրջանին մէջ զաւակ ծնած է, անոր արենակցութեան հարցը կարելի է լուծել հայրութեան կամ որդիութեան դատով մը, որուն մասին կանոնիս մէջ մասնաւոր տրամադրութիւններ գետեղուած են: Հետեւաբար, այլ ճամբով լուծումը կարելի հարցի մը համար կազմուած ընտանիք մը քանդել աննպատակայարմար նկատելով, սպասման շրջանը լրանալէ առաջ կատարուած ամուսնութեան մը դէմ անվաւերութեան դատը անլսելի յախարարուած է -Յօդ. 54:

7- Հօր, մօր, խնամակալի եւ մերձաւոր ազգականի առանց իրենց հաւանութեան կնքուած ամուսնութեան դէմ անվաւերութեան դատ բանալու իրաւունքը ընդունուած է հետեւեալ վերապահումներով:-

ա- Իրաւատէր առանց իր հաւանութեան կնքուած ամուսնութեան տեղեակ ըլլալէն սկսած մինչեւ վեց ամիս եթէ դատ բացած չէ, դատը ժամանցումի ենթակայ՝ այսինքն անլսելի կը դառնայ:

բ- Իրաւատէրը եթէ իր հաւանութիւնը արտայայտած է նոյնիակ գործնական ընթացքով կամ վերաբերումով -նուէր տալ, շնորհաւորել, տունը հրաւիրել եւ այլն, որոնց գնահատութիւնը Դատաստանական Խորհուրդին կը պատկանի- դատը անլսելի է:

գ- Եթէ ենթական կին է եւ վեց ամիսը լրանալէ առաջ յդի մնացած է:

դ- Իրաւատէրը եթէ ամուսնացեալի խնամակալը կամ մերձաւոր ազգականն է, իր դատի իրաւունքը կրնայ գործածել Առաջնորդի հաւանութեամբ միայն, որպէսզի այս վերջինը կացութիւնը քննէ եւ թոյլ չտայ որ խնամակալը կամ մերձաւոր ազգականը անչափահասի շահերուն դէմ քայլ առնէ -Յօդ. 55:

8- Զհասութեան պատճառաւ ամուսնութեան անվաւերութիւնը երկու դասակարգի բաժնուած է:-

Առաջին.- Արենակցական կամ խնամիական չհասի մը ամուսնութիւնը հանրային կարգ ու կանոնը խանգարող եւ բարքերու հակառակ, հետեւաբար բացարձակ անվաւեր նկատուած է, որով կողմերէն զատ Առաջնորդն ալ կրնայ պահանջել այդ ամուսնութեան անվաւեր հռչակ-ւիլ-Յօդ. 56:

Երկրորդ.- Մնացեալ չհասներու ամուսնութեան անվաւերականութիւնը նկատուած է յարաբերական, որով այդ դատը բանալու իրաւունքը արուած է միմիայն ենթակային, եւ այս՝ հետեւեալ վերապահութիւններով:-

ա- Դատը ներկայացուելու է ամուսնութեան թուականէն սկսած մինչեւ մէկ տարի, որմէ յետոյ ժամանցումի կ'ենթարկուի եւ անլսելի կը դառնայ:

բ- Եթէ չհասը կին է եւ յդի մնացած է, դատը անընդունելի է:

գ- Վեհ. Կաթողիկոսը իրաւունք ունի այդ կարգի դատերը ջնջելու եւ պսակը օրինականացնելու:

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԵԱՆ ԱՆՎԱՒԵՐ ՀՈՉԱԿՄԱՆ ՀԵՏԻԱՆՔՆԵՐԸ

58, 59 եւ 60-րդ յօդուածներու մէջ նախատեսուած են անվաւեր հոչակուած ամուսնութեան իրաւական հետեւանքները: Ամուսնութեան մը անվաւեր հոչակուիլը թէեւ կը ջնջէ պսակը կամ դաշինքը եւ ամուսնութիւնը բնաւ գոյութիւն չունեցած կը նկատէ, սակայն եւ այնպէս անուրանալի է, որ փաստօրէն գոյութիւն ունեցած է կենակցութիւն մը, որը կրնայ ծնունդ տալ կարգ մը իրաւունքներու եւ պարտականութեանց, թէ՛ կողմերու եւ թէ անոնցմէ ծնած զաւակներու նկատմամբ:

Ա - Անվաւեր ամուսնութեան պատճառ եղող կողմը պէտք է դատապարտել դրամական հատուցման: Անվաւեր ամուսնութիւն մը կրնայ կնքուած ըլլալ կողմերու բացարձակ բարեմտութեամբ, կրնայ նոյնիսկ պատահիլ, որ քոյր եւ եղբայր իրարու հետ ամուսնանան անգիտակցաբար: Բայց կրնայ պատահիլ նաեւ, որ կողմերէն մէկը յանցանքը գիտակցաբար գործած եւ միւս կողմին վնաս պատճառած, թերեւս ալ ապագան խորտակած ըլլայ: Օրինակ. - Ազատ վիճակ չունեցող մէկը իրաւունք չունի յայտարարելու, թէ երկրորդ ամուսնութիւնը կնքած էր անգիտակցաբար:

- Բոնութեամբ կամ խարէ՛սութեամբ ամուսնացող մը պէտք չէ, որ իր օձիքը ազատէ միմիայն ամուսնութիւնը չեղեալ հոչակող որոշումով մը:

Այս կարգի ամուսնութիւնները երբ չեղեալ կը հոչակուին, գիտակցաբար վնաս պատճառող կողմը անմեղ կողմին նիւթական գոհացում մը տալու է, որուն քանակը եւ տարողութիւնը կը գնահատէ Դատաստանական Խորհուրդը, ի նկատ ունենալով կացութիւնը, յանցանքին եւ վնասին ծանրութիւնը, ինչպէս նաեւ կողմերէն իւրաքանչիւրին նիւթեկան եւ բարոյական դիրքը:

Բ - Ամուսնութեան մը անվաւեր հոչակումը այդ ամուսնութենէն ծնած զաւակներու վիճակին վրայ որեւէ ազդեցութիւն չի գործեր, այլ խօսքով անվաւերականութեան վճիռը, զաւակներու նկատմամբ, օրինաւորապէս ամուսնացած ծնողաց ամուսնալուծման մասին տրուած վճիռի համազօր է: Զաւակները անմեղ են, հետեւաբար օրինաւոր կը նկատուին, որով թէ՛ ծնողաց իրենց օրինաւոր զաւակներուն եւ թէ օրինաւոր զաւակներու իրենց ծնողաց հանդէպ օրէնքով սահմանուած բոլոր իրաւունքներն ու պարտականութիւնները նոյնութեամբ ի գորու կը մնան ամենուն նկատմամբ:

Գ - Եթէ կողմերը ամուսնութիւնը կնքած են անգիտակցաբար, անվաւերականութիւնը իր օրինաւոր արդիւնքներն ու հետեւանքները կ'ունենայ երկու կողմի նկատմամբ հաւասարապէս: Օրինակ, եթէ մէկը միւսին ի նպաստ ապահովագրութիւն մը ստորագրած, կամ կալւած փոխանցած եւ կամ պանքայի մէջ դրամ յատկացուցած է եւ այն ... իւրաքանչիւրը իր վիճակին տէր կը մնայ: Կացութիւնը միւնոյնն է նաեւ եթէ երկուքն ալ գիտակցաբար գործած էին յանցանքը: Իսկ եթէ կողմերէն մէկը գիտակցաբար ամուսնացած եւ միւսը անմեղ է, անմեղ կողմը իր վիճակը կը պահէ նոյնութեամբ, եւ մեղաւոր կողմէն ալ ետ կը պահանջէ այն բոլոր շահերը զորս չնորհած էր անոր, որովհետեւ այդ շահերը ապահովուած են խարէութեամբ:

Երրորդ Մաս - ԱՍՈՒՄՆԱԼՈՒԾՈՒՄ

Անձնական իրաւանց մաս կազմող հարցերու մէջ ամենէն կարեւորը միանգամայն ամենէն կնճռոտը ամուսնալուծման հարցն է: Միւս հարցերու վերաբերեալ բոլոր օրէնքները վեր ի վերոյ իրարու կը նմանին, գոնէ էական կէտերու մէջ, մինչդեռ ամուսնալուծման մասին իւրաքանչիւր ժողովուրդ կամ կրօնական միութիւն իրեն յատուկ օրէնքներ եւ սկզբունքներ ունի, որոնք իրարմէ հիմնովին կը տարբերին:

Մահմետական օրէնքով այրը միայն իրաւոնք ունի իր կինը արձակելու եւ պարտաւոր չէ արդարացուցիչ պատճառներ ցոյց տալու. պարտի միայն հատուցանել գումար մը – Մէհր ի մուէճճէլ, - որ սովորաբար որոշուած կ'ըլլայ ամուսնութեան պահուն, իսկ եթէ որոշուած չէ՝ օրէնքը կ'որոշէ: Կինը կրօնայ պահանջել միայն հակառակ օրինական արգելքներու կատարւած ամուսնութեան ջնջումը – Ֆէսի ը նիփեահ, - որ կը համապատասխանէ ամուսնութեան անվաւեր հոչակման:

Արեւմտեան պետութիւններու մէջ ամուսնալուծում պահանջելու իրաւոնք ունի թէ՛ այրը եւ թէ կինը հաւասարապէս, պայմանաւ որ այդ պահանջը հիմնուած ըլլայ օրէնքի սահմանած պատճառներուն վրայ: Այս մասին օրէնքներու մէջ ներդաշնակութիւն չկայ, ոմանք ալ կ'արտօնեն եթէ լուրջ եւ ծանր պատճառներ գոգութիւն ունին:

Կաթոլիկ եկեղեցին ամուսնալուծումը կը մերժէ երկու կողմին համար ալ: Այլ եւ կնոջ միջեւ անհամաձայնութեան պարագային, պատճառը ի՞նչ ալ ըլլայ, կարելի է միայն արտօնել մարմնական բաժանում: Այս եկեղեցին, ինչպէս ըսած էինք, կ'ընդունի ամուսնութեան անվաւերականութիւնը. եթէ եղծիչ արգելքներ գոյութիւն ունին, որպէս են նախընթաց անկարողութիւն – Յօդ. 1068 -, ազատ վիճակի չգոյութիւն – Յօդ. 1069 -, Կաթոլիկ եկեղեցիի մէջ մկրտրւած չըլլալ Յօդ. 1070 - են.:

Յոյն եկեղեցին ամուսնալուծումը կ'արտօնէ թէ՛ այր եւ թէ կնոջ համար, որոշ սահմաններու մէջ: Բիւզանդական կայսրութեան մէջ ամուսնութիւնը ենթակայ էր պետական օրէնքներուն, բայց 10րդ դարուն կայսերական հրովարտակով ամուսնութիւնը ԵկեղեցԱկԱն ԽՈՐՀՈՒՐԴ յայտարարուեցաւ եւ այնուհետեւ եկեղեցին պարտաւորուեցաւ այդ մասին կանոններ մշակել, որոնք ներշնչուած են նաեւ կայսերական օրէնքներէն:

Հայց. Եկեղեցին քրիստոնէութեան առաջին շրջաններէն ի վեր արտօնած է ամուսնալուծումը սահմանափակ պատճառներով, որոնք ժամանակի ընթացքին որոշ ընդլայնումներ կրած

Են: Մինչեւ առաջին մեծ պատերազմը Հայոց մէջ ամուսնալուծման դէպքերը հագուաղէպէի էին մանաւանդ ներքին վաւառներու մէջ, իսկ Կ. Պոլսոյ կամ Թիֆլիսի պէս գաղութներու մէջ ալ սակաւաթիւ։ Այդ պատերազմէն ետք կացութիւնը տարբեր հանգամանք ստացած է։ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան հրատարակած ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՈՒՄՆԱԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆՔ եի ՎԵՐԱՄՈՒԾՈՒԹԻՒՆՔ գրքոյին նայելով՝ 1919 – 1924 տարիներու մէջ արտօնուած են 229 ամուսնալուծումներ, եւ այս՝ վերապրոդ Հայութեան փոքր մէկ հատուածին մէջ։ Իրաւ է որ այդ դէպքերէն շատերը Մեծ Աղէտին պատճառած անկանոնութեանց արդիւնքն էին, սակայն պէտք չէ կարծել որ այդ շրջանի հաշուեյարդարութիւնը լրանալէ յետոյ հայ հասարակութեան մէջ վերահաստատուած է նախկին դրութիւնը։ Ինչպէս ցոյց կուտան Ազգ։ Առաջնորդարանի արձանագրութիւնները, 60 – 70 հազար անձերէ բաղկացած գաղութիս մէջ ամուսնական վէճերը յաճախաղէպ են, եւ հակառակ հաշտութեան համար թափուած ա'յնքան ջանքերուն, տարեկան քանի մը տասնեակ ինդիրներ ակամայ յանգած են ամուսնալուծման վճիռներուն։

Այս կացութեան պատճառները բարդ եւ բազմակողմանի են։ Նոր միջավայրի մէջ կ'ապրինք, նոր բարքերու եւ սովորութիւններու կազմաւորման շրջան մը կը բոլորենք։ Պէտք չէ աչքէ վրիպեցնել, որ մեր ներկայ գաղութը խառնիճաղանձ մըն է, բաղկացած իրարմէ տարբեր բարքեր եւ սովորութիւններ ունեցող քաղաքներու եւ գիւղերու բնակչութեանց խլեակներէն, որոնց կենցաղային եւ հասարակական ըմբռնումներուն հակաղրութիւնը պատճառ կ'ըլլայ յաճախ դժբախտ ընտրութիւններու, ընտանեկան անհասկացողութիւններու եւ անհաշտ վէճերու։ Վերջապէս հաշուի առնելու է նաեւ տիսուր անցեալի մը բացասական դառանգութիւնները, նոր մտայնութիւններու ներգործումը եւ տնտեսական ազդակները։ Այս պայմանները գաղութիս մէջ ստեղծած են կենցաղային ա'յնպիսի դրութիւն, որուն պատկերը որքան ալ անհաճոյ ըլլայ, հայ միտքը պէտք է հաշտուի այն իրողութեան հետ, որ անցեալի հայկական բարքերն ու նոմոսները մեզմէ հեռացած են անդառնալիօրէն։

Արդ, երբ մեր ժողովուրդի կենցաղային իրաւակարգը սահմանող կանոնագրութիւն մը մշակելու առիթը տրուած մեզի, ինչ դիրք բուներու ենք այս կացութեան առջեւ։ Պէ՞տք է կառչած մնանք ժամանակավրէպ կանոններու եւ նոմոսներու, թէ պարտինք նկատի առնել ընկերային յեղաջրջումները եւ ըստ այնմ նախատեսենք նոր պահանջներու գոհացում տուող կարգադրութիւններ։ Այս մասին, ինչպէս տեսանք, մեր ուղղութիւնը գծուած է արդէն, որն է՝ «Գոյութիւն ունեցող օրէնքները հաւաքել եւ դասաւորել ... աւանդութիւններն ու սովորութիւնները ուսումնասիրել, երոպական երկիրներու օրէնքները բաղդատել եւ այս ամէնը համաղրելով՝ ընթացիկ սովորութիւններու եւ ընկերային պահանջներու համապատասխան կանոնագրութիւն մը պատրաստել ... ուշադրութիւն ընծայելով, որ այդ կանոնագրութիւնը չհակասէ Հայց։ Եկեղեցւոյ դասանանքին եւ աւանդութեանց։»

Ուրեմն բարեփոխումները անհրաժեշտ նկատուած են, միայն հարց է, թէ այդ բարեփոխումները ի՞նչ համեմատութեամբ պիտի կատարուին եւ ի՞նչպէս պիտի արդարացուին յաչս Հայց։ Եկեղեցիի դաւանանքին եւ աւանդութեանց։

Այս հարցումներու պատասխանները եզրակացնելու համար նախ եւ առաջ պէտք է գիտնանք, թէ ամուսնալուծման նկատմամբ ինչ կը տրամադրեն.

Ա - Մեր եկեղեցական կանոնները.

Բ - Հայ աշխարհիկ իրաւունքը.

Գ - Հարեւան եկեղեցիներու կանոնները.

Դ. Օտար պետութեանց օրէնքները:

Ա.- ՀԱՅԱՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԿԱԽՈՆԵՐԸ ԱՍՈՒՄՆԱԼՈՒԾԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ստորեւ կ'ամփոփենք ամուսնալուծման մասին Հայց. Եկեղեցւոյ կանոններով յաջորդաբար նախատեսուած էական կէտերը:

ա - Գրիգոր Լուսաւորիչի կանոն.-

«Յօդ. 23 – Ով որ պոռնկութեան համար կ'արձակէ կինը, թող արձակուած լինի, միայն մէկ տարի ապաշխարի»:

բ - Շահապիվանի ժողով.-

«Յօդ. 4 - Եթէ մարդը շնաբարոյ է, եւ առանց պոռնկութեան պատճառի կամ մարմնական արատի կ'արձակէ կինը, սա իրաւունք ունի հետը տանելու մարդուն շարժական եւ անշարժողոր ստացուածքի կէսը, նոզնիսկ գաւակներուն կէսը»:

Ուրեմն պոռնկութեան կամ մարմնական արատի համար կնոջ արձակումը արտօնուած է, սակայն կանոնը բացատրած չէ ՄԱՐՄՆԱԿԱՆ ԱՐԱՏԸ:

Հստ 5-րդ յօդուածի ԱՄԼՈՒԹԵԱՆ համար կնոջ արձակումը արտօնուած պէտք է նկատել, որովհետեւ այս առթիւ պայման դրուած է, որ արձակուած կինը միասին պիտի տանի իր բոլոր ստացուածքները, միանդամայն այրն ալ պէտք է տուզանք վճարէ կնոջ պատճառած անարգանքին համար եւ մէկ տարի չամուսնանայ, որպէս զի չըսուի թէ ուրիշ կին մը պատճառ եղաւ արձակման:

Նշանակելի է որ Հայոց Շահապիվանի ժողովը ամբողջ քրիստոներու մէջ առաջինը եղած է, որ արտօնած է պոռնկութենէն զատ ՄԱՐՄՆԱԿԱՆ ԱՐԱՏԸ համար եւս կնոջ արձակումը: Պատճառը անով կը բացատրուի, որ Հայոց աշխարհը առաջինը եղած էր, որ քրիստոնէութիւնը դարձուցած էր քաղաքացիական կրէնք եւ ժողովին մասնակցած էին նաև աշխարհականներ իրենց բոլոր դասերով եւ ժողովին կը նախազահէր Կաթողիկոսը:

գ - Արբոց Հարց Հետեւողաց կանոն.-

«Յօդ. 7 – Կնոջ արձակել չէ կարելի ամլութեան, ձախողութեան, վատութեան պատճառաւ, այլ միայն բորոտութեան, պիսակութեան, դիւահարութեան, գիչութեան կամ մշտական պոռնկութեան համար»:

Դ - Դուրինի Դ. Ժողով.-

«Յօդ. 7 – Շատերը մեր աշխարհից գերի տարուեցան թշնամիներից հեռու տեղեր. նրանց ամուսինները առանց Վարդապետի հրամանին ամուսնացան: Դրանց համար սահմանում ենք, որ մինչեւ 7 տարի, երբ զուգակիցը գերութեան մէջ է, կը համարձակի ամուսնանալ- նա պոռնկութիւն արած կը համարուի, ծեծ եւ պատուհաս կը կրէ, նրա ինչքից եւ ստացուածք-ներից կը խորհի Վարդապետների ձեռքով եւ աղքատներին կը տրուի: ... Իսկ ով համբերեց 7 տարի, օրհնութեամբ եւ առանց տուգանքի ու պատուհասի թո'ղ պսակուի, միայն կրկին ապաշխարութիւն կրի»:

Ե - Սսոյ Երկրորդ Ժողով.-

«Մարդիկ, որոնք բոզ կնիկ են բերում, կամ օրինաւոր կնոջը թողնում են եւ բոզերի մօտ գնում, կամ առանց պոռնկութեան պատճառի ատելութեան համար թողնում են իրենց կանանց, այսպիսիններին անողորմ տուգանքներով պիտի խրատեն, եւ եթէ ազնուական մարդ է, եկեղեցու օրէնքներին ընդդիմանում է, թագաւորը այդպիս մարդուն թո'ղ խրատի ատենի մէջ բազմութեան առաջ եւ իշխաններն ալ մեղաղրեն. եթէ էլի շարունակէ իրան յանցանքը, նզովքի կ'ենթարկուի: Իսկ եթէ կինը լրբութիւն կ'անի եւ կամ կանամբի կամ ազատ մարդու իրան կը մօտեցնի թո'ղ յանդիմանուի»:

Գ - Ներսէս Ե. Կաթողիկոսի կարգադրութիւններէն.-

«Յօդ. 93 – Սաստիկ կերպով պատուիրում եմ անհնարին համարել անզաւակութեան անտեղի պատճառներով բաժանել մարդուն կնոջից»:

Այս աններդաշնակ եւ շփոթ տրամադրութիւններէն կարելի է եզրակացնել, թէ Հայց-Եկեղեցիի հին կանոններուն համաձայն ամուսնալուծումը արտօնուած է հետեւեալ շարժա-ռիթներով.-

1 – Պոռնկութիւն:

2 – Մարմնական արատ, որ սակայն չէ բացատրուած:

3 - Բորոտութիւն, պիսակութիւն, դիւահարութիւն եւ գիշութիւն:

4 - Եօթը տարի անյայտ բացակայութիւն:

Ուշագրաւ է, որ այրը աւելի պաշտպանուած է քան կինը, որովհետեւ միշտ խօսուած է ԿՆՈԶ ԱՐՁԱԿՄԱՆ մասին: Այս առթիւ Բարսեղ Մեծի կանոնին մէջ հետեւեալը ըսուած է.-

«Յօդ. 9 – Տիրոջ խօսքի համաձայն կարելի է արձակել միայն վասն պոռնկութեան. այս խօսքը պիտի վերաբերէր թէ՝ մարդուն եւ թէ կնոջ. բայց սովորութեան մէջ այդպէս չէ. երբ մարդը անառակ է, կնոջը պատուիրած է մարդու մօտ մնալ. բայց եթէ կինը անառակ է, մարդուն թոյլատրուած է արձակել»:

Բ.- ՀԱՅ ԱՇԽԱՐՀԻԿ ԻՐԱՒՈՒՆՔԸ ԱՄՈՒՍՆԱԼՈՒԾՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ինչպէս գիտենք, Հայ Աշխարհիկ իրաւունք ըլլալով մենք ունինք միայն Մխիթար Գօշի ԴԱՏԱՍԱՆԱԳԻՐՔԸ, որուն ամուսնալուծման վերաբերեալ տրամադրութիւնները կ'ամփոփենք ստորեւ:

ա - ԱՆԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԲԱՐՔ.- Եթէ կինը անհաւատարիմ է, ամուսինը իրաւունք ունի արձակելու. եթէ չնացողը այր մարդն է, կինը պարտաւոր է մնալ ամուսնոյն մօտ վասն խրատու:

բ - ՏԱՐԱՓՈԽԻԿ ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՒ ԾԱՆՐ ԱԽՏԵՐ.- Այսահարութիւն, բորոտութիւն, որդոտութիւն, հաշմութիւն...: Եթէ ախտը գոյութիւն ունէր պսակէն առաջ եւ ծածուկ պահուած էր, առողջ կողմը իրաւունք ունի ապահարզան պահանջելու եւ առանց սպասելու հիւանդին բժշկութեան կրնայ ամուսնանալ: Եթէ հիւանդութիւնը պսակէն վերջը ծնունդ առած է, հիւանդը բժշկուելու է: Եօթը տարի յետոյ եթէ չառողջանայ, առողջ կողմը կրնայ պսակը լուծել:

գ - ԱՄԼՈՒԹԻՒՆ.- Եթէ բժշկական միջոցները ի դերեւ ելլեն, առնուազն եօթը տարի սպասելի յետոյ կարելի է բաժնուիլ:

դ - ՈՒՐԱՑՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀԵՐԵՏԻԿՈՍՈՒԹԻՒՆ.- Այնպիսի յատկութիւններ են, որոնք անհնար կը դարձնեն այր եւ կնոջ փոխաղարձ ընտանեկան յարաբերութիւնները:

ե - ՓՈԽԱԴԱՐՁ ԱՏԵԼՈՒԹԻՒՆ.- Եթէ պսակէն առաջ գոյութիւն ունեցած է, այն կողմը որ չի յարմարիր, կրնայ ամուսնութիւնը լուծել ԶԿՆԻ ԲԱԶՈՒՄ ԽՐԱՏԻ ԵՒ ՑԱՆԴԻՄԱՆՈՒԹԵԱՆ: Եթէ պսակէն յետոյ առաջ եկած եւ զաւակներ կայ, պէտք է աշխատիլ խրատիւ եւ յանդիմանութեամբ սանձահարել: Ապարդիւն ըլլալու պարագային կարելի է լուծել ամուսնութիւնը:

զ - ԱՐՈՒԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ԿԱՄ ԱՆԱՄՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ.- Կինը իրաւունք ունի հեռանալու: Եթէ մարդը զղչայ, կինը կը վերաղառնայ եւ ամուսնական կեանքը կը շարունակուի: Հաշտութենէ յետոյ եթէ մարդը շարունակէ իր մոլութիւնները, կարելի է լուծել ամուսնութիւնը:

է - ԽՌՈՎԱՐԱՐ ԲՆԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ.- Եթէ այրը անհաշտ բնաւորութեան տէր է, եւ մանաւանդ սկսի կնոջ ոտքը, ձեռքը, աչքը եւ մարմնի այլ մասերը խեղաթիւրել եւ այդ յամառութեամբ կը շարունակէ, յետ բազում խրատու եւ յանդիմանութեան՝ կարելի է լուծել ամուսնութիւնը:

ը - ԼՔՈՒՄ.- Երբ այր մարդը առանց ոեւէ պատճառի լքէ կինը, անհոգ գտնուելով դէպի իր պարտականութիւնները, կինը եօթը տարի սպասելի յետոյ կարող է բաժնուիլ:

թ - ԱՆՑԱՑԱՑՈՒՄ.- Եօթը տարի անյայտացումէ յետոյ, ներկայ կողմը կրնայ վերամուսնանալ:

Ինչպէս կը տեսնուի, Մխիթար Գօշը բաւական ընդլայնած է ամուսնալուծման շարժառիթները, բայց նկատելի է որ ան ալ կնոջ իրաւունքը միշտ ստորաղասած է:

Գ.- ՈՒՐԻՇ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐՈՒ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ ԱՄՈՒՍՆԱԼՈՒԾՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

ա - ԿԱԹՈԼԻԿ ԵԿԵՂԵՑԻ

ինչպէս գիտենք, ամուսնութիւնը անլուծելի է: Կաթոլիկ Եկեղեցին կանոնը կ'ըսէ:-

«Յօդ. 1118 – Հաւանութեամբ եւ սեռային միութեամբ (ratum et consommatum) վաւերական ամուսնութիւնը - երկու մկրտուածներու միջեւ - չի քակտուիր ոչ մարդկային ոյժով, ոչ ալ ուրիշ ուեւէ պատճառով, բացի մահէն:

բ - ՅՈՅՆ ՕՐԹՈԴՈԽԾ ԵԿԵՂԵՑԻ

Ամուսնութիւնը կը լուծուի ինքնին կամ ապահարզանքով:

իՆՔՆԻՆ ԼՈՒԾՈՒՄ .-

1- Մահուամբ:

Ամուսիններէն մէկուն վիճակին ծանրապէս յուենալովը, ինչպէս է ոճրագործութեան համար դատապարտութիւն:

2- Հինգ տարի անհետացում:

3- Ամուսիններէն մէկուն միայնակեցութիւն ուխտելը»:

ԱՊԱՀԱՐՁԱՆՈՎ ԼՈՒԾՈՒՄ.-

«Այրը ապահարզան կրնայ պահանջել եթէ կինը՝

1- Իշխանութեան դէմ դաւադրէ կամ դաւադրութիւնը գիտնայ եւ չյայտնէ ամուսինին:

2- Ամուսինին կեանքին դէմ սպառնայ:

3- Անհաւատարմութիւն ընէ:

4- Հակառակ ամուսինին կամքին ուրիշ տեղ մը գիշերէ:

5- Առանց ամուսինին գիտակցութեան եւ հակառակ անոր կամքին հասարակաց հանդիսավայրեր երթայ:

6- Հակառակ ամուսինին կամքին այլ մարդոց հետ կասկածելի յարաբերութիւններ ունենայ:

7- Յղութիւնը անցրնելու ոճիրը գործէ:

8- Յետ ամուսնութեան յիմարանայ եւ երեք տարի անցնելէ յետոյ բժշկուելուն յոյս չմնայ: Այս պարագային այրը պարտի անոր դարմանատարութեան ծախսը ապահովել:

9- Ամուսնութենէ առաջ լուսնոտութիւն ունէր եւ այրը չէր գիտեր:

- Հստ իրաւագիտաց ոմանց, այրը կրնայ իր պսակեալը կոյս չգտնելուն համար, անմիջապէս բողոքել եւ ապահարզան պահանջել, բայց այս կարծիքը օրինաց ոյժ չունի:

- Ամլութեան համար ապահարզան չի կրնար պահանջուիլ»:

«Կինը ապահարզան կրնայ պահանջել, եթէ այրը՝

1- Իշխանութեան դէմ դաւադրէ կամ գիտնայ կամ չյայտնէ:

2- Կեանքին դէմ սպառնայ:

3- Պարկեշտութեան դէմ դարան լարէ եւ ջանայ զինքը այլոց յանձնելի շնութիւն:

4- Շնութեամբ ամբաստանէ եւ չկարենայ ապացուցանել:

5- Հնտանեկան յարկին տակ, կամ նոյն քաղաքին մէջ ուրիշ կնոջ հետ կասկածելի յարաբերութիւններ ունենայ եւ հակառակ խրատներու՝ շարունակէ:

6- Ցետ ամուսնութեան յիմարանալով հինգ տարի յետոյ անդարմանելի նկատուի:

7- Կրօնափոխ ըլլայ:

8- Շնութեամբ դատապարտուի:

9- ամուսնութենէն մինչեւ երեք տարի յետոյ, անկարողութեան պատճառաւ չկարենայ զինքը զիտել:

10- Անպաշտպան թողու զինքը հինգ տարի:

11- Սովոր է զինքը գանակոծել:

12- Ամուսնութենէ առաջ լուսնոտութիւն ունէր եւ կինը չէր գիտեր:

13- Անբնական մերձեցման մոլութիւն ունի:

- Դատարանը, վէճին հանգամանքներուն համաձայն, կրնայ ամուսնալուծման վճիռէն առաջ առժամեայ բաժանում որոշել»: (1)

գ - ԱՍՈՐԻ ԵԿԵՂԵՑԻ.-

Ամուսնալուծումը արտօնած է շնութեան, դիւահարութեան, Փիղիքական եւ այլ արատներու եւ յանցանքներու բերմամբ: (2)

Դ - ԲՈՂՈՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔ.-

Ամուսնալուծումը արտօնած է հետեւեալ շարժառիթներով.-

1- «Շնութիւն: Դատի համար վեց ամիս եւ դէպքի համար ալ հինգ տարի ժամանցում սահմանուած է:»

2- Սպաննելու փորձ, եթէ վճիռով մը հաստատուած է:

3- Խելագարութիւն: Պայմանաժամ սահմանուած չէ, ըսուած է միայն «երկար ատենէ ի վեր»: Առողջ կողմը պարտի հիւանդին ապրուստը հոգալ, եթէ պէտք է:

4- Անյայտ բացակայութիւն հինգ տարի:

5- Լքում, երեք տարի շարունակ առանց բանաւոր պատճառի կենակցութիւնը մերժել: Եթէ հաշտութեան ճիգերը ապարդիւն մնան եւ լքուած կողմը ամուսնալուծում պահանջէ: Դատարանը իրաւունք ունի երկու տարի եւս յետաձգելու հաշտութեան ակնկալութեամբ»: (3)

(1) Տ. Զոլաքիտէս, ԱՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՕՐԵՆՔ ՅՈՅՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ, Պոլիս, 1893, էջ 86-8:

(2) Հայերէնի բարզմանուած ձեռագիրէ մը քաղուած է:

(3) ՕՐԻՆԱԳԻՐՔ ՍԻՒՐԻՈՅ ԵՒ ԼԻԲԱՆԱՆԻ ՀԱՅ ԱԽՏԱՐԱՆԱԿԱՆ ՀԱՍԱՅՆՔԻՆ, էջ 85-6:

Դ.- ՕՏԱՐ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՕՐԵՆՔՆԵՐԸ ԱՍՈՒՄՆԱԼՈՒԾՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

ա- ՖՐԱՆՍԱ.- Մեծ Յեղափոխութենէն առաջ Կաթոլիկ Եկեղեցւոյ կանոնը կը գործադրուէր: 1792 թ.ին հրատարակուած օրէնքով մը ամուսնալուծումը թոյլատրուեցաւ հետեւեալ պատճառներով:-

1- Յայտնի անառակութիւն (inconduite notoire):

2- Երկու տերի ընտանեկան յարկի լքում:

3- Դժնղակ կամ չարաչար վարմունք (sevices):

4- Ծանր նախատինք (injure grave):

5- Ոճրային դատապարտութիւն:

6- Խելագարութիւն:

7- Հինգ տարի անհետացում:

8- Նկարագիրի անհամապատասխանելիութիւն (incompatibilité du caractere):

Նափոլէոն Ա.ի պրատարակած քաղաքային օրէնքով ամուսնալուծման սկզբունքը պահուեցաւ կարգ մը բարեփոխումներով, բայց Պուրապններու վերահաստատուելէն ետք, 8 Մարտ 1816 թուին հրատարակուած օրէնքով նախայեղափոխական դրութիւնը վերահաստատուելով ամուսնութիւնը անքակտելի յայտարարուեցաւ:

Երրորդ Հանրապետութիւնը հաստատուելէ յետոյ, 1876-ին, Երեսփոխանական ժողովը ամուսնալուծումը թոյլատրող օրէնք մը քուէարկեց, բայց Ծերակոյար (Senat) մերժեց: Վերջեպէս, 27 Յուլիս 1884 թ. լրէնքով ամուսնալուծումը արտօնուեցաւ հետեւեալ պատճառներով.-

1- Շնուրթիւն:

2- Ծայրահեղ եւ դաժան վարմունք (exces et sevices):

3- Ծանր նախատինք (injure grave):

4- Ոճրային դատապարտութիւն:

5- Մարմնական բաժանումը կարելի է ամուսնալուծման վերածել:

- Ծայրահեղութիւն (exces) կը նկատուին այն բոլոր արարքները, որոնք կեանքի կը սպառնան, իսկ դաժան վարմունք (sevices) կը սեպուին այն բիրտ եւ կոչտ ընթացքները, որոնք թէեւ կեանքի չեն սպառնար, սակայն եւ այնպէս կենակցութիւնը անտանելի կամ անհանդուրթիւնը կը դարձնեն:

- Ծանր նախատինքը (injure grave) ըլլայ խօսքով, ըլլայ գրութեամբ կամ գործքով եւ կամ յետսկացութեամբ (abstention) կողակիցին արժանապատուութիւնը վիրաւորող եւ անոր դէմիր ատելութիւնը կամ արհամարհանքը արտայայտող ընթացք է:

- Բարկութեան մէջ արտասանուած խօսքերը կամ արտայայտութիւնները անցողակի կը նկատուին, բայց երբ ամուսին մը իր կողակիցը վարկաբեկելու չարամտութեամբ եւ տեւական կերպով անոր դէմ ծանր կ'արտայայտուի, սոյն ընթացքը ամուսնալուծումը արդարացնող ԾԱՆՐ ՆԱԽԱՏԻՆՔ կը նկատուի:

- Անիրաւաբար շնուրթեամբ ամբաստանել: Առանց բանաւոր պատճառի՝ մերժեցումը շարունակ մերժել: Սեռային հիւանդութիւն փոխանցել - գիտակցաբար, որովհետեւ եթէ բժիշկը անփոխանցելի յայտարարած էր անզիտակցաբար է: Միեւնոյն տան մէջ բնակիլը շարունակաբար մերժել առանց բանաւոր պատճառի: Կողակիցին հանդէպ օրէնքի հրամայած օգնութեան եւ պաշտպանութեան պարտականութեանց մէջ տեւական թերացում ... . . . , վերջապէս ուրիշ բազմաթիւ եւ բազմազան երեւոյթներ ամուսնալուծումը արդարացնող ԾԱՆՐ ՆԱԽԱ-

ՏԻՆՔՆԵՐ նկատուած են, որոնց գնահատութիւնը դատարաններուն կը վիճակուի: Էականը այն է, թէ ստաղծուած կացութեան մէջ այր եւ կնոջ խաղաղ կենակցութիւնը կարելի՞ է թէ ոչ:

բ- ՊԵԼՃԻՔԱ.- Ամուսնալուծման շարժառիթները կը համապատասխանեն ֆրանսայի վերո-
յիշեալ 20 Սեպ. 1792 թ. օրէնքի տրամադրութեանց:

գ- ԶՈՒԻՑԵՐԻԱ.- Ամուսնալուծութիւնը արտօնուած է հետեւեալ պատճառներով.-

1- Շնութիւն: Դատի համար վեց ամիս, դէպքի համար ալ հինգ տարի ժամանցման պայմա-
նաժամ սահմանուած է:

2- Կեանքի սպառնալիք:

3- Դժնդակ կամ չարաչար վարմունք:

4- Ծանր նախատինք:

5- Կենակցութիւնը անկարելի դարձնող անպատիւ վարմունք եւ կամ պախարակելի ոճիր:

6- Երկու տարի ընտանեկան յարկի լքում չարամտօրէն:

7- Մտային հիւանդութիւն, երեք տարի անցնելէ յետոյ եթէ հաստատուի անբուժելի ըլլալը:

8- Մարմնական բաժանումը կարելի է ամուսնալուծման վերածել:

դ- ԳԵՐՄԱՆԻԱ.- Ամուսնալուծման պատճառ նկատուած են.-

1- Շնութիւն:

2- Հնտանեկան յարկի լքում:

3- Կեանքի սպառնալիք:

4- Դաժան վարմունք:

**5- Ամուսնական պարտականութեանց մէջ թերացում, կենակցութիւնը անտանելի դարձնելու
աստիճան:**

6- Անբուժելի խելազարութիւն:

7- Ոճրային դատապարտութիւն:

**ե- ԱՆԳԼԻԱ.- Մինչեւ Առաջին պատերազմը Անգղիոյ մէջ ամուսնալուծման պատճառները
սեղմ էին եւ դատարաններն ալ ժատութեամբ կ'արտօնէին ամուսնալուծում: Ամբողջ Ան-**

գլուխոյ մէջ տարեկան հազիւ 2500 ամուսնալուծում կը պատահէր: Այնուհետեւ հոն ալ ամուսնալուծման դէպքերը շատցան, որով վերջին վիճակագրութիւններու նայելով տարեկան մինչեւ 70,000ի կը հասնին:

զ- ՄԻԱՅԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐ.- իւրաքանչիւր նահանգ իր սեպհական օրէնքը ունի եւ իրարմէ շատ կը տարբերին տարօրինակ կերպով: Օրինակ .- Հարաւային Գարողինայի մէջ ամուսնալուծումը բացարձակապէս արգիլուած էր եւ արտօնուեցաւ 2 նոյ. 1948 թ. օրէնքով:

Նիւ-Եռքի մէջ թոյլատրուած է միայն շնութեան պատճառաւ: Իլլինի մէջ սեռային հիւանդութեան փոխանցումը ամուսնալուծման պատճառ է, մինչդեռ անոր սահմանակից Վիրճինիոյ օրէնքը այդ պատճառը նկատի չէ առած: Բայց անդին Նեվատա նահանգին մէջ ալ 1861 թուականէն ի վեր ամուսնալուծումը արտօնուած է առանց բանաւոր պատճառի եւ այս դրութիւնը շահագործման աղբեկը դարձած է, որովհետեւ ամէն կողմէ զոյգեր հոն կ'երթան դիւրութեամբ ամուսնալուծում ստանալու համար: Առաջ պայման էր նահանգին մէջ առնըւագն վեց ամիս բնակած ըլլալ, սակայն ՖԼՈՐԻՏԱ, ԱՐՔԱՆՍԱԿՈՅ նահանգները մրցակցութեամբ բնակութեան պայմանաժամը կարճեցուցին, որով Նեվատան ալ այդ ժամանակամիջոցը 42 օրուան իջեցուց:

Ամէն պարագայի տակ, ընդհանուր առմամբ, Միացեալ նահանգներու մէջ ամուսնալուծումները շատ շատ են: Այս պատերազմէն առաջ 170000 ամուսնութեան դէմ 265000 ամուսնալուծում տեղի ունեցած էր, իսկ վերջին վիճակագրութեան համաձայն 1946-ին 620000 ամուսնալուծում տեղի ունեցած է: 1947-էն ի վեր թեթեւ նուազում մը կը նշարուի:

է- ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ.- Խորհրդային Հայաստանի մէջ կիրարկուած ընտանեկան օրէնքները ի ձեռն ունենալ կարելի չեղաւ: Վերջերս Փարիզ հրատարակուած ուսումնասիրութեան մը մէջ (*) Խորհրդային Ռուսիոյ ընտանեկան օրէնքներու մասին ալ ծանօթութիւններու հանդիպեցանք, որոնցմէ մջր նիւթին հետ առընչութիւն ունեցողները ստորեւ կ'ամփոփենք, նկատելով որ Խ. Հայաստանի մէջ ալ կիրարկուած օրէնքը կամ միեւնոյնն է եւ կամ անոնցմէ ներշնչուած ըլլալու է:

1- Ցեղափոխութեան սկիզբները ամուսնալուծման համար բացարձակ ազատութիւն տրուած էր: Այր կամ կին, նօտարի մօտ միակողմանի յայտարարութեամբ մը ամուսնութիւնը լուծուած կրնար յայտարարել: Զաւակներու վիժումը ազատ էր:

(*) – S.N. Procopovics. HISTOIRE ECONOMIQUE DE L'URSS.4pp. 67-715

2- 27 Յունիս 1927 թ. «Ընտանիքի եւ ընտանեկան պարտականութեանց հանդէպ թեթեւ վերաբերումի դէմ պայքարելու համար» հրատարակուած օրէնքի 27 եւ 28-րդ յօդուածներով, ամուսնալուծումը կարգ մը պայմաններու եւ դատարանի որոշման ենթարկուած եւ վիժումն ալ բացարձակ արգիլուած եւ պատժոյ ենթակայ արարք նկատուած է:

3- 3 Յուլիս 1944 թ. օրէնքով մը պայմանները աւելի խստացուած եւ զաւակներու պաշտպանութեան մասին մասնաւոր տրամադրութիւններ նախատեսուած են:

4- 1949 Հոկտեմբերին Սովետական Բարձրագոյն Ատեանի կողմէ մասնաւոր շրջաբերականով մը բոլոր դատարաններու հրահանգուած է.

«Ամուսնալուծումը արտօնել միմիայն յոյժ ծանր եւ հիմնական պատճառներու (motifs graves et fondes) գոյութեան պարագային եւ չթոյզատրել յենլով պատահական եւ անցողակի պատճառներու (causes accidentelles et passageres) վրայ»:

Այժմ անդրադառնանք քիչ վերը գրուած հարցումներուն:

Առաջին.- Պէտք է բարեփոխալ մեր Եկեղեցիին հին կանոնները: Վստահ ենք թէ ոչ մէկ զիտակից ազգային պիտի յայտարարէ, թէ այդ հին կանոնները բաւարար են մեր ժողովուրդի ներկայ պահանջներուն գոհացում տալու: Ուրեմն բարեփոխումները անհրաժեշտ են:

Երկրորդ.- Ի՞նչ համեմատութեամբ պէտք է կատարել այդ բարեփոխումները: Մենք ընտրեցինք միջին ճամբար մը, այն է - ընդլայնել ամուսնալուծման շարժառիթները չափաւոր կերպով, միանգամայն նախատեսելով պատշաճ վերապահումներ, զեղծումներու եւ չափազանցութիւններու տեղի չտալու համար:

Երրորդ.- Ի՞նչպէս կարելի է արդարացնել Եկեղեցական կանոններուն փոփոխութեան ենթարկումը: Մեր արդարացումները հետեւեալներն են.-

Ա - Անձնական իրաւանց հարցերը թէեւ պատմական եւ քաղաքական ազդակներու բերմամբ տեղ գտած են Եկեղեցական կանոններու մէջ, սակայն անոնք ՀՍՏ է՛ՈՒԹԵԱՆ դաւանաբանական բնոյթ չունին, այլ քաղաքացիական եւ աշխարհիկ հանգամանք կը կրեն եւ այս հանգամանքով ենթակայ են ժամանակի եւ ընկերային պայմաններու յեղաշրջումներուն:

Յաւիտենականութեան եւ անփոփոխելիութեան սկզբունքները յատուկ են Եկեղեցիի դաւանաբանական վարդապետութեանց:

Թէեւ - թոյլ տրուի մեզի նշել - , ինչպէս կը վկայէ Եկեղեցական պատմութիւնը, այդ վարդապետութիւններն անգամ ժամանակ առ ժամանակ եւ տեղ տեղ փոփոխութիւններ կրած են:

Բ - Ինչպէս ծանօթ է ամենուս, Հայց Եկեղեցին ազատամիտ եւ ժողովրդավար Եկեղեցի մըն է, թերեւս անոր համար որ դարեր շարունակ ազգային պետութեան չգոյութեան պատճառաւ իրեն վիճակուած պետական - ընկերային առաքելութիւնը այդպէս կը պահանջէր եւ այդ էր պատճառը, որ ժամանակի պահանջներուն համաձայն ընտանեկան կանոններու բարեփոխման օրինակը տուած էր նոյնինքն Եկեղեցին:

Մենք տեսանք թէ Հայոց Շահապիվանի ժողովը ամբողջ քրիստոնեայ ժողովներու մէջ առաջինը եղած էր, որ աշխարհականներու ալ մասնակցութեամբ, արտօնած էր պոռնկութենէն զատ՝ ՄԱՐՄՆԱԿԱՆ ԱՐԱՏԻ պատճառաւ ալ ամուսնութեան քակտումը:

Այնուհետեւ մահմետական արշաւանքներու ժամանակ մեր երկրէն տարուած հազարաւոր գերիներ երբ չէին վերադառնար, Հայց Եկեղեցին փոխանակ պնդելու թէ «ամուսնութիւնը կրնայ լուծուիլ միմիայն մահուամբ», գիտակցութիւնը ունեցաւ գնահատելու կացութեան պահանջը եւ Դուինի Դ. ժողովը որոշեց եօթը տարի սպասելէ ետք արտօնել ներկաներու վերամուսնութիւնը:

Նմանապէս Սրբոց Հարց կանոնը, նկատի առնելով պիսակութեամբ, բորոտութեամբ, դիւահարութեամբ եւ գիշութեամբ վարակուած կողակիցի մը հետ կենակցութեան անտանելիութիւնը, որոշեց այդ ախտերը նկատել որպէս ամուսնալուծման շարժաւութներ, մինչդեռ այժմ պիսակութիւն եւ բորոտութիւն դիւրաւ բուժելի հիւանդութիւնները ըլլալով, պէտք է փոխել այդ կանոնը եւ այդ հիւանդութիւնները այլեւս ամուսնալուծման պատճառ չնկատել:

Ահա այս իրողութիւնները ինքնին ցոյց կու տան, թէ Հայց Եկեղեցին ընտանեկան հարցերու վերաբերեալ կանոններու փոփոխելիութիւնը ընդունած է արդէն, հնուց ի վեր:

Գ- Արդարացումը կը գտնենք մանաւանդ մեր ժամանակակից Հայրապետներուն, մասնաւորապէս Խրիմեան Հայրիկի եւ Սահակ Բ. Խապայեան Կաթողիկոսի կողմէ արձակուած վճիռներու մէջ, որոնք ցոյց կու տան թէ այդ երկու մեծ Հայրապետները այն համոզման եկած էին, որ այլեւս կարելի չէ նոյնութեամբ գործադրել ամուսնալուծման վերաբերեալ հին գրութիւնը: Լայնախոհութեան առաջին քայլը առած էր Խրիմեան Հայրիկ, որու մասին Մելիք-Թանգեան կ'ըսէ.-

«Խրիմեան Հայրիկ, ձիգ տարիների փորձը ի նկատի առնելով, պսակալուծութուն թոյլատրում է շատ դէպքերում եւ ամենաշատ այդպիսի դէպքեր եղել են նրա կաթողիկոսութեան օրով»:

Խրիմեան Հայրիկի կողմէ տրուած վճիռներու հաւաքածոն չունինք, սակայն Մելիք-Թանգեանի ակնարկած մէկ օրինակը ստորեւ կը յիշենք, որ ցոյց կու տայ թէ ժամանակի ոգիին եւ իր ժողովուրդի վիճակին գիտակից Հայրիկը քրիստոնէավայել ինչ ներողամտութեամբ մօտեցած է հարցին:

Խնդրի մը համար Կ. Պոլսոյ Կրօնական Ժողովը որոշած էր. «Զիք բաւական փաստեր ու օրինական պատճառներ, որք ըստ արդարութեան իրաւունս տացցին լուծել զպսակն վերոյիշեալ ամուսնացելոց»:

Խրիմեան Հայրիկ, 5 Փետրուար 1899 թ. վճիռով այդ պսակը լուծեց հետեւեալ պատճառաբանութեամբ.-

«Աւետարանի ԱԶԱՏ ՈԳԻՆ եւ իմ ԽՂՃԻ ԳԻՏԱԿՑՈՒԹԻՒՆ թոյլատրէ զիս չժողով մանկամար տառապեալ կին մի մինչեւ մահ դատապարտեալ յամլութիւն»:

Ուրեմն Խրիմեան Հայրիկ, ի նկատի ունենալով կանցաղային պայմաններու հոլովոյթները, մէկ կողմ թողուց հնամեայ կաշկանդումները եւ ապաւիներով Աւետարանի ԱԶԱՏ ՈԳԻԻՆ եւ իր ԽՂՃԻ ԳԻՏԱԿՑՈՒԹԵԱՆ, ժամանակի պահանջքին գոհացում տուող նոր սկզբունքի մը հիմը դրաւ, այն է՝ ՈՂԶՄԾՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՐԴԱՐԱՄՏՈՒԹԵԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔԸ:

Իսկ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Սահակ Բ. Կաթողիկոսը, որուն Հայ ժողովուրդի կենցաղային դժբախտութիւններուն ականատես ըլլալու տիսուր ճակատագիրը վիճակուած էր, դրաւ ուրիշ սկզբունք մը, որ համաշխարհային իրաւադիտութեան ընդունած առածներու (adages) մէջ առաջնակարգ տեղը գրաւելու արժանի է։ Այդ սկզբունքը հետեւեալն է.-

«ԲՈՆԻ ԿԵՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ՏՈՒՆ ՇԻՆԵԼՈՒ ՏԵՂ ԿԸ ՔԱՆԴԻ»:

- **Տես ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆ ԱՄՈՒՄՆԱԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆՔ ԵՒ ՎԵՐԱՄՈՒՄՆՈՒԹԻՒՆՔ։ ՎՃԻՌ՝ 9 Մարտ 1924. կարգաթիւ 179։**

Սահակ կաթողիկոսի վճիռները, որպէս գաղութիս կենցաղային պայմաններուն եւ պահանջք-ներուն հարազատ պատկերները, ներկայ աշխատութեան մէջ մեր գլխաւոր աղբիւրները եղած են, որով այդ վճիռներու մէջ ամուսնալուծման համար ցոյց տրուած պատճառներէն սկզբունքային հանգամանք կրող մի քանի կարեւորները ստորեւ յիշել աւելորդ չենք նկատեր։

1 - «Հնտանեկան յարկը լքել եւ հեռանալ հակառակ եղած յորդորներուն կամ հաշտութեան աշխատանքներուն, յամառիլ սոյն ընթացքին մէջ։

- **Տես, ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆ ԱՄՈՒՄՆԱԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆՔ ԵՒ ՎԵՐԱՄՈՒՄՆՈՒԹԻՒՆՔ կարգաթիւ – 79, 80, 103, 119, 222։**

2 - **Կրքոտ եւ ջղային ամուսնոյն խանդոտ կիրքերուն եւ անմիտ նախանձի դիտողութիւններուն չղիմանալով հօրը տունը քաշուի։**

- **Նոյնը, կարգաթիւ – 87։**

3 – **Նեղ օրերու մէջ կինը անխնամ թողուլ, երբ միասին ապրելու յորդորները ապարդիւն կը մնան։**

- **Նոյնը, կարգաթիւ – 91։**

4 – **Ոճրային պատիժով դատապարտութիւն։**

- **Նոյնը, կարգաթիւ – 92։**

5 – **Հակաբնական մոլութիւն։ Յանձնարարուած է խոստմնաղիր առնել սողոմականութենէ ի սպառ հրաժարելու համար, եւ յայտարարել որ կրկնութեան պարագային ամուսնութիւնը պիտի լուծուի։**

- **Նոյնը, կարգաթիւ – 146, 201։**

6 - **Գինովութեան անձնատուր ըլլալ, կնոջ հանդէպ դաժան եւ անհանդուրժելի ընթացք ունենալ։**

- Նոյնը, կարգաթիւ - 150:

7 - Կինը վերադառնալու խոստումով կ'երթայ եւ չի վերադառնար, եւ յատենի ժողովի կը յայտարարէ, թէ չի սիրեր էրիկը, որուն հետ կենակցիլ անկարելի է: Լուծուած է ամուսնութիւնը, որովհետեւ ԲՈՆԻ ԿԵՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ՏՈՒՆ ՇԻՆԵԼՈՒ ՏԵՂ ԿԸ ՔԱՆԴԻ:

- Նոյնը, կարգաթիւ - 179:

8 - Մոլեռանդ բուհնի, կը յայտարարէ յատենի ժողովոյ, թէ անկարող է ընտանեկան պարտականութիւն կատարել, երկնային կեանքով զբաղած ըլլալուն:

- Նոյնը, կարգաթիւ - 188:

9 - Անհանդուրժելի եւ մշտական անհամաձայնութիւն:

- Նոյնը, կարգաթիւ - 196:

10 - Կինը անօթի պահել, ծեծել եւ լքելով ուրիշ քաղաք երթալ»:

- Նոյնը, կարգաթիւ - 216:

Վերոգրեալ բոլոր տուեաները ի նկատի ունենալով խմբագրուած են ամուսնալուծման վերաբերեալ երկու գլուխները, որոնց տրամադրութիւնները կը բացատրենք ստորեւ:

Ա. Գլուխ-. ԱՍՈՒՄԵՎԼՈՒԾՄԱՅ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ ԵՒ ԴԱՏ

Ա - Բոլոր օրէնքներու համաձայն ամուսնալուծումը կրնայ իրականանալ միմիայն իրաւասու դատական իշխանութեան մը կողմէ արձակուած եւ վերջնական հանգամանք սացած վճիռով մը, որով 61-րդ յօդուածի մէջ մասնաւոր կերպով շեշտուած է, թէ ամուսնութիւնը կարելի չէ լուծել կողմերու համաձայնութեամբ: Եթէ կողմերէն երկուքն ալ ամուսնալուծում պահանջեն, դատարանը պարտաւոր է նախ եւ առաջ քննելու, թէ ամուսնալուծումը արդարացնող օրինական պատճառները գոյութիւն ունի՞ն թէ ոչ, եւ ըստ այնմ զնահատելու կացութիւնը:

Բ - 62-րդ յօդուածի մէջ նախատեսուած են ամուսնալուծման պատճառները, սկզբունք ունենալու այր եւ կնոջ իրաւահաւասարութիւնը: Այդ պատճառները հետեւեալներն են.-

1 - ՇՆՈՒԹԻՒՆ - Այս պատճառը, ինչպէս տեսանք, ընդունուած է կաթոլիկ եկեղեցիէն զատ բոլոր եկեղեցիներու եւ պետական օրէնքներու կողմէ: Մենք աւելցուցած ենք միայն հետեւեալ վերապահումները, ներշնչուելով Զուիցերիոյ օրէնքէն:

ա - Ներման պարագային դար անընդունելի է:

բ - Յանցանը երեւան գալէն սկսեալ վեց ամիս անցնելէ յետոյ դատը ժամանցումի կ'ենթարկուի, հետեւաբար անլսելի կը դառնայ:

գ - Նմանապէս դատը անլսելի կը դառնայ, եթէ յանցանքը գործուած թուականէն սկսեալ հինգ տարի անցած է:

դ - Դատի իրաւունքը բացարձակապէս անձնական է: Հետեւաբար կողմերէն մէկուն մահւան պարագային ժառանգորդները դատ բանալու իրաւունք չունին, եւ եթէ դատը նախապէս բացուած էր, մահուամբ ինքնին կը ջնջուի եւ ժառանգորդները դատը շարունակելու իրաւունք չունին: Այս սկզբունքը ընդհանուր է:

2 – ՄՊԱՆՆԵԼՈՒ ՓՈՐՁ ԿԱՄ ՊԱԽԱՐԱԿԵԼԻ ՈՃԻՌ .- Այս պատճառները մեր եկեղեցական կանոններուն մէջ յիշուած չեն: Միսիթար Գօշը, յիշած է միայն կնոջ կեանքին վտանգ սպառնալու պարագան, մինչդեռ միեւնոյն դրութեան մէջ կրնայ գտնուիլ էրիկը: Սահակ Բ. Կաթողիկոսի վճիռներուն մէջ այս երկու պատճառներն ալ ամուսնալուծման համար բաւարար նկատուած են, որով մենք ալ ընդունած ենք: Այս առթիւ նկատի առնուած են հետեւեալ երկու կէտերը.-

ա - Այլ կամ կնոջ դատապարտութիւնը ամուսնալուծման պատճառ նկատուելու համար պէտք է վերջնական հանգամանք ստացած ըլլայ:

բ - Սպանութեան փորձը ամուսնալուծման պատճառ նկատելու համար պատժական ատեանի մը վճիռը անհրաժեշտ չէ: Դատաստանական Խորհուրդը բացարձակ իրաւունք ունի դատախազի կողմէ առաջ քշուած դէպքերու ծանրութիւնը քննելով ըստ այնմ իր որոշումը կայացընելու: Վերջապէս, կրնայ պատահիլ նաեւ, որ յանցաւորը պետական դատարանէն կերպով մը օձիքը ազատած է, սակայն Դատաստանական Խորհուրդը իր միջոցներով կատարած քննութեան չնորհիւ այն համոզումը կը գոյացնէ, թէ ամբաստանութիւնը լուրջ եւ իրական հանգամանք ունի:

3 – ՄԻԱՍԻՆ ԿԵՆԱԿՑԻԼԸ ԱՆԿԱՐԵԼԻ ԴԱՐՁՆՈՂ ԸՆԹԱՅՔ - Այս ընթացքը բաժնած ենք երկու դասակարգի:-

ա - ԴԱԺԱՆ, ԽՌՈՎԱՐԱՐ, ԱՆՀԱՆԴՈՒՐԺԵԼԻ ՎԱՐՄՈՒԻՆՔ:

ԴԱԺԱՆ եւ ԱՆՀԱՆԴՈՒՐԺԵԼԻ ասացուածքները առնուած են Սահակ Բ. Վեհափառի վճիռներէն, իսկ ԽՌՈՎԱՐԱՐ ասարուածքն ալ առնուած է Միսիթար Գօշի ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳԻՐՔէն:

բ - ԱՆՊԱՏԻՒ ԿԵԱՆՔ: Այնպիսի տգեղ եւ անվայել ընթացքներ կան, որոնք կ'արատաւորեն ընտանիքի պատիւը եւ պատուաւոր անձի մը համար անկարելի է այդպիսի ունակութիւններ ունեցող կողակիցի մը հետ ընդմիշտ կենակցիլ:

Նշենք, որ վերոյիշեալ դէպքերը յարաբերական տարողութիւն ունին, որով անոնց գնահատման համար պէտք է նկատի առնել համաշխարհային դարձած հետեւեալ իրաւասկզբունքը (juris-prudence).-

«Կողմերու ընկերային դիրքը, կրթութեան եւ դաստիարակութեան մակարդակը, կենցաղը եւ սովորութիւնները, վերջապէս այն բոլոր տուեալները, որոնք կը սատարեն եղելութեանց ծանրութիւնն ու տարողութիւնը գնահատելու»:

ՈՒՐԱՅՈՒԹԻՒՆ.- Այսինքն քրիստոնէութենէ տարբեր կրօնք մը որդեգրել: Ինչպէս կ'ըսէ Միիթար Գօշ, սոյն այր եւ կնոջ փոխադարձ ընտանեկան յարաբերութիւնը անհնար կը դառնայ, եթէ քրիստոնեայ մնացած կողմը այլեւս չի փափաքիր կենակցութիւնը շարունակել: Ուրեմն այս իրաւունքը տրուած է քրիստոնեայ մնացող կողակիցին, որը ազատ է կենակցութիւնը շարունակելու եւ կամ ամուսնալուծում պահանջելու:

5 - ԼՔՈՒԹՄ.- Այս պատճառն ալ մեր եկեղեցական կանոններուն մէջ բացայալու կերպով նախատեսուած չէ, սակայն Սահակ Բ. Վեհափառը քանի քանի անգամներ զայն բաւարար նկատած է ամուսնալուծման համար: Լքումի ժամանակամիջոցը սահմանուած է երկու տարի, բայց Դատաստանական Խորհուրդին իրաւունք տրուած է մինչեւ երկու տարի եւս երկարածղել, եթէ հաշտութեան յոյս կայ: (*)

6 - ԽԵՂԱԳԱՐՈՒԹԻՒՆ.- Սոյն պատճառը ընդունուած է արդէն մեր եկեղեցական կանոններով: Մենք սահմանեցինք միայն որոշ ժամանակամիջոց մը եւ նկատի առինք հիւանդին ապրուստը հոգալու հարցը:

7 - ԱՆՀԵՏԱՅՈՒԹԻՒՄ.- Նմանապէս եկեղեցական կանոնով ընդունուածէ: Միայն թէ եօթը տարին հինգ տարուան իջեցուցած ենք, ինչ որ տրամաբանական է, երբ նկատի առնենք ներկայիս փոխադրութեան եւ հաղորդակցութեան միջոցներու արագութիւնը:

(*) Նախագիծի մէջ սոյն ժամանակամիջոցը սահմանած էինք երեք տարի, երկու տարի եւս երկարածզման պայմանաւ, սակայն քննիչ մարմինը առաջին երեք տարին շատ տեսաւ եռ երկու տարուան իջեցուց:

Վերոգրեալ պատճառներու վրայ աւելցնելու է նաեւ մարմնական բաժանումի ամուսնալուծման վերածելու պարագան: Մեր եկեղեցական կանոններու մէջ մարմնական բաժանման մասին մասնաւոր տրամադրութիւններու չհանդիպեցանք, բայց մեր Դատաստանական Խորհուրդները յաճախ կը կիրարկեն այդ դրութիւնը: Հետեւարար մենք ալ այդ խնդրին յատկացուցինք 63-րդ եւ 66-րդ յօդուածները, որոնց համաձայն՝

ա - Ամուսնալուծման դատ բանալու իրաւունք ունեցող կողմը, փոխանակ ուղղակի ամուսնալուծում պահանջելու, կրնայ գոհանալ միայն մարմնական բաժանում պահանջելով, այն յոյսով որ այդ ընթացքին կարելի ըլլայ հաշտութիւն եւ վերամիացում:

բ - Մարմնական բաժանումը մէկ տարիէն մինչեւ երեք տարի կարելի է սահմանել:

գ - Այդ միջոցին եթէ հաշտութիւն չգոյանայ, մարմնական բաժանումը կարելի է ամուսնալուծման վերածել, եթէ կողմերէն մէկը պահանջէ:

Սոյն տրամադրութիւնները ներշնչուած են Զուիցերիոյ եւ Ֆրանսայի քաղաքային օրէնքներէն, յօդ-, յաջորդաբար, 147, 148 եւ 310:

Վերը յիշուած դէպքերէն զատ կարգ մը դէպքեր եւս կան, որոնք թեր ու դէմ եզրակացութիւններով յիշուած են թէ՛ մեր եկեղեցական եւ աշխարհիկ իրաւունքի եւ թէ՛ Սահակ Բ. Վեհափառի վճիռներուն մէջ: Թիւրիմացութիւններու առաջքը առնելու համար այդ դէպքերու մասին ալ հետեւեալ բացատրութիւնները անհրաժեշտ կը նկատենք:-

1- ԱՄԼՈՒԹԻՒՆ.- Հստ Մխիթար Գօշի՝ ամուսնութեան նպատակը զաւակ ծնիլ է: Արդ, ինչէս ըսուած էր, ամուսնութիւնը իրերօնութեան, ժառանգութեան եւ այլ ընկերային պատճառներով ալ կը կատարուի, որով կանոնս ԱՄԼՈՒԹԻՒՆԸ որպէս ամուսնալուծման պատճառ չէ ընդունած, ինչ որ համապատասխան է աշխարհի բոլոր օրէնքներուն, այլ եւ Ներսէս Ե. Կաթողիկոսի հրահանգին, որ կ'ըսէ:-

«Սաստիկ կերպով պատուիրում եմ անհնարին համարել անզաւակութեան անտեղի պատճառներով բաժանել մարդուն կնոջից»:

2- ՀԱԿԱԲՆԱԿԱՆ ՄՈԼՈՒԹԻՒՆ.- Այս հարցը շատ նուրբ է: Տարիներու փորձառութեամբ տեսած ենք, որ ամուսնական վէճի մը առթիւ Դատաստանական Խորհուրդի դռները ափ առնող կիներու ամսնէն շատ առաջ քշած պատճառներէն մէկն ալ այդ ամբաստանութիւնը եղած է, որուն լրիւ հաստատուիլը շատ դժուար է: Եթէ բժշկական քննութեամբ հաստատվի, թէ կինը իսկապէս առարկայ եղած է այդպիսի արարքի մը, այդ պարագային ալ - եթէ չըսենք թէ երրորդ անձի մը գործը կրնայ եղած ըլլալ - հարց է գիտնալ, թէ կամովի՞ն եղած է թէ բռնի:

Եթէ դէպքը թարմ է եւ հաստատուի թէ ամուսինը բռնի եւ կամ հակառակ կնոջ կամքին կատարած է այդ արարքը, այդ պարագային ամուսինը իր կինը դրած կ'ըլլայ անհանդուրժելի կացութեան մը առջեւ: Ուրեմն անոր կը յորդորուի չկըկնել, իսկ կըկնութեան պարագային կը գործադրուի կանոնիս 62-րդ յօդուածին Գ. Ժարբերութիւնը, որով սոյն խնդրին առանձին հատուած մը յատկացնել աւելորդ նկատուած է:

3- ԱՐՈՒԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ. կամ ԱՆԱՄՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ.- Եթէ յանցանքը ապացուցուած եւ հակառակ յորդորներու մարդը նորէն կը շարունակէ իր մոլութիւնը, սա ինքնին այնպիսի անպատիւ կեանք մըն է, որ միասին մենակցիլը անկարելի կը դարձնէ: Հետեւաբար այս առթիւ ալ վերոյիշեալ Գ. հատուածի երկրորդ պարբերութիւնը կը գործադրուի, որով առանձին հատուած մը աւելորդ էր:

4- ԲՈՐՈՇՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՊԻՍԱԿՈՒԹԻՒՆ.- Այս հիւանդութիւնները ներկայիս դիւրաւկը բուժուին, որով ամուսնալուծման պատճառ չեն կրնար ըլլալ:

5- ԱՂՋԿԱՆ ԿՈՅՍ ԶԼԱԼԱԼԸ.- Եկեղեցական կանոններու մէջ այս մասին տրամադրութիւններու չենք հանդիպած: Հստ Մխիթար Գօշի, եթէ պսակի գիշերը յայտնուի թէ կինը կոյս չէ, այրը կրնայ արձակել: Այս մասին ալ առանձին հատուած մը նախատեսեք աւելորդ նկատւեցաւ: Վերջապէս այրը կրնայ իր ապագայ կնոջմէն ԿՈՒՍՈՒԹԵԱՆ վկայագիր մը պահնջել: Եթէ իսկապէս պահնջած է եւ հակառակ այդ վկայագիրին աղջիկը կոյս չէ ելած, ուրեմն

Խաբէութեան մը առջեւ կը գտնուի եւ ըստ այնմ դատ կրնայ բանալ: Իսկ եթէ այդպիսի վկայական չէ պահանջած, պսակուելէ ետք այլեւս կուսութեան հարց յարուցանելու իրաւունք չունի:

Գ.- Ամուսնական դատերը թէեւ կրքոտ ելոյթներով կը ներկայանան, սակայն յաճախ իմաստուն խրատներով եւ ազդարարութիւններով կրնան կարգադրուիլ առանց դատավարութեան: Հետեւաբար Առաջնորդի առաջին պարտականութիւնը պէտք է ըլլայ պատշաճ միջոցներով կողմերը հաշտեցնել: Հաշտութիւնը անկարելի ըլլալու պարագային բնակութեան, պարենաւորման, զաւակներու խնամքին, պիտանի գոյքերու վերադարձման, ճամբորդութեան արգիլման պէս կարգ մը անմիջական կարգադրութիւններու պէտք կը տեսնուի, որովհետեւ այդ կարգադրութիւններու մինչեւ Դատաստանական Խորհուրդի հերթական նիստերուն յետաձգուիլը կրնայ զրկանքներու եւ անախորժ դէպքերու տեղի տալ: Դատավարական բնոյթ ունեցող այս նախակարգադրութիւններու մասին Փրանսական օրէնքը, Յօդ. 234 – 252, դատարանի Նախագահին տուած է կարգ մը իրաւասութիւններ: Սոյն տրամադրութիւններէն ներշնչուելով մենք ալ 64-րդ յօդուածով այդ իրաւասութիւնները տուած ենք Առաջնորդին, միայն թէ մեր դատակազմական սիստեմի ներդաշնակութիւնը պահպանելու համար պայման դրուած է, որ Առաջնորդը այդ որոշումները կայացնէ Խորհուրդի աշխարհական Ատենապետին հետ խորհրդակցութեամբ:

Դ.- 67-րդ յօդուածը յատկացուած է ամուսնալուծման դատի տեւողութեան ընթացքին կողմերու եւ զաւակներու վիճակող սննդագինի:

Ե.- 68-րդ յօդուածով նախատեսուած է դրամական հատուցման սկսքրունքը: Ինչպէս գիտենք, համայնքային ատեանները այր եւ կնոջ միջեւ գոյութիւն ունեցող նիւթական վէճերը լուծելու իրաւունք չունէին, բացի սննդագինի հարցէն: Լիր. Հանրապետութեան 2 Ապրիլ 1951 թ. օրէնքը արտակարգ ըլլալով այդ իրաւասութիւնն ալ չնորհած է համայնքներուն, որով մեր ատեանները ոչ միայն պարտին լուծել այր եւ կնոջ միջեւ ամուսնութեան կապակցութեամբ ծնունդ առած նիւթական վէճերը, այլ եւ իրաւունք ունին նոյնիսկ դրամական հատուցման դատապարտելու յանցաւոր կողմը: Հասկնալի է, որ դրամական հատուցման այս նոր եւ արտակարգ իրաւասութիւնը պէտք է գործադրուի լուրջ գնահատութեամբ, առիթ չտալու համար որ ամուսնական վէճը շահախնդրութեան աղբիւր դառնայ: Հատուցումը պէտք է հիմնուած ըլլայ յանցանքի ծանրութեան վրայ, առանց աչքէ վրիպեցնելու նաեւ կողմերու նիւթական վիճակը:

Զ.- Հայց. Եկեղեցիի աւանդական սովորութիւններէն մէկն ալ ամուսնալուծման պարագային յանցաւոր կողմը վերամուսնութեան իրաւոնքէն զրկել եղած է: Հին ժամանակները գործադրուած ԱՊԱՇԽԱՐՈՒԹԵԱՆ պատիժին մերձաւոր ժամանակներու մէջ գործադրութեան չենք հանդիպած: Մեր կարծիքով վերամուսնութեան իրաւոնքէն զրկելն ալ ժամանակվէպ դարձած է: Վերջապէս ոչ ոք կրնայ ըսել, թէ մէկու մը հետ գէշ եւ անբաղձայի եղող կողակից մը ուրիշի մը հետ պարկեշտ եւ բաղձայի կողակից չի կրնար ըլլալ, որով նոյնիսկ յանցանքով մը ամուսնալուծուած այր կամ կին մը իրեն ներկայացած բախտէն զրկել թէ՝ անարդար եւ թէ ընկերային հայեացքով անպատեհ կարգադրութիւն մը պիտի ըլլար: Մանաւանդ պէտք չէ մոռնալ, որ այժմ մեր գաղութը կ'ապրի միջավայրի մը մէջ, ուր ուրիշ համայնքներ ալ կան եւ վերամուսնութենէ զրկուած մէկը դիւրութեամբ կրնայ դաւանափոխ ըլլալ եւ իր նոր ամուսնութիւնը կնքել ուրիշ համայնքի մը մօտ: Այսուամենայնիւ, մեր եկե-

ղեցական հնամեայ աւանդութիւնը պահպանած ըլլալու համար եւ նկատի առնելով որ այս արգելքը ներելի է ՎԵՀ. Կաթողիկոսի կողմէ, մենք ալ պահեցինք այդ սկզբունքը, բայց առաւելագոյն մինչեւ երկու տարուան համար: - Յօդ. 69:

Բ. ԳԼՈՒԽ.- ԱՄՈՒՍՆԱԼՈՒԾՄԱՆ ՀԵՏԵՒԱՆՔՆԵՐԸ

Սոյն գլուխը յատկացուած է ամուսնալուծման հետեւանքներուն, որոնք կը վերաբերին թէ՛ այր եւ կնոջ եւ թէ անոնցմէ ծնած զաւակներուն:

ա - ԱՅՐ ԵՒ ԿՆՈՋ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ ՀԵՏԵՒԱՆՔՆԵՐ

1 - Ամուսնալուծման վճիռով այր եւ կին այլեւս օտարներ են, հետեւարար իրարու հանդէպ որեւէ իրաւունք եւ պարտականութիւն չունին եւ կինը այլեւս իրաւունք չունի ամուսնոյն անունը կրելու - Յօդ. 70:

2 - Այսուհանդերձ անմեղ կողմը եթէ չքաւոր է, միւս կողմը կարելի է պարտադրել սննդագին վճարելու, առ առաւելն մինչեւ երեք տարի - Յօդ. 71:

3 - Ամուսնալուծեալներէն իւրաքանչիւրը ուրիշին հետ կրնայ ամուսնանալ, եթէ սոյն օրէնքով սահմանուած ուրիշ արգելք չկայ - Յօդ. 72:

4 - Ամուսնալուծեալները իրարու հետ վերստին չեն կրնար ամուսնանալ: Սոյն արգելքը ֆրանսային օրէնքով - Յօդ. 295 - սահմանուած է հետեւեալ դէպքին. - եթէ ամուսնալուծեալներէն մէկը կամ միւսը ուրիշի մը հետ ամուսնացած եւ անկէ ալ բաժնուած է, այլեւս իր նախորդ կողակիցին հետ չի կրնար վերամուսնանալ: Մենք Հայց. Եկեղեցիի աւանդական սովորութիւնը նոյնութեամբ պահած ենք: - յօդ. 73:

բ - ԶԱԻԱԿՆԵՐՈՒԻ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ ՀԵՏԵՒԱՆՔՆԵՐ

74, 75, 76, 77 եւ 78րդ յօդուածներու մէջ զետեղուած այս հետեւանքներու մասին պիտի խօսինք զաւակներու հոգածութեան բաժնին մէջ:

Չորրորդ մաս - ՕԺԻՏ ԵՒ ԿՆՈՋԱԳՈՅՔ

Մեր եկեղեցական կանոններուն մէջ այր եւ կնոջ ընչական յարաբերութիւններուն մասին տրամադրութիւններ չկան: Միիթար Գօշի ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳԻՐՔՆ ալ բաւարար չէ, որուն մասին Պրոֆ. Խ. Սամուելեան կ'ըսէ:-

«Մինչդու այն թերութիւնները, որոնք գտնում ենք ամուսինների անձնական յարաբերութիւնների մէջ, ներելի են այն պատճառով, որ ընտանեկան կեանքը, լինելով ինքնամփոփ սերտ շրջան, անկարող է արտաքին կարգաւորման ենթարկուել, ընդհակառակն ԸՆԴԱԿԱՆ ՑԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ մասին ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳԻՐՔՐ աւելի եւս թերի է ու պարունակում է շատ քիչ կանոններ: Նոյնիսկ շատ հարցեր, որոնք կարող են ծագել ամուսնական իրաւունքի մէջ ընչական յարաբերութիւնների վերաբերմամբ, բնաւ չեն յիշուում»:

Արեւմտեան օրէնսդրութեանց մէջ այր եւ կնոջ ընչական յարաբերութեանց մասին գանագան դրութիններ (regimes) նախատեսուած են եւ կողմերը պարտաւոր են ամուսնութեան դաշինքին մէջ յայտարարելու, թէ այդ րէժիմներէն ո՛ր մէկը ընտրած են: Այդ րէժիմները ամփոփ կերպով հետեւեալներն են:-

Ա.- ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ՌԷԺԻՄ (Regime de la Communaute):

Այր եւ կնոջ ինչքերը, պարտք եւ առնելիք միասին ըլլալով, անբաժան ամբոջութիւն մը կը կազմեն եւ ամուսնութեան տեւողութեան ընթացքին անոնց մէջ ընչակցական ընկերութիւն մը գոյութիւն կ'ունենայ: Արեւմտեան երկիրներու մէջ ընթացիկ այս րէժիմը արեւելեան երկիրներու մէջ ընաւ գոյութիւն չունի:

Բ.- ՕԺԻՏԻ ՌԷԺԻՄ (Regime dotal):

Կնոջ ինչքերը զատ են, բայց ամբողջը կամ մէկ մասը ՕժիՏ անուան տակ ընտանեկան ծախսերը թեթեւցնելու յատկացուած է: Անշարժ կամ շարժուն այդ ինչքերը ամուսինը կը մատակարարէ, անոնց հասոյթները ազատօրէն կը շահագործէ, բայց այդ ինչքերը ծախել կամ ոեւէ կերպով ձեռքէ հանել արգիրուած է, բացի օրէնքով սահմանուած արտակարգ պարագաներու տակ: Այս րէժիմին նպատակը կնոջ հարստութիւնը անվտանգ պահպանել է: Ամուսնութեան տեւողութեան ընթացքին ամուսինը կ'օգտուի ինչքերու եւ կալուածներու հասոյթներէն, բայց անոնց սեպհականութիւնը անխախտ կը մնայ: Այս րէժիմը առհասարակ մեծ հարստութիւն ունեցող կիները կը գործադրեն: Արեւելիքի մէջ Յոյներու մօտ ընթացիկ է, արդէն րէժիմն ալ բիւզանդական ծագում ունի:

Գ.- ԻՆՉՔԵՐՈՒԻ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ՌԷԺԻՄ (Regime de separation des biens):

Այր եւ կնոջ ինչքերը եւ ստացուածքները տարամերժօրէն իւրաքանչիւրին կը պատկանին: Այրը այդ ինչքերն ու ստացուածքները առանց կնոջ արտօնութեան մատակարարելու կամ հասոյթներ գանձելու իրաւունք չունի:

Այս գրութիւնը նոյնութեամբ համապատասխան է իսլամ օրէնսդրութեան, որ դարերէ ի վեր մինչեւ այսօր ալ մեր մէջ կը կիրարկուի:

Աժմ երբ 2 Ապրիլ 1951 թ. օրէնքով այր եւ կնոջ ընչական չարաբերութեանց մասին օրէնք մշակելու եւ այդ առթիւ ծնունդ առած դատերը մեր ատեաններու միջոցաւ դատելու իրաւունք տուած է համայնքիս, ի՞նչ դիրք բռնելու ենք:

ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ՌԷԺԻՄԸ չենք կրնար որդեգրել հետեւեալ պատճառներով:-

ա - Պետութեան քաղաքային օրէնսդրութեան մէջ այդ րէժիմի առընչութեամբ ոեւէ տրամադրութիւն չկայ: Հետեւաբար եթէ ընդունինք իսկ, գործադրութիւնը անկարելի կը դառնայ:

բ - Բոլոր արեւելեան ժողովուրդներու, ինչպէս նաեւ Հայոց մէջ, այդ ըէժիմի մասին գաղափար իսկ չկայ, որով այդպիսի նորութիւն մը մեր կանոնին մէջ ներմուծել տարօրինակ պիտի ըլլար:

ՕԺԻՏԻ ՐԵԺԻՄՆ ալ Հայոց մէջ սովորական չէ: Այսուամենայնիւ այդ ըէժիմի մասին կանոնիս մէջ կարգադրութիւններ նախատեսել անհրաժեշտ նկատուեցաւ հետեւեալ պատճառներով:-

ա- 2 Ապրիլ 1951 թ. պետական օրէնքի 3-րդ յօդուածին Դ. հատուածին մէջ **ՕԺԻՏԸ բացայայտ կերպով յիշուած է**, որով այդ մասին մեր կանոնի մէջ տրամադրութիւններ կրնանք նախատեսել:

բ- Ապագային կրնան գտնուիլ Հայեր, որոնք **ՕԺԻՏԻ դրութիւնը իրենց համար յարմար կը նկատեն**: Անոնք գոնէ իրենց ուղեցոյց ծառայող կանոնագրութիւն մը ունեցած կ'ըլլան իրենց աչքին առջեւ:

գ- Հայոց մէջ **ՕԺԻՏ ասացուածքը թէեւ առհասարակ ՊՈՌՈՅՑԳ իմաստով կը գործածուի**, սակայն, այդ վերապահութեամբ, կը թուի թէ **ՕԺԻՏԻ դրութիւնը թափանցած էր մասնաւորապէս կ. Պոլսոյ Հայ գաղութին մէջ, որովհետեւ՝**

1- կ. Պոլսոյ Պատրիարքութեան 10 Մայիս 1893 թ. եւ ---82 համար ՀՐԱՀԱՆԳ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ 4-րդ յօդուածին մէջ Դատաստանական Խորհուրդներու իրաւասութիւնները սահմանելու կարգին յիշուած է նաեւ **ՕԺԻՏԸ**:

2- կ. Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքարանը, Բ. Դրան մատուցած 15 Փետր. 1895 թ. թագրիրով պահանջած էր, որ **ՕԺԻՏԻ մասին Յունաց Պատրիարքարանի ի նպաստ ճանչցուած դատաստանական իրաւասութիւնը տրուի նաւ Հայոց Պատրիարքարանին**:

ԻՆՉՔԵՐՈՒ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ արդէն հնուց ի վեր գործադրութեան մէջ ըլլալով, այդ մասին տրամադրութիւններ նախատեսել անհրաժեշտ էր:

Ահա այս խորհրդածութիւններէ առաջնորդուելով, կանոնիս չորրորդ մասին Ա. Բ. եւ Գ. գլուխները, Յօդ. 79 – 101, յատկացուցած ենք յաջորդաբար **ՕԺԻՏԻ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՆ**, **ՕԺԻՏԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ԱՅՐ ԵՒ ԿՆՈՋ ԻՐԱՒՈՒՆՔՆԵՐՈՒՆ** եւ **ՕԺԻՏԻ ՎԵՐԱԴԱՀՑՔԱՆ**: Այդ յօդուածները ընդհանրապէս ներշնջուած են Փանսական օրէնսդրութենէն, որով յօդուած առ յօդուած բացատրելը աւելորդ կը նկատենք:

Դ. Գլուխը, Յօդ. 102 – 105, յատկացուած է կնոջագոյքի, ինչ որ հնուց ի վեր կիրարկուած դրութեան կանոնական նուիրագործումն է, միայն թէ ներմուծած ենք հետեւեալ նորութիւնները, այն համոզումով, թէ արդարութեան եւ իրերօգնութեան սկզբունքները այդպէս կը պահանջեն:

ա- Կնոջագոյքերու հասոյթին մէկ երրորդը ընտանեկան ծախսերուն կը յատկացուի – Յօդ. 104:

բ- Եթէ ընտանիքը նեղութեան մէջ է, շահագրգռուողներու դիմումին վրայ Դատաստանական խորհուրդը կրնայ այդ սակը աւելցնել ընտանիքը նեղութենէ ազատելու համար – Յօդ. 105:

ԶԱՒԱԿՆԵՐՈՒ ՎԻՃԱԿ

Մինչեւ հիմայ մենք զբաղեցանք ընտանեկան կեանքի միմիայն այր եւ կնոջ վերաբերեալ հարցերու կարգադրութեամբ: Կան նաեւ զաւակներու վերաբերեալ հարցեր, որոնց կարգադրութիւնը նոյնչափ կարեւոր է եւ կը վիճակի անձնական իրաւանց օրէնսդրութեան, ինչպէս բացայայտ կերպով ըսուած է նաեւ 2 Ապրիլ 1951 թ. պետական օրէնքին մէջ:

Այդ հարցերը հետեւեալներն են:

Ա - ՀԱՅՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՈՐԴԻՈՒԹԻՒՆ, որ կը պարունակէ օրինաւոր եւ ապօրինի զաւակներու հարցերը:

Բ - ԾՆՈՂԱՑ ԵՒ ԶԱՒԱԿԱՑ ՓՈԽ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ, որոնք կը պարունակեն ԴԻԵՅՈՒԹԵԱՆ, ՀՈԳԱԾՈՒԹԵԱՆ, ԿԵՆՍԱԲՈՇԱԿԻ հարցերը:

Գ - ՈՐԴԵԳՐՈՒԹԻՒՆ:

Դ - ԾՆՈՂԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ:

Ե - ԻՆԱՄԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ:

Այս հարցերու մասին մեր եկեղեցական կանոններու մէջ ոեւէ տրամադրութեան չենք հանդիպած, իսկ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳԻՐՔԻ նկատմամբ ալ կը բաւականանանք մէջբերելով Պրոֆ. Խ. Սամուելեանի հետեւեալ տողերը:-

«Այն բոլոր յօդուածները - ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳԻՐՔԻ, - որոնք վերաբերում են ծնողական ու որդիական փոխադարձ յարաբերութիւնների հարցին, չատ քիչ են, եւ եղածներն էլ անբաւար, նոյնիսկ անորոշ կերպով են սահմանում այդ իրաւունքը...: Սրա պատճառը կարելի է բացատրել միմիայն այն արտասովոր կազմով, որը հայկական ընտանիքի յատկանիշն է: Հայկական ընտանիքը, նոյնիսկ մեր օրերում, ուրեմն եւս առաւել 7 – 8 դար սրանից առաջ, պահպանում էր նահապետական սկզբունքների վրայ»:

Ուրեմն այս հարցերու կանոնագրութեան համար ալ մենք ստիպուած էինք դիմելու օտար օրէնսդրութեանց, միշտ նկատի ունենալով, սակայն, անոնց տրամադրութիւնները մեր եկեղեցական եւ աւանդական սկզբունքներուն եւ ներկայ պայմաններուն պատշաճեցնելու պարտականութիւնը:

Վերոյիշեալ հարցերու յատկացուած են կանոնիս 5, 6, 7, 8 եւ 9-րդ մասերը, որոնց կարեւոր տրամադրութիւնները կը պարզենք ստորեւ:

Հինգերորդ Մաս - ՀԱՅՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՈՐԴԻՈՒԹԻՒՆ

Եկեղեցական եւ աշխարհական բոլոր կանոններու եւ օրէնքներու համաձայն զաւակները պէտք է ծնած ըլլան օրինաւորապէս ամուսնացած այր եւ կնոջ միացումէն: Բայց երբեմն զաւակներ կը ծնին առանց պսակի կենակցող զոյգէ մը, երբեմն ալ օրինաւորապէս ամուսնացած կին մը զաւակ կը ծնի, բայց անվիճելի ապացոյցներ կը հաստատեն, որ այդ զաւակը իր ամուսինէն սեռած չէ, եւ այլն:

Այս իրողութիւնները նկատի առնելով իրաւագիտութիւնը զաւակները բաժնած է երկու դասակարգի:-

Առաջին.- *Օրինաւոր զաւակ*, որ ծնած է օրինաւորապէս ամուսնացած այր եւ կնոջ միացումէն – (enfant legitime):

Երկրորդ.- *Ապօրինի զաւակ*, որ ծնած է հետեւեալ պարագաներու մէջ - (enfant illegitime):

1 - *Ամուրի այր* եւ կնոջ առանց պսակի կենակցութենէն ծնած զաւակ, որուն **ԲՆԱԿԱՆ ԶԱԻԱԿ** (enfant naturel) անունը կու տան:

2 - *Ամուսնացած այր* կամ կնոջ մը ապօրինի միացումէն ծնած զաւակ, որուն **ՇՆՈՐԴԻ** (enfant adulterin) անունը կու տան:

3 - *Իրարու հետ պսակուիլը արգիլուած չհասներու միացումէն ծնած զաւակ*, որուն **ՊՂԾՈՐԴԻ** (enfant incestueux) անունը կու տան:

Մեր հասարակութեան մէջ ներկայիս ապօրինի ծնունդները հազուադէպ են: (*) Այսուհանդերձ օրէնքը ամէն հաւանականութիւն հաշուի առնելով անոնց համար ալ կարգադրութիւններ նախատեսելու պարտաւոր է:

(*) Արևմտեամ երկիրներու մէջ այս հարցը յոյժ կարեւոր երեւոյթ ստացած է:

Վիճակագրութեանց համաձայն՝ 1930-ին Անգլիոյ մէջ 1000 ծնունդի փրայ 46-ը ապօրինի էր: Այս համեմատութիւնը միեւնոյն տարին Ֆրանսայի մէջ 85, Գերմանիոյ մէջ 121, Աւստրիոյ մէջ 272, Պելճիքայի մէջ 43, Չեռուպովարիոյ մէջ 108, Հոլանտայի մէջ 18, Հունգարիոյ մէջ 88, Բուլղարիոյ մէջ 50 եւ Չուխցերիոյ մէջ ալ 44 էր:

Տե՛ս Julien Huxley. NOUS EUROPEENS, pages 322, Tableau A.

Այս հարցերուն յատկացուած են չորս գլուխներ, առաջինին մէջ, Յօդ. 106 – 112, պարզուած են այն պայմանները, որոնց մէջ ծնած զաւակները օրինաւոր կը նկատուին եւ կամ մերժման առարկայ կրնան ըլլալ, իսկ երկրորդ գլուխին մէջ ալ Յօդ. 113 – 117, սահմանուած են այն փաստերը, որոնց պէտք է դիմել, երբ զաւակի մը օրինաւորութիւնը վէճի կամ դատի առարկայ եղած է:

Գալով ապօրինի զաւակներու վիճակին, անոնք ալ բաժնուած են երկու դասակարգի:
Առաջին .- իրարու հետ ամուսնանալու ոեւէ արգելք գոյութիւն չունեցող այր եւ կնոջ միացումէն առաջ եկած զաւակները կարելի է օրինականացնել, հօր եւ մօր իրարու հետ պսակուելով - Գ. Գլուխ, Յօդ. 118 եւ 119: Սոյն կարգադրութիւնը արդէն տեղի կ'ունենայ եւ եկեղեցիի սկզբունքներուն ալ համապատասխան է: Բարսեղ Մեծի Կանոններու 26-րդ յօդուածը կ'ըսէ:-

«Առանց պսակի, անառակութեամբ ապրողները բաժնուին, եթէ հնար է: Եթէ ոչ, թող անարակի պատժին ենթարկուին եւ ապա ամուսնանան»:

Արդ, երբ եկեղեցին առանց պսակի կենակցող զոյգի մը ամուսնութիւնը կ'արտօնէ, այդ արտօնութենէն պէտք է օգտուին նաեւ այդ կենակցութենէ ծնած զաւակները:

Երկրող .- իրարու հետ ամուսնութիւնը արգիլուած եւ կամ ամուսնացեալ այր կամ կնոջ մը ապօրինի յարաբերութենէն ծնած զաւակներ: Այս կարգի զաւակներու օրինականացումը անընդունելի է թէ եկեղեցական եւ թէ աշխարհական օրէնքներով:

Այս սկզբունքը կանոնիս մէջ յիշուած է բացայատ կերպով - Դ. Գլուխ, Յօդ. 121:

Բայց պարզապէս մերժումով մը հարցը լուծուած կարելի չէ նկատել: Վերջապէս դէպքը պատահած է եւ փաստօրէն մէջտեղը նորածին մը կայ: Այդ անմեղին ծնունդ տուող այրն ու կինը ինչ պայմաններու մէջ ալ գտնուին, անոր դիեցման, հոգածութեան եւ ապրուստին վերաբերեալ կարգ մը մարդկային պարտականութիւններ ունին, որոնցմէ պէտք չէ խուսափին:

Նախ եւ առաջ մայրը, որ այդ զաւակը յղացած եւ ծնած է, ստիպուած է բնութեան օրէնքով մօր վիճակուած դիեցման եւ հոգածութեան վերաբերեալ բոլոր պարտականութիւնները կատարելու: Գալով ՀԱՅՐՈՒԹԵԱՆ, նման դէպքերու մէջ իսկական հօր ով ըլլալը ապացուցանելը նուրբ հարց է, որով այդ մասին ալ բծախնդիր ըլլալ եւ պէտք եղած կանխազգուշութիւնները ձեռք առնել պէտք էր, որպէսզի իսնդիրը գեղծումներու, զրպարտութիւններու եւ շանթաժներու չծառայեցուի: Ահա այս նկատումներով Դ. Գլուխի մէջ, Յօդ. 120-127, նախատեսուած են պատշաճ տրամադրութիւններ, ներշնչուելով արեւմտեան օրէնքներէն:

**Վեցերորդ Մաս - ԾՆՈՂԱՑ ԵՒ ԶԱՒԱԿԱՑ ՓՈԽԱՊԴԱՐՁ
ՊԱՐՏԱԿԱԼՆՈՒԹԻՒՆԵՐԸ:**

Զաւակները մինչեւ չափահասութեան տարիքը իրենց ծնողաց պաշտպանութեան եւ հոգածութեան պէտք ունին: Ծնողաց մեծամասնութիւնը այդ պարտականութիւնները սիրով եւ գուրգուրանքով կը կատարէ, սակայն ոմանք կը թերանան: Այս ըերացումը սուր հանգամանք կը ստանայ մանաւանդ երբ այր եւ կնոջ միջեւ անհամաձայնութիւն ըլլայ: Փորձառութիւնը ցոյց կու տայ, որ իրարու հետ դատի մէջ եղող այր եւ կին առհասարակ ոչ միայն կը մոռնան իրենց զաւակները, այլ եւ զանոնք կը ծառայեցնեն իրրեւ միջոց զիրար նեղելու եւ ձնշելու համար:

Օրէնքը պարտաւոր է, ուրեմն այդ պարտականութիւնները սահմանելու, որպէսզի ի պահանջել հարկին դատարանը ի վիճակի ըլլայ կողմերուն պարտադրելու իրենց պարտականութիւնները, օրէնքին գծած սահմաններու մէջ:

Այս հարցերու մէջ ալ մենք մինչեւ այժմ ենթակայ էինք մահմետական օրէնքներուն: Հետեւաբար ներկայացած առիթէն օգտուելով աշխատած ենք մեր օրէնսդրութիւնը արդիականացնելու այն համեմատութեամբ, որ համապատասխան ըլլայ թէ պետական օրէնքներուն եւ թէ միանգամայն մեր ժողովուրդի ընկերային պայմաններուն:

Այդ հարցերը հետեւեալներն են:

Ա.- Դիեցութիւն:

Վեցերորդ մասի Ա. Գլուխը, Յօդ. 128-129, յատկացուած է զաւկի դիեցման, որուն ժամանակաշրջանը սահմանուած է երկու տարի: Նորածինը մինչեւ երկու տարի անհրաժեշտ պէտք ունի մօրը խնամքին, որով այս վերջինը իրաւունք չունի այդ պարտականութենէն խուսափելու: Պէտք չէ մոռնալ որ հարցը միմիայն դիեցութեան հարց չէ, կրնայ ըլլալ որ մօր կաթը բաւարար չէ, սակայն զաւակը այդ ժամանակաշրջանին մօրը խնամքին անպայման պէտք ունի, որով նոյնիսկ դատարանը չի կրնար զրկել այդ իրաւունքին, բացի արտակարգ արգիլիչ պատճառներէ:

Բ.- ՀՈԳԱԾՈՒԹԻՒՆ

Զաւակներու հոգածութեան հարցը կը ներկայանայ երբեմն ամուսնալուծման դատի մը առթիւ, երբեմն ալ առանց ամուսնալուծման դատի, պարզապէս ծնողաց անտարբերութեան եւ անպարտածանաչութեան հետեւանքով: Ամուսնալուծման դատի հետեւանքով ծագում առած հոգածութեան առընչութեամբ կիրարկուելիք կարգադրութիւնները նախատեսուած են, պատշաճութեան բերմամբ, կանոնիս ամուսնալուծման յատուկ երրորդ մասի Բ. Գլուխին մէջ- Յօդ. 74, 75, 76, 77 եւ 78 – իսկ ընդհանուր սկզբունքներն ալ զետեղուած են սոյն վեցերորդ մասի Բ. Գլուխին մէջ – Յօդ. 130, 131 եւ 132:

Հոգածութիւնը – հատանէ -, ըստ ներկայիս ի զօրու եղող մահմետական օրէնքի, կը վիճակ- ւի մօրը, եթէ չկայ՝ մօր մօրը եւ անոր չգոյութեան պարագային՝ հօր մօրը եւ այն ..., իսկ ժամանակաշրջանը սահմանուած է մանչ զաւակի համար եօթը տարիքը լրացած եւ աղջիկ զաւակի համար ալ ինը տարիքը լրացած: Այս ժամանակաշրջանները կարելի չէ ոչ երկարել ոչ ալ կարճեցնել, որով լրանալուն պէս հոգածութիւնը ինքնարերաբար կը դադրի գոյութիւն ունենալիք: Այս կարգադրութիւնները աննպատակայարմար էին, որովհետեւ հոգածութիւնը զաւակներու օգտին համար նախատեսուած դրութիւն մը ըլլալով, անոնց շահը կրնայ պահանջել տարբեր կարգադրութիւններ, որոնք թոյլատրելի չէին:

Արեւմտեան օրէնսդրութիւնը զաւակներու հոգածութեան (garde des enfants) համար նախատեսած է Հնտանեկան Խորհուրդ մը (Conseil de Famille), որ դատաւորի նախագահութեան տակ կը տնօրինէ զաւակին համար նպաստաւոր կարգադրութիւնները, անշուշտ ձեռքի տակ եղած միջոցներն ալ նկատի առնելով: Մեր ներկայ հպայմաններուն մէջ այդպիսի հաստատութեան մը ծնունդ տալը դժուար եւ գործնական անպատեհութիւններու առջեւ կը գտնուէր:

Ուրեմն կարելի չէր նախկին սիստեմը նոյնութեամբ պահել, կարելի չէր նաեւ արեւմտեան սիստեմը նոյնութեամբ կիրարկել:

Հետեւարար, նկատելով որ մեր Դատաստանական Ատեանները կազմուած են կրօնական եւ աշխարհական փորձառու, կենցաղով եւ բարքով անբասիր անձնաւորութիւններէ, որոնք շատ իրաւամբ կրնան Ընտանեկան Խորհուրդի դերը խղճմտանքով կատարել ի նկատի ունենալով զաւակներու շահը եւ տուեալ պայմանները, բարեփոխեցինք ներկայ սիստեմը, միայն թէ Ընտանեկան Խորհուրդի վիճակուած իրաւասութիւնները փոխանցեցինք Դատաստանական Խորհուրդին:

Այդ բարեփոխումները հետեւեալներն են..-

ա- Հոգածութեան շրջանը թէեւ սկզբունքով սահմանուած է մանչերու համար եօթը եւ աղջիկներու համար ինը տարիքը լրացած, սակայն Դատաստանական Ատեանը կրնայ այդ ժամանակամիջւցը երկարել կամ կաճեցնել, եթէ պարագաները եւ մասնաւորապէս զաւակներու շահը այդպէս կը պահանջէ - Յօդ. 130:

բ- Հոգածութիւնը թէեւ սկզբունքով մօրը կը վիճակուի, սակայն, եթէ բարի վարք ու բարքի տէր չէ կամ ամուսնացած է ուրիշին հետ եւ կամ վերջապէս եթէ ուեւէ պատճառաւ ի վիճակի չէ զաւակներու հոգածութիւնը գւհացուցիչ կերպով կատարելու, Դատաստանական Խորհուրդը կրնայ զաւակներկ վստահիլ հօր կամ անոր կողմէ նշանակուած անձի մը - Յօդ. 131:

գ- Այր եւ կնոջ միջեւ ամուսնալուծման դատ ըլլալու պարագային, երբ զաւակներու հոգածութեան անոնցմէ մէկուն կամ միւսին վստահիլը կրնայ գայթակղութեան պատճառ դառնալ, Դատաստանական Խորհուրդը կրնայ, ի նկատի ունենալով զաւակներու շահը եւ ապագան, ինչպէս նաեւ կողմերու վիճակը, այդ հոգածութիւնը յանձնել ազգականներէն յարմարագոյնին եւ կամ բարենպատակ հաստատութեան մը - Յօդ. 75:

դ- Երբ ամուսնալուծում որոշուած է, սկզբունքով զաւակներու հոգածութիւնը պէտք է վստահուի այն կողմին, որուն ի նպաստ արձակուած է վճիռը: Այսուհանդերձ Դատաստանական Խորհուրդը նկատի առնելով կողմերու դիրքը եւ զաւակներու շահը, հոգածութիւնը կրնայ վստահիլ նոյնիսկ յանցաւոր կողմին - Յօդ. 74:

ե- Դատաստանական Խորհուրդը պարտի ժամանակ մը որոշել, որու ընթացքին չվստահուած կողմը կրնայ տեսնել իր զաւակը - Յօդ. 78:

Այս առթիւ պարտք կը նկատենք յիշել հետեւեալ իրաւական սկզբունքները:

1- Ամէն անգամ որ Դատ. Խորհուրդը յարմար կը նկատէ վերոգրեալարտակարգ կարգադրութիւններէն մէկուն կամ միւսին կիրարկումը, իր որոշումին մէջ պէտք յիշէ արդարացնող պատճառը:

2- Հոգածութեան վերաբերեալ որոշումները փոփոխելի են, երբ պատճառներն ու պայմանները փոխուած կամ գոյութիւն ունենալէ դադրած են:

Գ - ՍՆԵՂԱԳԻՆ ԿԱՄ ԿԵՆՍԱԹՈՇԱԿ . -

Մննդագինի հարցը կը ներկայանայ այր եւ կնոջ եւ կամ գաւակներու եւ ծնողաց միջեւ - Գ. Գլուխ, Յօդ. 133-136:

ԱՅՐ ԵՒ ԿՆՈՋ ՄԻՋԵՒ. Սկզբունքով կինը իրաւունք ունի ամուսինէն սննդագին պահանջելու: Բայց երբ կին մը իր յօժար կամչովը լքած է ընտանեկան յարկը եւ կը մերժէ վերադառնալ, սննդագին պահանջելու իրաւունքն կը զրկուի:

ԶԱԻԱԿՆԵՐՈՒԻ ԵՒ ԾՆՈՂԱՅ ՄԻՋԵՒ . - Հստ նախկին դրութեան, գաւակներու սննդագինը միմիայն հօր կը վիճակուէր: Այս սիսթեմը անարդար է: Երբ հայրը անկարող է սննդագին վճարելու եւ մայրը ի վիճակի է, այս վերջինը պէտք չէ որ իր գաւակները անօթի եւ թշուառ վիճակի մէջ թողու: Ուրեմն այս կէտին մէջ ալ մենք հետեւելով արեւմտեան սիստեմին, հօր եւ մօր միջեւ ոեւէ զանազանութիւն չենք դրած: Հասկնալի է սակայն, որ առաջին պարտականութիւնը հօր կը վիճակուի, որով անոր անկարողութիւնը հաստատուած պարագային միայն մայրը կը դատապարտուի իր գաւակներուն սննդագին վճարելու:

Փոխադարձաբար գաւակներն ալ պարտաւոր են իրենց ծնողաց ապրուստը հոգալու եւ կամ կենսաթոշակ վճարելու, եթէ անոնք կարօտ վիճակի մէջ կը զտնուին:

Եօթներորդ Մաս – ՈՐԴԵԳՐՈՒԹԻՒՆ

Որդեգրութեան մասին ալ մեր եկեղեցական կանոնները լուռ են: Յակոբ Խրիմեցի իր ճիւղագրութեան մէջ կը խօսի որդեգրութեան մասին, միայն որդեգրողի եւ որդեգրեալի կամ անոնցուղղագիծ գաւակներուն իրարու հետ ամուսնութեան արգելքի առընչութեամբ:

Սոյն հարցի առթիւ Մելիք – Թանգեան կ'ըսէ . -

«Որդեգրութեան մասին մենք կանոններ չունինք: ... Քաղաքացիական օրէնքով, կնքաւորութեան փոխարինում է որդեգրութիւնը, որը կատարւում է այսպէս- որդի չունեցող հայրը օտարի տղային, վերջինիս ծնողքների համաձայնութեամբ բերում է իր տունը, պատշաճաւոր թղթեր եւ փաստագրեր են կազմում, եւ ընդհանուրի վկայութեամբ վերցնում է իրան որդի, որ կոչւում է ՈՐԴԵԳԻՒՐ: Այս գործողութիւնը կատարւում է առանց եկեղեցիի օրհնութեամբ, թէեւ ըստ կամաց կարող է լինել եւ օրհնութեամբ»(*):

Օսմանեան կայսրութեան մէջ ապրող Հայոց մօտ ՈՐԴԵԳՐՈՒԹԻՒՆԸ իրաւական ոեւէ հետեւանք չունէր, եւ անոնց միջեւ ժառանգական հարց ալ չէր կրնար գոյութիւն ունենալ, որովհետեւ պետութեան քրիստոնեայ հպատակներն ալ ենթակայ էին Շէրի օրէնքին, որ կ'ըսէ . -

«Մէկու մը ուրիշին գաւակը որդեգրելը ներելի է: Որդեգրեալին հանդերձեալ կեանքի գաւակ ախրէթ էվլատը - անունը կը տրուի: Որդեգրողը ոեւէ օրինական պարտականութիւն չունի ոչ որդեգրեալի սննդագինին, ոչ ալ անոր դիեցման մասին: Որդեգրեալը եթէ կին է, որդեգ-

բողին հետ կրնայ ամուսնանալ: Եթէ այր է, որդեգրողին կինը կրնայ անոր հետ ամուսնանալ: Որդեգրող եւ որդեգրեալ իրարմէ ժառանգ չեն ստանար»:(2)

(1) - Ն. Վ. Մելիք-Թանգեան, ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔԸ, հո. Բ., էջ 258-259:

(2) – Մահմուտ Էսաս, ԳԻՐՔ ԱՍՈՒՄՆՈՒԹԵԱՆ, Յօդ. 511:

օրէնսդրութեան եւ դատաստանի իրաւասութիւն տուած է Համայնքիս, մենք որդեգրութեան խնդրի վերաբերեալ տրամադրութիւնները խմբագրեցինք ներշնչուելով Փրանսական օրէնքէն, որ կարելի է ըսել ամենէն արդիականն է, որովհետեւ 1923-ին բոլորովին բարեփոխուած օրէնք մըն է - Յօդ. 137 – 148:

Ութերորդ Մաս – ԾՆՈՂԱԿԱՆ ԻՇԽԱԼՆՈՒԹԻՒՆ

Այս խնդրին մէջ ալ մենք թէեւ ենթակայ էինք մահմետական օրէնսդրութեան, սակայն հին սովորութիւններէ մնացած նահապետական դրութիւնը տակաւին ի զօրու էր շատ մը ընտանիքներու մէջ: Տան մեծը կամ պապը ընտանիքի ներկայացուցիչն էր եւ անձնական թէ ընչական բոլոր խնդիրներու մէջ անոր իշխանութիւնը կշիռք ունէր:

Ներկայիս պարտինք ընդունիլ, որ խախտած է այդ դրութիւնը եւ նոր սերունդի մօտ ազատութեան գաղափարը անիշխանութեան համազօր դարձած է: Մինդեռ Փրանսայի պէս ազատ երկրի մը մէջ անգամ հայրիշխանութիւնը այնքան գորաւոր է, որ չափահասի մը հայրը նոյնիսկ իրաւունք ունի իր զաւակին մէկ ամիսէն մինչեւ վեց ամիս բանտարկութիւնը պահանջելու եւ այդ պահանջքին անմիջապէս ընթացք կու տայ ընդհանուր դատախազը կամ դատարանի նախագահը:

Մեր պետութեան օրէնքները ծնողաց այնքան լայն իրաւունքներ չեն տուած: Հետեւարար մենք ծնողաց իշխանութեան վերաբերեալ 149 – 164 յօդուածները խմբագրած ենք ներշնչուելով մասնաւորապէս Փրանսական եւ զուիցերական օրէնքներէն, սակայն նկատի ունենալով որ այդ տրամադրութիւնները համապատասխան ըլլան թէ պետական օրէնքներուն եւ թէ միանգամայն մեր հասարակութեան ներկայ պայմաններուն:

Իներորդ Մաս – ԽՆԱՍՄԱԿԱԱԼՈՒԹԻՒՆ

Խնամակալութեան մասին ալ մենք ենթակայ էինք Շէրի օրէնքներուն: Խնամակալը կ'առաջարկուէր Մուլխթարի եւ Կրօնապետի կողմէ ստորագրուած վկայագիրով մը, իսկ Շէրի դատարանն ալ կը նշանակէր զայն որոշումով մը: Իրականին մէջ Մուլխթարի եւ Կրօնապետի վկայագիրը դրական ուեւէ արժէք չունէր, քանի որ Շէրի Դատարանը իրաւունք ունէր վկաներ ունկնդրելու եւ վկայագիրով առաջարկուած անձին տեղ ուրիշ մէկը նշանակելու, իր գնահատութեան համաձայն:

2 Ապրիլ 1951 թ. օրէնքով այս դրութիւնը բոլորովին վերցուած եւ համայնքիս զաւակներէն անշափահասի մը կամ անկարի մը խնամակալ նշանակելու բացարձակ իրաւասութիւն տրուած է Դատաստանական Խորհուրդին:

Սոյն օրէնքը Կրօնական իշխանութեան տուած է նաեւ խնամակալին հախիւները քննելու, ծախքերը հակակշռելու, վերջապէս խնամակալին իրաւունքները պաշտպանելու ծառայող կարգ մը իրաւունքներ եւ պարտականութիւններ, բայց եթէ խնամընկալին հարստութիւնը հինգ հազար լիր. ոսկիէն աւելի է, այդ իրաւունքներուն եւ պարտականութիւններուն կը մասնակցի նաեւ պետութեան դատական իշխանութիւնը:

Մենք սոյն խնդիրներու յատկացուցած ենք կանոնիս 165 – 175 յօդուածները, որոնք խմբագրուած են ի նկատի ունենալով 2 Ապրիլ 1951 թ. օրէնքի տրամադրութիւնները, ներշնչուելով նաեւ արեւմտեան օրէնսդրութենէն:

Տասներորդ Մաս – ԿՏԱԿ

Մինչեւ 1929 թուականը Լիր. Հանրապետութեան մէջ ի գօրու էր Օսմ. Կայսրութեան ԿՏԱԿի վերաբերեալ օրէնսդրութիւնը, որուն համաձայն անձ մը իր ստացուածքին միմիայն մէկ երրորդը կտակելու իրաւունք ունէր, ան ալ կարգ մը վերապահումներով։ Իսկ կտակագիր յօրինելու եւ կամ յօրինուած կտակագիր մը վաւերականացնելու իրաւասութիւնը զլացուած էր համայնքիս, ինչպէս ըսած ենք սոյն պատճառաբանութեան առաջին բաժինին մէջ։

Լիր. Հանրապետութիւնը 1929 թուականին Քրիստոնեաներու ԿՏԱԿի մասին օրէնք մը հրատարակեց, որուն համաձայն իւրաքանչիւր խելահաս Լիբանանեան քաղաքացի քրիստոնեայիր շարժուն եւ անշարժ ստացուածքները կրնայ կտակել իր փափաքած անձին կամ հաստատութեան, հետեւեալ տրամադրութիւնները յարգելու պայմանաւ։

ա - Եթէ կտակարարո այր է, իր կնոջ, եթէ կին է իր ամուսինին կը յատկացուի ստացւածքին քանան առ հարիւրը։

բ - Եթէ կտակարարը զաւակ չունի, իր հօրը եւ մօրը իւրաքանչիւրին կը յատկացուի ստացուածքին տասն եւ հինգ առ հարիւրը։

գ - Եթէ կատկարարին մահէն վերջ վերապրող ամուսին կամ կին, հայր եւ մայր չգտնուին ամուսին կամ կին, հայր եւ մայր չգտնուին, իր վերապրող զաւակներուն կը յատկացուի ստացուածքին չիսուն առ հարիւրը, զոր մանչ եւ աղջիկ հաւասարապէս կը բաժնեն իրենց մէջ, իսկ եթէ միակ մանչ կամ աղջիկ մը թողուցած է, այդ բաժինը ամբողջութեամբ կը ստանայ։

դ - Եթէ կտակարարի մահէն վերջ զաւակներու հետ գտնուին նաեւ ամուսին կամ կին, հայր եւ մայր, հօր եւ մօր իւրաքանչիւրին կը յատկացուի տասը առ հարիւր եւ զաւակներուն առ հարիւրը, զոր նմանապէս իրարու մէջ կը բաժնեն հաւասար կերպով, իսկ եթէ միակ է, ամբողջը ինքը կը ստանայ։

Վերոյիշեալ օրէնքով կտակագիր յօրինելու եւ կամ յօրինուած կտակագիր մը վաւերականացնելու իրաւասութիւն տրուած էր թէ նօտարին – Քեաթիպ ի Ատլ - եւ թէ կտակարարի պատկանած համայնքի Կրօնական իշխանութեան՝ համահաւասար կերպով։

2 Ապրիլ 1951 թ. օրէնքն ալ ԿՏԱԿի մասին կը տրամադրէ . –

«Յօդ. 11 – Կրօնական իշխանութիւնները իրաւասու են.

ա - Յօրինելու եւ օրինականացնելու կտակներ, կտակի վերաբերեալ քաղաքային օրէնքի պամաճայն:

բ - Յօրինելու եւ օրինականացնելու կտակը կղերականներու, կրօնաւորներու, կրօնաւորուհիներու եւ ռարբիներու, Համայնքին մասնաւոր օրէնսդրութեան համաճայն: Բաց աստի, Կրօնական իշխանութիւնները կը հաստատեն այս կտակին կանոնաւորութիւնը եւ կը հրամայեն անոր գործադրութիւնը»:

Ուրեմն նոր օրէնքը աշխարհականներու կտակին մասին 1929 թ. օրէնքի հաստատած ըէժիմը նոյնութեամբ պահպանած է, իսկ կրօնաւորներու կտակին վերաբերեալ ըէժիմը տնօրինելու իրաւունքը թողուցած է անոնց պատկանած համայնքին:

Սոյն տարբերութիւնը նկատի առնելով, աշխարհականներու կտակին պայմանները, կտակագիրներուն օրինականացման եւ գործադրութեան ձեւակերպութիւնները թողուած են պետական օրէնքին – Յօդ. 176, 177:

Գալով կրօնականներու կտակին, ինկատի ունենալով Հայց. Եկեղեցիի ամուսնացեալ կրօնաւորներուն ընտանեկան իրաւունքներն ու պարտականութիւնները, 178-րդ յօդուածով անոնք ենթարկուած են աշխարհականներու ըէժիմին հաւասար գետնի վրայ, իսկ 179-րդ յօդուածով կուսակրօն եկեղեցականներուն արգիլուած է կտակը, բացի Հայց. Եկեղեցիի եւ կամ անոր ենթակայ բարենպատակ հաստատութիւններուն:

Տասնմէկերորդ Մաս – ԺԱՌԱՆԳՈՒԹԻՒՆ

2 Ապրիլ 1951 թ. օրէնքի համաճայն աշխարհականներու ժառանգութեան իրաւունքները եւ բաժինները կ'որոշուին պետական օրէնքներով: Այդ օրէնքները ներկայիս ալ Օսմ. Կառավարութեան գործադրած Շէրիաթի տրամադրութիւններն են նոյնութեամբ, որով այս մասին ոեւէ նորութիւն չկայ:

Նորութիւն ըլլալով Համայնքներու տրուած իրաւասութիւնները հետեւեալներն են.-

1 - Աշխարհականի մը ժառանգորդներուն մէջ անչափահաս մը գտնուելու պարագային Կրօնական իշխանութիւնը ժառանգութեան հաշուեկշիոր կը կատարէ, մասնակցութեամբ թաղի Մուխթարին եւ հանգուցեալի մերձաւոր մէկ ազգականին:

2 – Համայնքի գաւակներէն հանգուցեալի մը ժառանգորդներուն ինքնութիւնը եւ անոնց հանգուցեալի հետ ազգականական կապակցութիւնը հաստատող վկայագիրը կը տրուի Կրօնական իշխանութեան կողմէ:

(Այս մասին 2 Ապրիլ 1951 թ. օրէնքի մէջ թէեւ ոեւէ տրամադրութիւն չկայ, սակայն Լիք. Հանրապետութեան 3 Փետր. 1930 թ. օրէնքով ճանչցուած այս իրաւասութիւնը նոյնութեամբ ի գորու կը մնայ, քանի որ նոր օրէնքով չէ ջնջուած):

Յ - Կրօնաւորներու ժառանգ ստանալու իրաւունքը, ինչպէս նաեւ անոնց թողուցած ժառանգութեան իրաւատէրերն ու բաժինները կ'որոշուին համայնքի մասնաւոր օրէնսդրութեան համաձայն:

Սոյն սկզբունքները աչքի առջեւ ունենալով,-

ա - Աշխարհականներու վիճակին յատկացուած 180, 181 եւ 182-րդ յօդուածները խմբագրուած են պետական օրէնսդրութեան հետեւողութեամբ:

բ - 182-րդ յօդուածով ժառանգական վկայագիր տալու իրաւասութիւնը վերապահուած է Առաջնորդին, միայն թէ վկայագիրի պարունակութեան մասին շահագրգռուողներու միջեւ վէճ ծագելու պարագային այդ վէճը լուծելու իրաւասութիւնը տրուած է Դատաստանական Խորհուրդին:

գ - 183-րդ յօդուածով Հայց. Եկեղեցիի ամուսնացեալ կրօնաւորները ժառանգական հարցերու մասին բոլորովին ենթակայ նկատուած են աշխարհականներու վերաբերեալ օրէնքներուն:

դ - 184-րդ յօդուածով կուսակրօն եկեղեցականներու ժառանգ ստանալու իրաւունքը ճանչցրուած է:

ե - 185-րդ յօդուածով Հայց. Եկեղեցիի կուսակրօն եկեղեցականներու թողուցած շարժուն եւ անշարժ ստացուածքներուն միակ ժառանգորդը յայտարարուած է Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսարանը:

Տասներկորդ Մաս - ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏՐԱՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Զորս յօդուածներէ բաղկացած սոյն վերջին մասին մէջ նախատեսուած են հետեւեալ հարցերը:

Ա - Սոյն կանոնագիրը գործադրելի է Հայց. Եկեղեցիի գաւակներուն, ինչպէս նաեւ այն անձերուն նկատմամբ, որոնք ենթակայ են անոր տրամադրութեանց - Յօդ. 186:

Հայց. Եկեղեցիի գաւակ ըլլալը կը հաստատուի դատելիի ինքնութեան թողիթովը: Ուրեմն որո՞նք են այն անձերը, որ ԵՆԹԱԿԱՅՅ են ՀԱՅՑ. Եկեղեցիի ԿԱՆՈՆՆԵՐՈՒԻՆ: Այս հարցը կը ծագի խառն ամուսնութիւններու առթիւ:

2 Ապրիլ 1951 թ. օրէնքը 14-րդ յօդուածը կը տրամադրէ.-

«Ամուսնութեան դաշինքի եւ անոր հետեւանքներուն մասին որոշում կայացնելու իրաւասու կրօնական իշխանութիւնը այն է, որուն առջեւ ամուսնութիւնը կատարուած է, համաձայն սկզբունքներուն եւ կանոններուն, որոնք իրաւասութեան մասին սահմանուած են 15-րդ յօդուածին մէջ, խառն ամուսնութիւններու առընչութեամբ...»:

15-րդ յօղուածն ալ կ'ըսէ.-

«Խառն ամուսնութեանց պարագային, ամուսնութիւնը պէտք է կատարուի Կրօնական այն իշխանութեան առջեւ, որուն կը պատկանի ապագայ ամուսինը, բացի այն պարագայէն, յորում ապագայ ամոլը համաձայնի, իրենց կողմէ ստորագրուած գրաւոր յանձնառութեամբ մը, թէ կ'ընդունուին միանգամայն մաս կազմել կնոջ համայնքին եւ ԵՆԹԱՐԿՈՒԻՒԼ ԱՅԴ ՀԱՄԱՅՆՔԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐՈՒԻՆ»:

Արդ, կրնայ պատահիլ որ Հայց. Եկեղեցիի մէջ ամուսնացած մէկը ստորագրած ըլլայ վերոգրեալ 15-րդ յօղուածով նախատեսուած Յանձնարագիրը, սակայն իր ինքնութեան թուղթին անփոփոխ մնալուն ապաւինելով կը ներկայանայ իրեւ օտար համայնքի մը զաւակ: Այս պարագային այդ անձը ենթակայ է Հայց. Եկեղեցիի կանոններուն, քանի որ իր պատարագութիւնը կատարուած է Հայց. Եկեղեցիի մէջ եւ ինքն ալ Յանձնարագիր ստորագրած է, թէ կ'ընդունի մաս կազմել այդ Եկեղեցիի եւ ԵՆԹԱՐԿՈՒԻՒԼ ԱՅԴ ՀԱՄԱՅՆՔԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐՈՒԻՆ:

Բ- Համայնքային կանոններու գործադրութեան հետեւանօք առաջ եկած վիճակի փոփոխութիւնները պէտք է արձանագրուին պետութեան քաղաքային վիճակի (etat civil) տոմարներուն մէջ – Յօդ. 187:

Յաչս կառավարութեան եւ երրորդ անձերու որպէս փաստ պիտի ծառայէ ոչ թէ գործողութեան մը կատարումը կամ վճիռի մը արձակումը, այլ այդ գործողութեան կամ վճիռի արձանագրութիւնը քաղաքային վիճակի սպասարկութեան մօտ: Նշենք որ զանցառութիւնները երբեմն ենթակայ են նոյնիսկ պատիժներու, ըստ պետական օրէնքներուն:

Գ - Օրէնքս կը սահմանէ միայն ընդհանուր սկզբունքներ, մինչդեռ հասարակական դէպքերը բազմազան եւ բազմապիսի են եւ իւրաքանչիւր դատ կը ներկայանայ իրեն յատուկ մասնաւոր երեւոյթներով: Երբեմն կը պատահի որ դատարանը իրեն ներկայացուած հարցի լուծման համար բացայաց տրամադրութիւն մը չի գտներ ի ձեռն ունեցած օրինագիծին մէջ: Օրէնքը մարդու գործ է եւ թերութիւններէ զերծ չի կրնար ըլլալ եւ անոր համար է, որ օրէնքները ժամանակ առ ժամանակ բարեփոխման կը կարօտին:

Բայց դատարան մը չի կրնար ներկայացուած դատը լուծելէ հրաժարիլ. եթէ այդ դատի լուծումը ըստ էութեան իր իրաւասութեան մէջ կ'իյնայ -, առարկելով թէ այդ մասին օրէնքի մէջ ուեւէ տրամադրութիւն չկայ եւ կամ եղածը անորոշ է - Յօդ. 188: Ան պարտաւոր է դատը անպայման լուծելու, ի հարկին յենլով իրաւական ընդհանուր սկզբունքներու վրայ: Հակառակ պարագային արդարութեան զլացումի (deni de justice) յանցանքը գործած կ'ըլլայ, ինչ որ պետական օրէնքով պատիժի ենթակայ է:

Ներկայ պատճառաբանութեան մէջ արդէն մասնաւոր ուշադրութիւն ընծայուած է կանոնիս իւրաքանչիւր տրամադրութեան աղբիւրը եւ նպատակը ցոյց տալու համար, մեկնաբանութեան եւ լուսաբանութեան դիմումները դիւրացնելու նպատակով:

Դ-189-րդ յօղուածի մէջ նախատեսուած է կանոնիս բարեփոխման եղանակը:

ՉՈՐՐՈՐԴ ԲԱԺԻՆ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ԿԱՆՈՆ

Կրաւագիտութեան մէջ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ (Procedure) ասացուածքը կը նշանակէ, լայն իմաստով, ամբողջութիւնը այն օրէնքներուն, որոնք կը սահմանեն դատաստանական կազմը (organization judiciare) իրաւասութիւնները (competences), դատաքննութեան (instruction du proces) եւ դատարաններու որոշումներուն գործադրութեան (execution des decisions de justice) եղանակները: (*)

Հին ժամանակներու հայ պետական – քաղաքային դատարաններու կազմին, աստիճաններուն, դատաքննութեան եւ որոշումներու գործադրութեան եղանակներուն մասին հանգամանաւոր ծանօթութիւններ չունինք:

Հայ եկեղեցական դատարանները երեք աստիճանով կը գործէին:

Ա- ՔՈՐԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱԿԱՆ: Նախաղատ աստիճանն էր, որ կը դատէր գաւառներու եւ գիւղերու մէջ պատահած դատերը:

Բ- ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱԿԱՆ: Երկրորդ աստիճան դատարան, որ սահմանուած էր թեմի գործերուն:

Գ- ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ: Հայց. Եկեղեցիի բարձրագոյն եւ վերջին դատաստանն էր:

Որոշ չէ թէ դատավարութիւնը ատենակա՞՞ն էր թէ անհատական, թէ ատենագրութեան սովորութիւն կա՞լ թէ չկար: Եպիսկոպոսը կամ Քրիստոնութիւնը կը քննէր, խորհրդականներով կամ առանց խորհրդանի, որոշումը կ'արձակէր եւ գործադրութիւնը կը կատարուէր տեղւոյն վրայ, երբեմն ալ ծեծի պէս մարմնական պատիժներով:

(*) – E. Planiol, VOCABULAIRE JURIDIQUE4 p. 390:

Պատմութեան ընթացքին Հայց. Եկեղեցիի վարչական - դատաստանական իշխանութեան ամենէն հեղինակաւոր եւ արդարադատ շրջանը եղած է Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչի տոհմին կաթողիկոսութեան ժամանակ: Ինչպէս կ'ըսէ Մելիք-Թանգեան, այդ տոհմի Կաթողիկոսները, իրենց ծագումին չնորհիւ, շատ բարձր դիրք ունէին եւ ընդհանուր լիազօր կառավարիչներն էին Եկեղեցիի, վանքերու, բարեգործական հիմնարկութիւններու, որոնց համար հարկեր եւ տուրքեր կը ժողվէին: Եկեղեցական կանոններու դէմ գործողները, նոյնիսկ թագաւոր կամ նախարար, անխնայ կը դատապարտէին եւ կը հալածէին: Անոնց ստորադասներն ալ, բնականաբար, նոյն համեմատութեամբ հեղինակութիւն կը վայելէին իրենց թեմերուն մէջ:

Այնուհետեւ մեր կաթողիկոսները թէեւ Լուսաւորիչի Տոհմի կաթողիկոսներուն դիրքը չունէին թագաւորներու եւ իշխաններու հանդէպ, սակայն, ընդհանուր առմամբ, հոգեւորականութիւնը կը պեհէր իր վեհութիւնը:

Անկումը սկսած է հիւսիսի մէջ Բագրատունեաց եւ հարաւի մէջ Ռուբինեանց իշխանութիւն-ներու յաջորդող դարերու ընթացքին, երբ ծանօթ քաղաքական դժբախտութիւններու հետեւանօք եկեղեցիի իշխանութիւնը քայլացուած եւ հոգեւորականութիւնը ակամայ ինկած էր օտար տիրապետողներու ազդեցութեան տակ:

Այս անբաղձակի վիճակը շարունակած է մինչեւ 19-րդ դարու կէսերը, ցիր ու ցան Հայութեան մէջ, այնպէս ինչպէս կը պարտադրէին տեղական պայմանները:

Պատմական հայեացքով 19-րդ դարը Հայութեաց Եկեղեցիի վարչական եւ ղատաստանական դար մը պէտք է նկատել, որ կը սկսի Արեւելահայութեան համար ՊՈՂՈԺԷՆԻԱՅԻ եւ Արեւմտեան Հայութեան համար ալ ԱԶԳ. ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ հրատարակման շնորհիւ: Այս երկու օրէնսդրական ձեռնարկներու թերութիւնները եւ անոնց ուղղուած քննադատութիւնները ինչ ալ ըլլան, Հայց Եկեղեցիի վարչական եւ ղատաստանական մարզերուն մէջ անոնց կատարած բարենորոգչական մեծ դերը անվիճելի իրողութիւն է:

Ազգային Սահմանադրութեան մէջ Դատաստանական Խորհուրդներուն կողմը սահմանուած էր, բայց դատավարութեան եղանակներու մասին ուեէ տրամադրութիւն նախատեսուած չէր:

Այս պակասը լեցուած է հետագային, 51 յօդուածներէ բաղկացած ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ՀՐԱՀԱՆՔԱՆԳ մը, գոր Կ. Պոլսոյ Պատրիարքութիւնը հաղորդած էր բոլոր Առաջնորդարաններուն, հետեւեալ 10 Մայիս 1893 թ. եւ 282 համար շրջարերականով.-

«Խառն Ժողովն Դատաստանական Խորհրդոյ կողմէ ծրագրուած դատավարական հրահանգին իւր մէջէն կազմեալ Յանձնախումբի մը քննութեան յանձնած եւ Յանձնախումբն կատարելով այս աշխատութիւնն, բարեփոխեալ հրահանգ մը ներկայացուցած է:

Խառն Ժողովն իւր Ապրիլ 21-ի նիստին մէջ Դատաստանական Խորհրդոյ Դիւանին ներկայութեան յօդուած առ յօդուած ընթեռնելով բարեփոխեալ հրահանգն ի քնին առաւ, եւ քանի մը յաւելմամբ ընդունելով հաստատեց եւ որոշեց գործադրութիւնը:

Արդ, ընդ գրոյս կը հաղորդեմք Զեզ նոյն հրահանգին վաւերացեալ մէկ օրինակն, եւ կը յանձնարարեմք որ Դատաստանական խորհրդոյ կողմէ անթերի գործադրութեան դրուի դատավարական գործոց մէջ»:

Ներկայ Դատավարական կանոնի կազմութեան համար մեր ուղղութիւնը եղած է հետեւեալը.-

ԱՌԱՋԻՆ - Հիմ եւ յատակագիծ ընտրած ենք Կ. Պոլսոյ Պատրիարքութեան վերոյիշեալ 51 յօդուածներէ բաղկացած ՀՐԱՀԱՆՔՐ, որովհետեւ՝

ա - Աւելի քան կէս դար գործադրութեան չնորհիւ մեր Ատեանները ընտելացած են արդէն այդ հրահանգի ոճին եւ սկզբունքներուն հետ:

բ -Այդ հրահանգը ինքնին, ընդհանուր հայեցքով, արդիական գործ մըն է: Յօղուած առ յօղուած քննելով տեսանք, որ զայն կազմողները ներշնչուած են Օսմ. Կառավարութեան քաղաքային դատավարութեանց օրէնքէն – Ոսուլը Մուհաֆէմաթը Հուգուգիյէ գանունը: Արդ, այս օրէնքը, որ հրատարակուած է 1870 թուականին, ինքնին գրեթէ նոյնութեամբ առնուած էր Ֆրանսայի քաղաքային դատավարութեանց օրէնքէն (code de procedure civile):

գ -Արդէն Լիբ. Հանրապետութեան քաղաքային դատավարութեանց օրէնքն ալ առնուած է ֆրանսայի միեւնոյն օրէնքէն, նպատակայարմար բարեփոխումներով եւ պատշաճեցումներով:

ԵՐԿՐՈՐԴ. – Նկատելով որ վերոյիշեալ հրահանգը շատ շատ համառօտ եւ մանաւանդ անոր մէջ կը պակսին կարգ մը էական բնոյթ ունեցող տրամադրութիւններ եւ սկզբունքներ, այդ պակասները լրացուցինք նպատակայարմար յաւելումներով, որոնց աղբիւր եւ առաջնորդ ծառայած է Լիբ. Հանրապետութեան քաղաքային դատավարութեանց օրէնքը:

Ուրեմն մեր դատավարական կանոնը բոլորովին նոր գործ մը չէ, ինչպէս էր Անձնական իրաւանց Կանոնը, այլ վերոյիշեալ ՀՐԱՀԱՆԳԻ արդիականացումը՝ պատշաճ յաւելումներով եւ բարեփոխումներով:

Մեր ուղղութիւնը եւ աղբիւրները այսպէս պարզելէ ետք, աւելորդ կը նկատենք կանոնիս իւրաքանչիւր մասին համար զատ-զատ բացատրութիւն տալ եւ աղբիւրները յիշել եւ կը բաւականանք միայն ստորեւ նշելով այն յաւելումներն ու բարեփոխումները, որոնք էական բնոյթ կը կրեն:

Ա - Դատաստանական աստիճաններու մասին մեր կանոնական տրամադրութիւնները թէ անրաւարար եւ թէ չփոթ էին:

Ազգ. Խահմանադրութեան 47-րդ յօղուածին 5-րդ հատուածին մէջ ըսուած էր . –

«Եթէ Դատաստանական Խորհրդոյ մէջ որոշուած դատի մը դէմ բողբքէ դատավարտեալը, ինդիրը վերստին կը քննուի յիշեալ ժողովներէն. այսինքն Կրօնական կամ Քաղաքական եւ կամ Խառն Ժողովներէն մէկուն մէջ, որուն որ կը վերաբերի»:

Սոյն տրամադրութիւնը կասկած չկայ որ Վերաքննութեան կը վերաբերի, սակայն յստակ կերպով յիշուած չէ թէ Դատաստանական Խորհրդոյ Վերաքննիչ Ատեանի դերը այդ մարմիններէն որուն կը վիճակուի:

Այս շփոթութիւնը հարթուած էր Հրահանգի երկրորդ յօղուածով, որ կ'ըսէ.-

«Դատաստանական Խորհրդոյ մէջ տեսնուած դատեր տեղւոյն վարչութեան Խառն Ժողովոյ մէջ կը վերաքննութին»:

Բայց սոյն Հրահանգի մէջ երրորդ աստիճանի մասին խօսք չկայ: Ընդհակառակը, Հրահանգի 50-րդ յօղուածին մէջ ըսուած է.-

«Վերաքննիչ ատենի որոշումք, որ ի ներկայութեան տրուած են եւ անոնք որք թէեւ ի բացակայութեան տրուած ըլլալով անոնց դէմ դիտողագիր ներկայացուած չէ, ՎԵՐՋՆԱԿԱՆ ԵՆ»:

Ուրեմն, սոյն Հրահանգի համաձայն, ամուսնական հարցերու նկատմամբ Վեհ. Կաթողիկոսի վայելած երրորդ եւ գերազոյն աստիճանի դատաստանական իրաւասութիւնը ջնջուած պէտք է նկատել, քանի որ Հրահանգը կ'ըսէ՝ թէ Վերաքննիչ Ատեանի որոշումը ՎԵՐՋՆԱԿԱՆ է:

Արդ, անվիճելի իրողութիւն է, որ Հայց. Եկեղեցիի պսակը կը լուծուի կամ անվաւերական կը յայտարարուի միմիայն Վեհ. Կաթողիկոսի վճիռով, եւ գիտենք նաեւ, որ Կ. Պոլսոյ Պատրիարքարանը, Դատաստանական Խորհուրդներու կամ Խառն Ժողովներու այդ մասին տուած վճիռները Մայր Աթոռի Հայրապետութեան կը ներկայացնէր, առ ի քննութիւն եւ վաւերացում, որպէս երրորդ եւ վերին Դատաստանական իշխանութիւն:

Ուրեմն ի՞նչու այս կէտը ոչ միայն չէ յիշուած Հրահանգին մէջ, այլ ընդհակառակը Վերաքըննիչ Խառն Ժողովի որոշումը վերջնական յայտարարուած է: Կը կարծենք թէ պատճառը քաղաքական էր: Այդ թուականներուն իշմիածնայ Կաթողիկոսին դատաստանական հեղինակութիւնը Հրահանգին մէջ պաշտօնապէս եւ բացայայտ կերպով յայտարարելը հաւանականարարմար նկատուած էր, բայց գործնականին մէջ կը կիրարկուէր:

Մենք կանոնիս 2-րդ յօդուածին մէջ Հայց. Եկեղեցիի Դատաստանական իշխանութեան երեք աստիճանները բացայայտ կերպով սահմանեցինք, բայց հետեւեալ վերապահումներով:

ա- Վեհ. Կաթողիկոսի երրորդ եւ վերջին աստիճանի Դատաստանական իշխանութիւնը յատուկ է ամուսնութեան անվաւերականութեան եւ լուծման վերաբերող հարցերը, ինչ որ դաւանական հայեացքով անվիճելի է: մանի որ Պսակը Խորհուրդ մըն է, որուն քակտումը կարելի է միմիայն Վեհ. Հայրապետի կոնդակով կամ վճիռով:

բ- Դատաստանական Խորհուրդի կամ Վերաքննիչ Ատեանի ամուսնութեան անվաւերութեան եւ կամ ամուսնալուծման հարցերէն դուրս, ուրիշ բոլոր հարցերու մասին արձակած վճիռները վերջնական հանգամանք կը ստանան եւ գործադրելի կը դառնան առանց պէտք ունենալու Կաթողիկոսական վաւերացման:

- Տես Յօդ. 115, 116, 117 եւ 118:

Բ - Դատաստանական Խորհուրդի կազմին Աղդ. Խահմանաղբութեան 47-րդ յօդուածը կը տրամադրէ:-

«Դատաստանական Խորհուրդը կը բաղկանայ ութ իրաւագէտ եւ ամուսնացեալ եւ քառասուն տարին լրացուցած անձերէ, որոնց չորսը Եկեղեցական եւ չորսը աշխարհական պիտի ըլլան»:

Վերաքննիչ Ատեանի կազմն ալ Խառն Ժողովն է, որ կը բաղկանայ, իր նախագահով 15 անձերէ:

Այս մասին ալ մենք ներմուծած ենք հետեւեալ բարեփոխումները – Յօդ. 3 եւ 4:

ա - Դատաստանական Խորհուրդը կը կազմուի Սահմանադրութեան պահանջած պայման-ները լրացնող վեց անձերէ, կէսը կրօնական, կէսը աշխարհական:

բ - Վերաքննիչ Ատեանը կը կազմուի միեւնոյն պայմանները լրացնող վեց անդամներէ, որոնք պէտք է ընտրուին Խառն ժողովի անդամներէն: Բացառութիւն մը նախատեսուած է Ատեանապետութեան համար, զոր կարելի է վստահիլ Խառն ժողովի անդամ չեղող մասնագիտ անձի մը:

գ- Թէ Դատաստանական Խորհուրդը եւ թէ Վերաքննիչ Ատեանը օրինաւոր նիստ կրնան գումարել եւ վճիռ տալ անդամներու մեծամասնութեան ներկայութեամբ: Ընդհանուր սկզբունք է, որ Դատարանի մը օրինաւոր նիստ գումարելու համար բոլոր անդամները պէտք է որ ներկայ ըլլան: Պետական Դատարաններու այս սկզբունքը մեր Ատեաններուն համար ալ կիրարկել նպատակայարմար չէր:

դ- Անմիջական է արագ կարգադրութեան կարօտ խնդիրներու մասին առժամեայ որոշումներ տալու պաշտօն ունեցող Պետական Դատարաններ կան, որոնց Juges des referees անունը կու տան: Մեր Դատավարական Կանոնին մէջ ալ այդ պաշտօնը կատարելու կոչուած Դատարան մը նախատեսել անհրաժեշտ էր, մանաւանդ այն պատճառաւ, որ մեր Ատեաններու նիստերը հերթական ըլլալով, այս կարգի խնդիրներու մինչեւ նիստի օրը յետաձգուիլը կրնայ անախորժ հետեւանքներ ունենալ: Այս պաշտօնը պիտի կատարէ Առաջնորդը՝ Դատաստանական Խորհուրդի Ատեանապետին հետ համաձայնութեամբ - Յօդ. 5 եւ 29:

Ե- Համայնքային Ատեաններու իրաւասութեան մէջ մտնող դատերը, ինչպէս տեսանք սոյն Պատճառաբանութեան առաջին բաժինին մէջ, 2 Ապրիլ 1951 թ. պետական օրէնքին մէջ մէկիկ-մէկիկ յիշուած եւ սահմանուած են, որով այդ Ատեանները յիշեալ դատերէն դուրս ուեէ դատի մասին վճիռ արձակելու իրաւունք չունին եւ եթէ արձակեն, այդ վճիռը ապօրինի է եւ անգործադրելի կը մնայ: Հետեւաբար մեր Ատեանները պարտաւոր են քննելու, թէ իրենց ներկայացուած դատը վերոյիշեալ օրէնքով իրենց վստահուած դա՞տ մըն է թէ ոչ: Եթէ իրենց վստահուած դատ մը չէ, դատավարութիւնը ինչ աստիճանի ալ հասած ըլլայ, պէտք է մերժեն զայն, ըլլայ կողմերէն մէկուն դիտողութեանը վրայ, ըլլայ նոյնիսկ ինքնարերաբար - Յօդ. 6 եւ 7:

Ե- Զհասութեան ԲԱՑԱՐՁԱԿ արգելքի մը գոյութեան պատճառաւ անվաւեր ամուսնութեան մը ջնջումը պահանջելու – տես ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԻՐԱՒԱՆՑ ԿԱՆՈՆ, Յօդ. 56 - եւ կամ անչափասի մը կամ անկարի մը իրաւունքը պաշտպանելու համար Առաջնորդին տրուած է Ընդհանուր Դատախազի իրաւասութիւն: Այս երկու հարցերն ալ միջազգային օրէնսդրութեան համաձայն ընդհանուր կարգ ու կանոնը խանգարող կամ բարքերու հակառակ եղող հարցեր նկատուած եւ այդ մասին ուղղակի դատ բանալու իրաւասութիւն տրուած են Ընդհանուր Դատախազին: Մեր մէջ այդ իրաւունքը տրուած է թեմի Առաջնորդին - Յօդ. 11:

Զ- Դատաստանական ձեռնհասութեան հարցը աւելի ընդլայնուած է, եւ միանգամայն, Կաթողիկոսական կարգադրութեամբ, դատի մը մէկ թեմէ ուրիշ թեմ փոխադրելու - նագլը

տավա - կարելիութիւնը նախատեսուած է, այն պարագային երբ թեմի մը մէջ Դատաստանական Խորհուրդ կամ Վերաքննիչ Ատեան կազմուած չէ, եւ կամ կազմուած Խորհուրդ կամ Ատեանը կանոնաւոր նիստեր գումարելու ի վիճակի չէ - Յօդ. 15 – 16:

Ե- Մինչեւ հիմա համայնքային դատարաններու առջեւ տեսնուած դատերու մէջ երրորդ անձի միջամտութեան հարցը գոյութիւն չունէր, որովհետեւ այդ դատերը սահմանափակուած էին միմիայն ամուսնական վէճերու, որոնց մէջ երրորդ անձ միջամտելու իրաւունք չունի: Սակայն այսուհետեւ մեր դատարանները պիտի տեսնեն նաեւ օժիտի, կտակի եւ ժառանգութեան պէս ընչական բնոյթ ունեցող դատեր, որոնց մէջ շահագրգուուղ երրորդ անձերու միջամտութիւնը միշտ հաւանական է: Սոյն հաւանականութիւնը ի նկատի ունենալով երրորդ անձերու միջամտութեան մասին ալ մասնաւոր տրամադրութիւններ նախատեսուած են – Յօդ. 18 – 22:

Հ- Դատաւորի մերժման մասին Պատրիարքական Հրահանգի տրամադրութիւնները բարեփոխուած են հետեւողութեամբ Լիբ. Հանրապետութեան քաղաքային դատավարութեանց օրէնքին – Յօդ. 23 – 24:

Թ- Պատրիարքական Հրահանգին տոմարներու եւ արձանագրութեանց վերաբերեալ ներքին կանոնները գրեթէ նոյնութեամբ պահպանուած են. ներկայ պայմաններու համապատասխան բարեփոխումներով, եւ աւելի ըլլալով պարտաւորիչ նկատուած է իւրաքանչիւր դատի համար մասնաւոր թղթածրար մը կազմելու դրութիւնը, որ ներկայիս կը կիրարկուի բոլոր դատարաններու մէջ – Յօդ. 25 – 28:

Ժ- Դատավարութեան բաժինը, որ կը բաղկանայ կոչնագիրերու, հարցաքննութեան, փաստերու, վճիռներու եւ դատական ծախքերու նուիրուած հինգ գլուխներէ, բոլորովին վերամշակուած եւ ընդլայնուած է: Բերանացի եւ գրաւոր փաստերու մասին մանրամասն տրամադրութիւններ զետեղուած են, որովհետեւ այս անգամ մեր Ատեաններու վստահուած դատերու նիւթական կարեւորութիւնը կը պարտադրէ փաստերու մասին յոյժ բծախնդիր ըլլալ – Յօդ. 30 – 101:

ԺԱ- Ի բացակայութեան տրուած վճիռներու բաժինը ընդլայնուած է կարգ մը պակասներու լրացումով:

ԺԲ- Վերաքննութեան բաժինը բոլորովին վերամշակուած եւ ընդլայնուած է, իսկ պայմանաժամը, զոր Հրահանգը 60 օր սահմանած էր, իջեցուած է 40 օրուան – Յօդ. 102 – 114:

ԺԳ- Հրահանգի մէջ նախատեսուած չէր թէ վճիռները ինչպէս վերջնական հանգամանք կը ստանան: Այս մասին ալ տրամադրութիւններ զետեղուած են – Յօդ. 115:

ԺԴ- Հրահանգը նախատեսած չէր երրորդ անձի առարկութեան (կիթիրագ իւլ գայր – tierce opposition) հարցը: Այս մասին ալ տրամադրութիւններ զետեղուած են – Յօդ. 119 – 121:

ԺԵ- Վերջին 122-րդ յօդուածը կը տրամադրէ . –

ա- Սոյն կանոնի մէջ չնախատեսուած հարցերու մասին Ատեանները պարտաւոր են դիմելու պետութեան քաղաքային դատավարութեանց օրէնքին:

բ- Սոյն կանոնի բարեփոխումները օրէնքի ոյժ կը ստանան պետական վաւերացումով:

Պէլոռոթ, Մարտ 1952

**ՄԵԹՈՒ
ԿԱՐԱՊԵՏ ԻԶՄԻՐԼԵԱՆ**

Ա.

ԿԱՆՈՆ

ԼԻԲԱՆԱՆԻ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵԶԻԻ ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԻՐԱՒԱՅՑ

1952

ԿԱՆՈՆ ԼԻԲԱՆԱՆԻ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵԶԻԻ ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԻՐԱԿԱՆՑ

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ. – ՆՇԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Ա. ԳԼՈՒԽ. - ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏՐԱՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Յօդ. 1 – Նշանադրութիւնը արական եւ իդական ոեւէ երկու անձերու ապագային իրարու հետ ամուսնանալու խոստումն է:

Յօդ. 2 – Նշանադրութիւնը կը նուիրագործուի Հայաստանեաց Եկեղեցւոյ իրաւասու Եկեղեցականի մը օրհնութեամբ:

Բ. ԳԼՈՒԽ. - ՆՇԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

Յօդ. 3 – Նշանադրութեան պայմանները հետեւեալներն են. –

Ա- Նշանուող այրը տասնեօթը տարիքը եւ կինը տասնչորս տարիքը պէտք է լրացուցած ըլլայ:

Բ- Թեկնածուները պէտք է որ համաձայն ըլլան. անչափահասներու համաձայնութիւնը ենթակայ է անոնց օրինաւոր ներկայացուցիչներու հաւանութեան:

Գ- Ամուսնութեան արգելքները արգելք են նաեւ նշանադրութեան:

Դ- Նշանադրութեան պայմանաժամը մէկ տարիէն աւելի պէտք չէ ըլլայ: Սոյն պայմանաժամը կարելի է երկարաձգել կողմերու համաձայնութեամբ:

Գ. ԳԼՈՒԽ. – ՆՇԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԳՐԱԿԱՆԸ

Յօդ. 4- Նշանադրութեան գրաւականներն են՝ նշանի մատանին, օժիտը եւ նուէրներ, տըրւած՝ ըլլա՛յ նշանածներու, ըլլա՛յ անոնց ծնողքին, ազգականներուն կամ բարեկամներուն կողմէ:

Յօդ. 5- Ամուսնութեան մերժման պարագային կողմերէն մէկուն կամ միւսին իրարու հատուցում վճարելու պայմանադրութիւնները չեղեալ կը համարուին:

Դ. ԳԼՈՒԽ. - ՆՇԱՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Յօդ. 6 - Նախ քան նշանագրութեան նուիրագործումը, թեկնածուները իրենց ծնողաց կամ նշանադրութիւնը իր հաւանութեան ենթակայ անձին հետ միասին պէտք է ներկայանան Ազգ. Առաջնորդարան կամ իրենց պատկանած Եկեղեցիի Աւագ Քահանային եւ յայտարարեն թէ իրենց յօժար կամքով եւ առանց արտաքին որեւէ ճշնշումի եւ կամ սպառնալիքի կը խոստանան իրարու հետ ամուսնանալ ապագային:

Յօդ. 7- Սոյն յայտարարութիւնը կ'արձանագրուի Առաջնորդարանի կամ եկեղեցիի Տոմարին մէջ՝ յիշելով թեկնածուներու խնդութեան թուղթի կամ անցնազրի համաձայն անուն եւ մականունները, հօր եւ մօր անունները, ծննդավայրը, ծննդեան թուականը, արհեստը, բնակավայրը, հպատակութիւնը եւ ազատ վիճակի վկայագիրը։ Արձանագրութիւնը պէտք է ստորագրեն թեկնածունները, նրանաղբութեան հաւանութիւննին անհրաժեշտ եղող անձերը եւ յայտարարութիւնը ընդունող հոգեւորականը։

Երբ որ թեկնածունները անձամբ չեն կրնար ներկայանալ Առաջնորդարան կամ եկեղեցի, նշանադրութիւնը նուիրագործող եկեղեցականը պարտաւոր է վերոգրեալ կէտերը պարունակող ատենագիր մը պատրաստել կողմերու եւ երկու այր վկաներու ստորագրութեամբ։ Սոյն ատենագիրը տոմարի արձանագրութեան հիմ կը կազմէ։

Ե. ԳԼՈՒԽ.- ՆՇԱՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԽԶՈՒՄԸ

Յօդ. 8.- Նշանադրութիւնը կը խզուի հետեւեալ պատճառներով.-

Ա- Կողմերու փոխաղարձ համաձայնութեամբ.-

Բ- Նշանածներէն մէկուն մահովը.-

Գ- Ամուսնութեան արգելք հանդիսացող պատճառներէն մէկուն երեւան գալովը.-

Դ- Եթէ նշանածներէն մէկը կրօնքը փոխէ.-

Ե- Եթէ ամբաստանութեամբ պախարակելի ոճիրի մը ամբաստանութեամբ դատապարտուի.-

Զ- Եթէ որոշուած պայմանաժամը չյարգուի.-

Է- Եթէ նշանածներէն մէկուն վարքն ու բարքը վատթարանայ-:

Զ. ԳԼՈՒԽ .- ՆՇԱՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԽԶՄԱՆ ՀԵՏԵՒԱՔՆԵՐԸ

Յօդ. 9 – Նշանադրութիւնը եթէ խզուի կողմերու համաձայնութեամբ, իւրաքանչիւրը պարտի իր մօտ գրտնուող գրաւականները վերադարձնել, եթէ համաձայնութեան մէջ տարրեր կարգադրութիւն մը չէ նախատեսուած։

Յօդ. 10 – Նշանադրութիւնը եթէ խզուի նշանածներէն մէկուն մահուամբ, երկու կողմերուն գրաւականներն ալ կը վերադարձուին։

Յօդ. 11 – Նշանադրութիւնը խզող կամ ամսուսնութիւնը մերժող նշանածը ամուսնութեան պարտադրելու համար մերժուող կողմը դատ բանալու իրաւունք չունի։ Սակայն, եթէ նշանածներէն մին նշանադրութիւնը խզած է առանց բանաւոր պատճառի եւ կամ իրեն վերագրելի յանցանքի մը պատճառաւ, ենթակայ է հետեւեալ տրամադրութեանց։

Ա- Առանց բանաւոր պատճառի եւ կամ յանցանքով նշանադրութիւնը խզող կողմը միւս կողմին տրուած գրաւականները ետ չի կրնար պահանջել:

Բ- Անմեղ կողմը իրաւունք ունի ետ պահանջելու իր տուած գրաւականները, զորս յանցաւոր կողմը պարտի վերադարձնել նոյնութեամբ. եթէ զոյութիւն չունին՝ պարտի վճարել օրուան գինը:

Գ- Յանցաւոր կողմը անմեղ նշանածին եւ անոր պարագաներուն ամուսնութիւն կայանալու հաստատ համոզումով եւ բարի դիտաւորութեամբ ըրած ծախսերուն փոխարէն յարմար հատուցում մը տալու պարտաւոր է:

Դ- Յանցաւոր կողմը կարելի է դատապարտել պատշաճ հատուցումի մը վճարման, եթէ հաստատուի որ իր անվայիլ ընթացքով եւ կամ տգեղ արարքներով անմեղ կողմին բարոյական վնաս պատճառած է:

Յօդ. 12- Վնասուց հատուցման դատ բանալու իրաւունքը կը պատկանի նշանածի անձին: Այս վերջինը եթէ մեռնի դատը բանալիք յետոյ, իր ժառանգորդները կրնան շարունակել. եթէ մեռած է առանց դատ բանալու՝ ժառանգորդները իրաւունք չունին դատ բանալու:

Յօդ. 13- Նշանադրութեան խզումէն ծնունդ առնող դատերը լսելի են խզման թուականէն սկսեալ մինչեւ վեց ամիս. անկէ վերջ բոլոր իրաւունքները ժամանցումի կ'ենթարկուին:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ. - ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆ

Ա. ԳԼՈՒԽ.- ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆԵՐՆ ՈՒ ԱՐԳԵԼՔՆԵՐԸ

Յօդ. 14 - Ամուսնութեան դաշինքը կը կնքուի կողմերու ազատ եւ որոշ համաձայնութեամբ. համաձայնութիւնը ազատ եւ որոշ չըլլար եթէ սպառնալիքի տակ եւ կամ խարէութեամբ ըլլայ. ամուսնութիւն չկայ եթէ համաձայնութիւն չկայ:

Յօդ. 15- Այրը՝ տասնութ եւ կինը տասնհինգ տարիքը չըրացուցած չի կրնար ամսունանալ: Միայն թէ արտաքոյ պարագայի մէջ եւ յոյժ կարեւոր պահճառի մը բերմամբ տասնվեց տարիքը լրացուցած կնկան ամուսնանալուն կրնայ արտօնել Առաջնորդը, համաձայնութեամբ Դատաստանական Խորհուրդի եւ կրօնական Խորհուրդի Ատենապետներուն:

Յօդ. 16- Դատելու կարողութիւն ունեցողները միայն կրնան ամուսնանալ. մտային խանդարում ունեցողներուն ամուսնութիւնը բացարձակապէս արգիլուած է:

Յօդ. 17- Այր եւ կին պարտին հաստատել բժշկական վկայագիրով թէ զերծ են բժշկականօրէն ամուսնութեան արգելք նկատուող հիւանդութիւններէն եւ թէ օժտուած են այն յատկութիւններով, որոնք անհրաժեշտ են բնական սեռային միացումը կատարելու:

Յօդ. 18- Այր եւ կին պէտք է ազատ ըլլան նախընթաց որեւէ ամուսնական կապէ:

Յօդ. 19- Էրկանը մահուան, ամուսնութեան անվաւեր հոչակման կամ ամուսնալուծման պատճառներով ազատ մնացած կին մը կրնայ ամուսնանալ մահուան, ամուսնութեան անվաւեր հոչակման եւ կամ լուծման թուականէն երեքհարիւր օր անցնելէ ետք: Եթէ նախապէս բաժնուած էր նկատի կ'առնուի:

Ծննդաբերութեամբ սոյն պայմանաժամը կը լրանայ, իսկ եթէ ապացուցուի որ կինը յղի մնացած չէ, պայմանաժամը կրնայ կրծատուիլ:

Յօդ. 20- Անհետացած այր կամ կնոջ ներկայ կողակիցը՝ չի կրնար ամուսնանալ մինչեւ որ ամուսնութիւնը լուծուած չէ պատկանեալ Դատաստանական իշխանութեան վճիռով:

Յօդ. 21- Այն այրը կամ կինը որ քսանմէկ տարիքը չէ լրացուցած՝ չի կրնար ամուսնանալ առանց իր հօր եւ մօր հաւանութեան. տարակարծութեան պարագային հօրը հաւանութիւնը բաւական է:

Եթէ հայրը կամ մայրը մեռած է եւ կամ անկարելի է անոնցմէ մէկուն համար իր կամքը արտայայտել, միւսին հաւանութիւնը բաւական է: Իսկ եթէ հայր եւ մայր ողջ են, բայց ամուսնալուծուած կամ բաժնուած են, բաւարար ե այն կողմին հաւանութիւնը, որուն ի նպաստ տրուած է ամուսնալուծման կամ բաժանման որոշումը եւ որու յանձնուած է զաւակը:

Եթէ հայրը եւ մայրը մեռած են եւ կամ անկարելի է իրենց համար իրենց կամլը արտայայտել, այն ժամանակ խնամակալին հաւանութիւնը կ'առնուի, իսկ եթէ խնամակալ չկայ, կ'առնուի ամենամօտիկ ազգականին հաւանութիւնը: Այս վերջին երկու պարագաներուն մէջ, եթէ Առաջնորդը տեսնէ որ ինամակալին կամ ազգականին դիրքուի վնաս թեկնածուին է, ինդիրը կ'ենթարկէ Դատաստանական Խորհուրդի որոշման:

Յօդ. 22- Հետագայ չհասներու միջեւ ամսուսնութիւնը արգիլուած է .-

Ա- Արենակցաւան չհասութիւն.- Մինչեւ չորրորդ պորտը ներառեալ. այսինքն՝ ծնողքը իրենց սերունդին հետ, քոյր եղբօր հետ, հօրեղբայր իր եղբօր աղջկան հետ, հօրաքոյր իր եղբօր տղուն հետ, մօրեղբայր իր քրոջ աղջկան հետ, մօրաքոյր իր քրոջ տղուն հետ, ինչպէս ինչպէս նաեւ քոյր եւ եղբօր, երկու քոյր կամ երկու եղբօր զաւակներուն միջեւ.-

Բ- Խնամիական չհասութիւն.- Մինչեւ երրորդ պորտը ներառեալ. այսինքն՝ հարս եւ աներ-հօր, փեսին եւ զոքանչին, այր եւ իր եղբօր կնոջ միջեւ:

Այր մը իր ամուսնալուծուած կնոջը քրոջը հետ չի կրնար ամուսնանալ. միայն իր կնոջ մահուան պարագային կրնայ կաթողիկոսարանի արտօնութեամբ իր քենիին հետ ամուս-նանալ:

Գ- Կնքահայրական չհասութիւն.- Կնքահար կամ կնքամայր իր սանիկի, սանմօր կամ սանահօր հետ:

Դ- Որդեգրական չհասութիւն.- Որդեգրողի եւ որդեգրեալի կամ անոնցմէ մէկուն եւ միւսին կողակիցին միջեւ:

Ե- Այրը իր կնոջ աղջկան կամ կինը իր ամուսնոյն տղուն հետ:

Զ- Խնամակալը խնամընկալին հետ՝ խնամակալութեան տեւողութեան ընթացքին:

Յօղ. 23- Արտաքոյ կարգի պարագաներու մէջ եւ յոյժ կարեւոր պատճառի մը բերմամբ նախորդ յօդուածի Գ. Դ. Ե. Զ. Հատուածներուն մէջ յիշուած արգելքներու համար Վեհափառ Հայրապետը կրնայ արտօնութիւն տալ:

Բ. ԳԼՈՒԽ.- ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԵԱՆ ԱՐՏՕՆՈՒԹԻՒՆ

Յօղ. 24 – Հայց. Եկեղեցիի ծէսերով ամուսնութեան համար այլ եւ կին պէտք է որ ըլլան Հայ Համայնքի անդամ եւ արտօնագիր առնեն թեմի Առաջնորդէն:

Յօղ. 25- Խառն ամուսնութեան պարագային արտօնութիւն տրուելու համար պէտք է որ ամուսինները միասին ստորագրեն գրաւոր յանձնառութիւն մը, յայտարարելով թէ իրենք կը համաձայնին մաս կազմելու Հայ Համայնքին եւ ենթարկուելու անոր կանոններուն:

Յօղ. 26- Արտօնութիւն ստանալու համար թեկնածուները պարտին դիմել Առաջնորդին եւ ներկայացնել իրենց ինքնութեան թուղթը կամ անցնագիրը, ազատ վիճակի վկայագիրը եւ այն բոլոր փաստերն ու վկայագիրները, որոնք անհրաժեշտ են ապացուցանելու համար թէ այլ եւ կին լրացնեն սոյն կանոնագիրով սահմանուած պայմանները իրարու հետ կարենալ ամուսնանալու համար:

Յօղ. 27- Երբ թեկնածուներէն մէկը չի պատկանիր Հայց. Եկեղեցիի, ազատ վիճակի վկայագիրը պէտք է արուած ըլլայ իր պատկանած Կրօնական իշխանութենէն. Եթէ իր Կրօնական իշխանութիւնը մերժէ տալ այդ վկայագիրը, պէտք է բերէ վկայագիր մը, տրուած՝ պետութեան Քաղաքային Վիճակի Գրասենեակէն:

Եթէ թեկնածուն լիրանանցի չէ, ազատ վիճակի վկայագիրը պէտք է տրուած ըլլայ անոր պատկանած օտար իրաւասու իշխանութեան կողմէ:

Յօղ. 28- Երբ ազատ վիճակի վկայագիրը կը վերաբերի նախորդ ամուսնութեանը կապով միացած անձի մը, պէտք է որ պարունակէ ամուսնութեան վերջ դնող պատճառները՝ մահ, ամուսնութեան ջնջում կամ ամուսնալուծում:

Յօղ. 29- Ներկայացուած փաստաթղթերն ու վկայագիրերը պէտք է գետեղուին իւրաքանչիւր ամուսնութեան արտօնագրի թուականն ու համարը կրող մասնաւոր պահարանի մը մէջ եւ

պահուին այնպէս ինչպէս կը պահուին Առաջնորդարանի Տոմարներն ու վաւերաթուղթերը: Ինքնութեան թուղթի եւ անցագրի նման տիրոջ վերադարձուելի վաւերաթուղթերու պատճէնները պէտք է պահուին:

Յօդ. 30- Ամուսնութեան արտօնագիրերը պէտք է արձանագրուին Առաջնորդարանի յատուկ տոմարին մէջ:

Գ. ԳԼՈՒԽ.- ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԵԱՆ ԾԱՆՈՒՑՈՒՄ ԵՒ ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԵԱՆ ԴԵՄ

Յօդ. 31- Պսակադրութենէ առաջ ամուսնութիւնը պէտք է ծանուցուի տասը օրուան համար: Յօդ. 32- Ծանուցումը կը կատարուի՝ գիւղերու եւ աւաններու մէջ եկեղեցական պաշտօնեայի կողմէ բերանացի եկեղեցիի բեմէն՝ յիշելով թեկնածուներու ինքնութիւնը մանրամասնորէն:

Քաղաքներու մէջ Առաջնորդարանի կամ թեկնածուներու բնակած թաղի եկեղեցիի դրան առջեւ կախուած ծանուցագիրով մը, որ պէտք է պարունակէ թեկնածուներու անունները, մականունները, տարիքը, ծննդավայրը, արհեստը եւ պսակագրութեան վայրը:

Յօդ. 33- Առաջնորդը կրնայ թեկնածուները զերծ պահել ծանուցման ձեւակերպութենէն եւ կամ ժամանակամիջոցը կրծատել, եթէ կարեւոր պատճառներ կան եւ ինք համոզուած է որ ծանուցումը աւելորդ է:

Յօդ. 34- Ծանուցման պայմանաժամին մէջ պսակադրութեան դէմ շահագրգռուող ամէն անհատ կրնայ առարկել թէ թեկնածուներէն որեւէ մէկը ամուսնութեան պայմանները չի լրացներ եւ կամ ամուսնութեան համար օրինական արգելք մը կայ:

Յօդ. 35- Առարկութիւնները պէտք է ներկայացուին Առաջնորդին գրաւոր կերպով. բերանացի առարկութիւնները անընդունելի են:

Յօդ. 36- Այն առարկութիւնները որոնք սոյն կանոնագիրի համաձայն ամուսնութեան արգելք հանդիսանալու հանդամանքը չունին, եկեղեցական իշխանութեան կողմէ նկատի չեն առնուիր:

Յօդ. 37- Եթէ առարկութիւնը լուրջ է, Առաջնորդը կը հաղորդէ զայն թեկնածուներուն, որոնք կամ կ'ընդունին առարկութիւնը եւ կը հրաժարին ամուսնութենէ եւ կամ կը լրացնեն՝ եթէ լրացնելիք պայման մը կայ: Եթէ պնդեն, այդ պարագային անոնց պատասխանը կը հաղորդուի առարկողին:

Յօդ. 38- Եթէ առարկողը պնդէ իր տեսակէտին վրայ եւ կամ եթէ Առաջնորդը տեսնէ որ առարկութիւնը քննութեան արժանի է, խնդրին քննութիւնը կը փոխանցէ Դատաստանական Խորհուրդին, որ արտակարգ նիստ գումարելով կարճ ժամանակի մը մէջ կ'որոշէ թէ ամուսնութեան արգելք կա՞յթէ չկայ:

Դ. ԳԼՈՒԽ.- ՊՍԱԿԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Յօդ. 39- Պսակաղրութիւնը կը կատարուի Եկեղեցիին մէջ. Եկեղեցիին դուրս պսակաղրութիւնը Առաջնորդը կրնայ արտօնել մի միայն արտակարգ պարագաներու պատճառաւ:

Յօդ. 40- Հայց. Եկեղեցիի ամուսնութիւնը խորհուրդ մըն է, որ վաւերական կ'ըլլայ մի միայն իրաւասու Եկեղեցականի մը կողմէ կատարուած պսակաղրութեամբ: Համաձայն Եկեղեցիի պարտաղրած արարողութեանթեանց:

Յօդ. 41- Պսակաղրութիւնը կը կատարուի առնուազն երկու չափահաս այր վկաներու ներկա- յութեամբ:

Յօդ. 42- Պսակաղրութիւնը պէտք է արձանագրուի Եկեղեցիի տոմարին մէջ, որուն մէջ պէտք է յիշուին արտօնագիրին թուականը եւ համարը, ամուսնացեալներուն անունն ու մակա- նունը, տարիքը, բնակավայրը, արհեստը, հպատակութիւնը, ծնողաց անունը եւ մականունը եւ բնակավայրը, երկու վկաներու անուն, մականուն, տարիք եւ բնակավայրը, պսակաղիր քահանայի անուն եւ մականունը: Սոյն արձանագրութիւնը պէտք է ստորագրուի պսակեալ- ներու, վկաներու եւ պսակաղիր քահանային կողմէ:

Յօդ. 43- 39-րդ յօդուածի համաձայն երբ արտակարգ պատճառի մը բերմամբ պսակաղրու- թիւնը կատարուած է Եկեղեցիին դուրս, պսակաղիր քահանան պարտաւոր է ատենագիր մը պատրաստելու, որ պէտք է պարունակէ նախորդ յօդուածի մէջ յիշուած մանրամասնու- թիւնները. սոյն ատենագիրը Եկեղեցիի ամուսնական տոմարի արձանագրութեան հիմ կը կազմէ:

Ե. ԳԼՈՒԽ.- ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԵԱՆ ԾՆՈՒՆԴ ԱՌԵՍԴ ԻՐԱԿՈՒՔԱԵՐ ԵՒ ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Յօդ. 44- Ամուսնութիւնը այր եւ կնոջ կը պարտաղէ ցկեանս բարի կենակցութիւն, սեռային բնական միացում, փոխաղարձ հաւատարմութիւն եւ իրերօգնութիւն հաւասարութեան սկզբունքով: Այր եւ կին պարտաւոր են յարգելու այն բոլոր պատուէրները զորս պսակաղիր քահանան կը կատարէ պսակաղրութեան ժամանակ՝ համաձայն Հայց. Եկեղեցիի ընկալեալ սովորութեանց:

Յօդ. 45- Այր եւ կին ամուսնանալով իրենց գաւակներուն ապրուստին, կրթութեան եւ դաստիարակութեան միասին հոգ տանելու պարտականութիւններ ստանձնած կ'ըլլան:

Յօդ. 46- Այրը միութեան պետն է եւ անոր օրինական եւ բնական ներկայացուցիչը: Այրը պարտաւոր է պաշտպանելու իր կինը եւ կինը պարտի հնագանդիլ իր ամուսինին:

Յօդ. 47- Կինը պարտաւոր է կրելու ամուսինին ընտանիքին անունը, բնակելու ամուսինին հետ եւ հետեւելու անոր՝ ո՛ւր որ բնակիլ յարմար կը տեսնէ: Այրը պարտաւոր է կինը ընդունիլ իր տանը մէջ եւ հայթայթել անոր կեանքի բոլոր պահանջքները իր կարողութեան համեմատ:

Յօդ. 48- Կինը գործով կամ արհեստով կրնայ զբաղիլ մի միայն իր ամուսինին ուղղակի կամ անուղղակի թոյլտուռթեամբ: Եթէ ամուսինը մերժէ արտօնել եւ կինը կարենայ հաստատել թէ միութեան եւ ընտանիքին շահը կը պահանջէ որ ինքը գործով կամ արհեստով զբաղի, Դատաստանական Խորհուրդը կրնայ պահանջուած արտօնութիւնը տալ:

Զ. ԳԼՈՒԽ.- ԱՆՎԱՒԵՐ ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆԵՐ

Յօդ. 49- Առանց կողմերու կամ անոնցմէ մէկուն կամ միւսին ազատ եւ որոշ համաձայնութեան, սպառնալիքով կամ խարէութեամբ կնքուած ամուսնութեան անվաւերութիւնը կրնան պահանջել մի միայն կողմերը եւ կամ այն կողմը որուն համաձայնութիւնը ազատ եւ որոշ եղած չէ:

Սոյն դատը անլսելի է երբ ենթական իր կատարեալ ազատութեան տիրանալէ եւ կամ խարէութեան վերահասու ըլլալէ սկսեալ վեց ամիս կենակցած է:

Յօդ. 50- Օրինական տարիքը չլրացուցած կընքուած ամուսնութեան անվաւերութիւնը կրնայ պահանջել՝ ենթական, ծնողքը, խնամակալը եւ մերձաւոր ազգականը:

Սոյն դատը անլսելի է .-

Ա- Եթէ վեց ամիս անցած է ենթակային ամուսնալու տարիքը լրացնելէ յետոյ:

Բ- Եթէ ենթական կին է եւ յիշեալ վեց ամիսը լրանալէ առաջ յդի մնացած է:

Սոյն յօդուածով նախատեսուած դատը բանալու իրաւունք չունին հայր, մայր, խնամակալ կամ ազգական՝ եթէ ամուսնութեան համար իրենց հաւանութիւնը տուած են արդէն:

Յօդ. 51- Սեռային միութեան անկարելիութեան պատճառաւ ամուսնութեան անվաւերութիւնը կրնայ պահանջել տուժող կողմը. այս պարագային մասնագէտ բժիշկներու միջոցաւ պէտք է հաստատուի որ սեռային միութիւն կատարուած չէ եւ կատարել անկարելի է: Դատական Խորհուրդը կրնայ մինչեւ մէկ տարի պայմանաժամ տալ եթէ բժիշկները յանձնարարեն:

Յօդ. 52- Եթէ ամուսնացեալներէն մէկը միւսին կամ սերունդին առողջութեան ծանր վտանգ պատճառող հիւանդութեամբ մը վարակուած եւ այդ հիւանդութիւնը գաղտնի պահած է, առողջ կողմը կրնայ ամուսնութեան անվաւերութիւնը պահանջել:

Յօդ. 53- Եթէ պսակադրութեան պահուն այրը կամ կինը ամուսնացեալ վիճակի մէջ էր՝ բոլոր շահագրգռուող կողմերը իրաւունք ունին ամսունութեան անվաւեր հոչակումը պահանջելու:

Առաջնորդը կրնայ այսպիսի ամուսնութեան մը անվաւեր հոչակուիլը պահանջել Դատաստանական Խորհուրդէն:

Անվաւերութեան դատը կը ջնջուի՝ եթէ անվաւեր հոչակման վճիռը վերջնական հանգամանք ստանալէ առաջ նախկին ամուսինը մեռնի եւ կամ նախորդ ամուսնութեան անվաւերութիւնը կամ լուծումը վերջնական վճիռով մը հաստատուած ըլլայ:

Յօդ. 54- Սպասման շրջանը լրանալէն առաջ կնքուած ամուսնութեան դէմ անվաւերութեան դատը անընդունելի է:

Յօդ. 55- Հօր, մօր, խնամակալի կամ մերձաւոր ազգականի հաւանութիւնը առանց առնելու կնքուած ամուսնութեան անվաւերութիւնը կրնան պահանջել հաւանութիւննին անհրաժեշտ եղող անձերը եւ կամ այն ամուսինը որուն ամուսնութիւնը հաւանութեան ենթակայ էր:

Խնամակալը կամ մերձաւոր ազգականը սոյն իրաւունքը կրնայ գործածել Առաջնորդի հաւանութեամբ:

Հօր, մօր, խնամակալի կամ մերձաւոր ազգականի դատը անլսելի է եթէ ամուսնութեան տեղեկանալէ յետոյ վեց ամիս անցած է եւ կամ եթէ հաւանած է ամուսնութեան՝ բացայալ կերպով կամ իր վերաբերումով՝ գործնականապէս: Ամուսնացեալին դատը նմանապէս անլսելի է եթէ վեց ամիս անցած է քսան եւ մէկ տարիիքը լրացնելէ յետոյ եւ կամ եթէ վեց ամիսը չլրացած յայտնած է իր յօժարութիւնը: Ամէն պարագայի տակ դատը կը մերժուի եթէ ենթական կին է եւ յղի մնացած է:

Յօդ. 56- 22-րդ յօդուածով սահմանուած արգելքներու հակառակ կնքուած ամուսնութեան անվաւերութիւնը կրնան պահանջել բոլոր շահագրգոռուողները եթէ արգելքը կը վերաբերի յիշեալ յօդուածի Ա. եւ Բ. հատուածներով սահմանուած չհասութեանց: Առաջնորդը կրնայ պահանջել Դատաստանական Խորհուրդէն այդպիսի ամուսնութիւն մը անվաւեր հոչակել:

Յօդ. 57- 22-րդ յօդուածի Գ. Դ. Ե. Զ. հատուածներով սահմանուած չհասութեանց հակառակ կնքուած ամուսնութեան անվաւերութիւնը կրնան պահանջել միայն ենթակաները: Սոյն դատը անլսելի է եթէ ամուսնութենէն մէկ տարի անցած եւ կամ եթէ կինը յղի մնացած է: Այս կարգի դատերը կը ջնջուին եթէ վեհափառ Կաթողիկոսը պսակը վաւերականացնէ:

Յօդ. 58- Ամուսնութիւն մը երբ անվաւեր կը հոչակուի՝ երբեք գոյութիւն չունեցած կը նկատուի, եւ կողմերու փոխադարձ իրաւունք եւ պարտականութիւնները կը դադրին. այսու հանդերձ Դատաստանական Խորհուրդը կրնայ պատճառ եղող կողմը դրամական հատուցման դատապարտել:

Յօդ. 59- Անվաւեր հոչակուած ամուսնութենէն ծնած գաւակները օրինաւոր կը նկատուին, եւ իրենց մօր եւ հօր հանդէպ ունեցած իրաւունք եւ պարտականութիւննին ամուսնալուծման տրամադրութեանց ենթակայ են:

Յօդ. 60-Եթէ կողմերը անգիտակցարար կնքած են ամուսնութիւնը, անվաւեր հոչակուած ամուսնութիւնը իր օրինական արդիւնքներն ու հետեւանքներ կունենայ երկու կողմերուն համար ալ իսկ եթէ կողմերէն միայն մէկը անգիտակցարար ամուսնացած է, ամուսնութիւնը իր օրինաւոր հետեւանքները կ'ունենայ մի միայն անոր հանդէպ:

ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍ.- ԱՄՈՒՄՆԱՎՈՒԾՈՒՄ

Ա. ԳԼՈՒԽ.- ԱՄՈՒՄՆԱՎՈՒԾՄԱՆ ՊԱՏճԱՌՆԵՐ ԵՒ ԴԱՏ

Յօդ. 61- Ամուսնութիւնը կարելի չէ լուծել այր եւ կնոջ փոխաղարձ համաձայնութեամբ:

Յօդ. 62- Ամուսնալուծում կրնայ պահանջուիլ հետեւեալ պատճառներով:-

Ա- Այր կամ կնոջ շնութեան հետեւանքով:

Առյն դատը անլսելի է՝

1. Ներման պարագային:

2. Յանցանքին երեւան դալէն վեց ամիս եւ ամէն պարագայի տակ դէպքին տեղի ունենալէն հինգ տարի վերջը:

3. Եթէ յանցաւորը վախճանած է:

Իսկ եթէ դատախազը մեռնի դատին վերջնական վճիռի մը յանգելէն առաջ, դատը կը ջնջուի եւ ժառանգորդները շարունակելու իրաւունք չունին:

Բ- Եթէ այրը կամ կինը միւսը սպաննելու փորձ ըրած է, եւ կամ անոնցմէ մէկը պախարակելի ոճիրի մը համար դատապարտուած է:

Գ- Եթէ այրը կամ կինը այնպիսի դաժան, խռովարար, անհանդուրժելի վարմունք ունենայ կամ այնպիսի անպատիւ կեանք մը վարէ, որ կենակցութիւնը անկարելի դարձնէ:

Դ- Եթէ ամուսիններէն մէկը քրիստոնէութենէն տարբեր կրօնք մը որդեգրէ:

Ե- Եթէ ամուսիններէն մէկը ամուսնական պարտականութիւններէն խուսափելով երկու տարի շարունակ մերժէ միւսին հետ կենակցիլ եւ զանոնք ամուսնական կենակցութեան վերադարձնելու համար Դատաստանական Խորհուրդին ազդարարութիւնները ապարդիւն մնան եւ միւս կողմը ամուսնալուծում պահանջէ։ Խորհուրդը կրնայ ամուսնալուծում պահանջէ։ Խորհուրդը կրնայ ամուսնալուծում վճռել եւ կամ հաշտութեան համար մինչեւ երկու տարի եւս յետաձգել։

Զ- Եթէ ամուսիններէն մէկը երեք տարիէ ի վեր խելագարած է եւ մասնագէտ բժիշկներու վկայութեամբ հաստատուի անոր անբուժելի ըլլալը։ Դատաստանական Խորհուրդը կը լուծէ ամուսնութիւնը եւ կրնայ դատապարտել առողջ ամուսինը հիւանդ եղողին ապրուստը հոգալու՝ ի նկատի ունենալով պայմանները եւ պէտքը։

Է- Եթէ ամուսիններէն մէկը տունէն բացակայի եւ անոր գտնուած վայրը անյայտ ըլլայ եւ այս անհետացումը շարունակէ անընդհատ հինգ տարի։

Յօդ. 63- **Ամուսնալուծման** դատ բանալու իրաւունք ունեցող կողմը կրնայ ամուսնալուծում կամ մարմնական բաժանում պահանջել:

Յօդ. 64- Դատը երբ կը ներկայացուի Առաջնորդարան, Դատաստանական Խորհուրդի նախագահը եւ Ատենապետը իրենց ներկայութեան կը հրաւիրեն երկու կողմերը եւ հաշտեցնելու ամէն փորձ կ'ընեն: Եթէ դատելի կողմը չներկայանայ եւ կամ հաշտութիւնը անկարելի ըլլայ, խնդիրը կը փոխանցուի Դատաստանական Խորհուրդին առ ի դատավարութիւն: Այս պարագային Դատաստանական Խորհուրդին նախագահը եւ Ատենապետը համաձայնութեամբ անհրաժեշտ առժամեայ միջոցները ձեռք կ'առնեն կնոջ բնակութեան, պարենաւորման, այր եւ կնոջ նիւթական յարաբերութեանց եւ զաւակներու խնամքին նման անմիջական խնդիրներու նկատմամբ:

Յօդ. 65- **Ամուսնալուծման** պատճառներէն մէկը հաստատուելու պարագային Դատաստանական Խորհուրդը կրնայ ամուսնալուծման վճիռ տալ եւ կամ մարմնական բաժանման որոշում կայացնել:

Եթէ Դատախազը մի միայն մարմնական բաժանման պահանջած է եւ միւս կողմէն ալ ամուսնալուծման պահանջ յարուցուած չէ, ամուսնալուծման վճիռ չի կրնար տրուիլ:

Յօդ. 67- Բաժանման պատճառ եղողը եթէ այրն է իր յոռի վարմունքով, պարտի սննդագին վճարել իր կնոջ եւ զաւակներուն. իսկ եթէ կինն է, այրը մի միայն իր զաւակներուն սննդագինը կը վճարէ՝ եթէ անոնք կնոջ խնամքին ենթակայ են:

Յօդ. 68- **Ամուսնալուծման** առիթ տուող դէպքերէն նիւթապէս կամ բարոյապէս վնասուող կողմը կրնայ նիւթական հատուցում պահանջել: Այս պարագային Դատաստանական Խորհուրդը իրաւասու է յանցաւոր կողմը դատապարտելու անմեղ կողմին նիւթական կամ բարոյական վնասները փոխարինող գումարի մը հատուցման:

Յօդ. 69- **Ամուսնալուծման** որոշման հետ Դատաստանական Խորհուրդը կրնայ մինչեւ երկու տարի ամուսնութեան իրաւունքէն զրկել մեղապարտ կողմը. այս զրկանքի պայմանաժամկետ կը հաշուակցուի նախապէս վճռուած բաժանման ժամանակամիջոցը: Վեհափառ Կաթողիկոսը կրնայ այս ժամանակամիջոցը կարծեցնել:

Բ. ԳԼՈՒԽ.- ԱՄՈՒՍՆԱԼՈՒԾՄԱՆ ՀԵՏԵՒԱՆՔՆԵՐԸ

Յօդ. 70- **Ամուսնալուծման** վճիռով այր եւ կնոջ միջեւ ամուսնական կապը կը քակուի եւ անոնց իրարու հանդէպ ունեցած հաւատարմութեան եւ օգնութեան պարտականութիւնները կը դադրին գոյութիւն ունենալիք:

Կինը իրաւունք չունի այլեւս կրելու ամուսինին անունը:

Յօդ. 71- **Ամուսնալուծումէ** յետոյ այր եւ կին իրարու ապրուստը հոգալու պարտականութենէն զերծ են. սակայն, եթէ անմեղ եղող այրը կամ կինը ամուսնալուծման հետեւանքով չքաւորութեան մատնուած է, միւս կողմը իր կարողութեան չափով մինչեւ երեք տարի սննդագին տալու կրնայ դատապարտուիլ:

Մննդագին յատկացուած այր կամ կին եթէ ամուսնանայ եւ ազատուի չքաւոր վիճակէն եւ կամ վիճակը զգալիօրէն բարւոքած ըլլայ, պարտատիրոջ դիմումին վրայ սննդագինը կը կտրուի կամ կը զեղչուի պարագայի համաձայն:

Յօդ. 72- Ամուսնալուծեալ այր եւ կին իրաւունք ունին վերամուսնանալու՝ պայմանաւ որ յարգուին սոյն կանոնագիրով նախատեսուած զրկանքի կամ սպասման ժամանակամիջոցները:

Յօդ. 73- Ամուսնալուծեալ այր եւ կին վերստին իրարու հետ չեն կրնար ամուսնանալ: Բացառիկ պարագաներու մէջ կաթողիկոսարանը կրնայ մասնաւոր արտօնութիւն չնորհել:

Յօդ. 74- Զաւակներու խնամքը կը վստահուի այն ամուսինին, որուն ի նպաստ վճռուած է ամուսնալուծումը կամ բաժանումը: Այսու հանդերձ Դատաստանական Խորհուրդը, նկատի ունենալով կողմերու դիրքն ու վիճակը եւ զաւակներու շահը, կրնայ զաւակները կամ անոնց-մէ ումանք վստահիլ մեղապարտ կողմին:

Յօդ. 75- Երբ զաւակներու ծնողաց մէկուն կամ միւսին վստահիլը գայթակղութեան պատճառ կրնայ դառնալ, Դատաստանական Խորհուրդը, նկատի ունենալով զաւակներու շահը եւ ապագան, զանոնք կրնայ վստահիլ ազգականներէն յարմարագոյնին կամ դուրսէն անձի մը եւ կամ բարենպատակ հաստատութեան մը:

Յօդ. 76- Երբ հայր մը կամ մայր մը ուրիշին հետ ամուսնանայ կամ ուրիշ տեղ մեկնի եւ կամ մահուան կամ վարք ու բարքին վատթարացման պէս նոր կացութիւն մը ստեղծուի, Դատաստանական Խորհուրդը ի պաշտօնէ եւ կամ ծնողներէն մէկուն դիմումին վրայ, կացութեան պահանջած յարմարագոյն կարգադրութիւնը կը տնօրինէ զաւակներուն նկատմամբ:

Յօդ. 77- Ամուսնալուծման այր եւ կնոջ իրենց զաւակներուն հանդէպ եւ զաւակներուն իրենց հօր եւ մօր հանդէպ իրաւունք եւ պարտականութիւնները նոյնը կը մնան ինչպէս էին ամուսնութեան ժամանակ, բացի այն զրկանքներէն որոնք որոշուած են Դատաստանական Խորհուրդին կողմէ սոյն կանոնագիրի տրամադրութեանց համաձայն:

Յօդ. 78- Այն կողմը որուն չեն վստահուած զաւակները, ստիպուած է իր կարողութեան ներած չափով մասնակցիլ անոր ապրուստին եւ կրթութեան ծախսերուն:

Զվստահուած կողմը իրաւունք ունի պատշաճ սահմանի մէջ զաւակներուն հետ անձնապէս յարաբերութիւն ունենալ. այս մասին Դատաստանական Խորհուրդը կրնայ կարգադրութիւն մը որոշել:

ՉՈՐՐՈՐԴ ՄԱՍ.- ՕԺԻՏ ԵՒ ԿՆՈԶԱԳՈՅՔ

Ա. ԳԼՈՒԽ.- ՕԺԻՏԻՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՀՈ

Յօդ. 79- Օժիտ կը կոչուին այն բոլոր շարժուն եւ անշարժ ինչքերը, զորս կինը կը բերէ իր հետ ընտանեկան ծախքերը թեթեւցնելու համար:

Յօդ. 80- Օժիտը կը հիմնուի ամուսնութեան ժամանակ:

Յօդ. 81- Օժիտի յատկացուած կը նկատուին այն բոլոր ինչքերը, զորս ամուսնութեան ժամանակ կինը ինքն իսկ որոշած է եւ կամ ծնողքը, ազգականները կամ ուրիշ որեւէ անձ կնոջ տուած են՝ իրը օժիտ:

Ամուսնութեան տեւողութեան եթէ սոյն ինչքերը փոխանակուին ուրիշ ինչքերով, այս վերջինները առաջիններուն տեղը կը բռնեն՝ օժիտի հանգամանքով:

Յօդ. 82- Կինը կրնայ օժիտի յատկացնել իր բոլոր ունեցածը. նոյնիսկ ապագային իր ունենալիք ինչքերը:

Յօդ. 83- Կնոջ ունեցած հետեւեալ ինչքերը օժիտ չեն նկատուիր.

Ա- Սոյն ինչքերը զորս կինը օժիտի չէ յատկացուցած.

Բ- Այն ինչքերը զորս կինը ստացած է իր ծնողքէն, ազգականներէն կամ ուրիշ որեւէ անձէ, ո՛չ թէ իրը օժիտ, այլ իրը նուէր:

Յօդ. 84- Օժիտ հիմնողը պատասխանատու է որոշուած ինչքերու նկատմամբ, զորս պարտի յանձնել առանց յապաղումի, իսկ եթէ պայմանաժամ որոշուած է պարտի յանձնել պայմանաժամը լրանալուն պէս:

Յօդ. 85- Ցանձնումի յապաղման պարագային օժիտ հիմնողը պարտաւոր է.

Ա- Եթէ օժիտը դրամ է վճարել անոր տոկոսը:

Բ- Եթէ օժիտը եկամուտ բերող ինչքերէն չէ, բայց հաստատուի որ յապաղումը վնաս պատճառած է՝ վճարել վնասուց հատուցումը.

Գ- Եթէ օժիտը եկամուտ բերող ինչքերէն չէ, բայց հաստատուի որ յապաղումը վնաս պատճառած է՝ վճարել վնասուց հատուցումը:

Բ. ԳԼՈՒԽ.- ԱՅՐ ԵՒ ԿՆՈԶ ԻՐԱՒՈՒՆՔՆԵՐԸ ՕԺԻՏԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ

Յօդ. 86- Այրը միայն իրաւունք ունի դատ բանալու եւ պահանջելու խոստացող անձէն՝ օժիտը, անոր տոկոսը, եկամուտը կամ վնասուց հատուցումը:

Յօդ. 87- Օժիտի պահանջման դատի ժամանցումը պսակագրութեան թուականէն սկսեալ տասը տարի է: Եթէ օժիտի յանձնումը պայմանաժամի ենթակայ է, ժամանցումը կը հաշուր-ւի պայմանաժամը լրանալէն սկսեալ:

Յօդ. 88- *Օժիտին հիմնուիլը կ'ապացուցուի կամ Առաջնորդարանի արձանագրութեամբ եւ կամ կողմերու միջեւ փոխանակուած գրութեամբ։ Անշարժ կալուածներու յատկացումը պէտք է արձանագրուի պետական օրէնքներու համաձայն՝ կալուածներու սպասարկութեան մօտ։*

Յօդ. 89- *Օժիտի յանձնումը կարելի է ապացուցանել վկաներով, պայմանաւ որ գրաւոր նախափաստեր գոյութիւն ունենան։*

Յօդ. 90- *Օժիտը սկզբունքով կնոջ սեպհականութիւնն է, սակայն անոր մատակարարութեան եւ չահարկման իրաւունքը կը պատկանի ամուսինին։ Ամուսինն է միայն որ կրնայ տնտեսել օժիտը, գանձել անոր հասոյթները, հաւաքել պտուղները եւ ստիպուած չէ երաշխաւոր ցոյց տալու՝ եթէ օժիտի հաստատման ժամանակ այդպիսի պայման դրուած չէ։*

Յօդ. 91- *Կինը օժիտի հաստատման ժամանակ կրնայ պայման դնել օժիտի հասոյթէն մինչեւ մէկ երրորդին իրեն յատկացուիլը՝ իր անձնական պէտքերուն համար։*

Յօդ. 92- *Օժիտը եթէ դրամ է եւ կամ ծախուելով դրամի վերածուելիք ապրանք, ամուսինը իրաւունք ունի զայն գործածելու իր սեպհական ստացուածքին պէս։*

Յօդ. 93- *Օժիտը եթէ անշարժ կալուած է եւ կամ չծախուելիք գոյք, ամուսինը պարտաւոր է զայն յանձնանձել բարի դիտաւորութեամբ այնպէս ինչպէս մարդ կը յանձնանձէ իր սեպհական ստացուածքը։ Կինը թէեւ սեպհականատէրն է սոյն ինչքերուն, բայց իրաւունքը չունի զանոնք ծախելու։*

Յօդ. 94- *Կինը կրնայ օժիտը նուիրել կամ փոխանցել ուրիշին, ամուսինին հաւանութեամբ եւ կամ Դատաստանական Խորհուրդի արտօնութեամբ, հետեւեալ պարագաներու մէջ։*

Ա- *Եթէ պէտք կայ որ կինը իր ներկայ ամուսինէն եւ կամ նախորդ ամուսինէն ունեցած զաւակներուն համար գործ մը հիմնէ։*

Բ- *Եթէ կինը քառասունհինք տարիքը լրացած է եւ զաւակ չունի ու կը փափաքի բարեգործական նպատակի մը նուիրել իր ստացուածքները. այս պարագային սակայն ամուսինին վերապահուած կը մնայ կալուածներու հասոյթները վայելելու իրաւունքը։*

Գ- *Այրը կամ կինը բանտէն կամ աքսորէն ազատելու համար։*

Դ- *Հնտանիքի ապրուստին համար։*

Ե- *Կալուածի պահպանման համար, եթէ պէտք կայ կարեւոր նորոգութիւններու։*

Զ- *Եթէ օժիտը անբաժան մասն է կալուածի մը, որուն բաժանման համար ծախուիլը անհրաժեշտ է։*

Գ. ԳԼՈՒԽ- ՕԺԻՏԻՆ ՎԵՐԱԴԱՐՁՈՒՄԸ

Յօղ. 95- Եթէ ամուսնութիւնը քակտուի էրկան մահուամբ, առանց զաւակի, օժիտը կը վերադառնուի կնոջ:

Յօղ. 96- Եթէ ամուսնութիւնը քակտուի կնոջ մահուամբ, առանց զաւակի, օժիտը կը վերադառնուի կնոջ ժառանգորդներուն. իսկ Եթէ օժիտը հաստատող գրութեան մէջ պայմանագրուած է, կը վերադառնուի օժիտը հաստատող անձին:

Յօղ. 97- Եթէ ամուսնութիւնը քակտուի կնոջ մահուամբ եւ զաւակներ կան, օժիտը կ'անցնի զաւակներուն եւ հայրը կը յանձանձէ զայն մինչեւ զաւակներուն չափահաս ըլլալը:

Յօղ. 98- Եթէ այրը բացակայ է եւ յայտնի չէ ո՛ւր ըլլալը, եւ կամ այր եւ կնոջ մարմնական բաժանումը որոշուած է, Դատաստանական Խորհուրդը օժիտի մատակարութեան եւ հասոյթներու մասին առժամեայ կարգադրութիւն մը կը տնօրինէ: Այն կարգադրութիւնը կարելի է նաեւ երբ կինը ապացուցանէ, որ ամուսինը օժիտի հասոյթները չարաչար եւ ի վնաս ընտանիքին կը գործածէ:

Յօղ. 99- Եթէ ամուսնութիւնը քակտուած է ամուսնալուծմամբ, օժիտը կը վերադառնայ կնոջ. սակայն այս պարագային Դատաստանական Խորհուրդը յարմար կարգադրութիւն մը կ'որոշէ զաւակներու ապրուստի եւ կրթութեան ծախսերուն նկատմամբ:

Յօղ. 100- Օժիտին վերադառնումը կը կատարուի հետեւեալ կերպով.

Ա- Եթէ դրամ է, գանձուած գումարին վճարումովը առանց տոկոսի.

Բ- Եթէ շարժուն ինչք է, նոյնութեամբ կը վերադառնուի. Եթէ գոյութիւն չունի գինը կը վճարուի.

Գ- Եթէ անշարժ կալուած է՝ կը վերադառնուի ա՛յն վիճակին մէջ որ կը գտնուէր վերադառնալի եղած պահուն.

Դ-Այլը եւ կամ իր ժառանգորդները պատասխանատու եւ միայն իրենց չարամտութեամբ պատճառած վնասներուն.

Ե- Օրինաւոր եւ սովորական ծախսերը կը գեղչուին:

Յօղ. 101- Կալուած եւ իրերը պէտք է վերադառնուին առանց յապագումի: Եթէ վերադառնուելիքը դրամ է, ամուսինը կրնայ պահանջել պայմանաժամ մը որ մէկ տարին պէտք չէ անցնի: Ժառանգորդները պայմանաժամի իրաւունք չունին:

Դ. ԳԼՈՒԽ.- ԿՆՈՉԱԳՈՅՔ

Յօղ. 102- Կնոջ այն գոյքերը, որոնք օժիտի չեն յատկացուած, իր սեպհական ստացուածքը կը կազմեն:

Յօդ. 103- Կնոջագոյքերու մատակատարութիւնը կնոջ կը վերաբերի: Ամուսինը կրնայ մատակարարել կնոջ հաւանութեամբ:

Յօդ. 104- Կնոջագոյքերու հասոյթ եւ եկամուտները կը պատկանին կնոջ, անոնց միայն մէկ երրորդը կը յատկացուի ընտանեկան ծախքերուն՝ եթէ աւելիին համար պայմանադրութիւն մը չկայ:

Յօդ. 105- Երբ որ ընտանիքը նեղ դրութեան մէջ կը գտնուի, շահագրգռուողներու դիմումին վրայ Դատաստանական Խորհուրդը կրնայ յատկացման սակը աւելցնել ընտանիքը նեղութենէ ազատելու համար:

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՄԱՍ-ՀԱՅՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՈՐԴԻՌՈՒԹԻՒՆ

Ա. ԳԼՈՒԽ.- ՕՐԻՆԱԿՈՐ ԶԱՒԱԿ

Յօդ. 106- Ամուսնութեան տեւողութեան շրջանին կամ քակտուած թուականէն սկսեալ յաջորդող երեք հարիւր օրուան ընթացքին ծնող զաւակին հայրը ամուսինն է:

Այսուհանդերձ ամուսինը կրնայ զաւակը մերժել եթէ ապացուցանէ որ, ծննդեան թուականէն սկսեալ ետ երթարովհարիւրութսուներորդ օրուան եւ երեքհարիւրերորդ օրուան միջեւ եղած ժամանակամիջոցին բացակայութեան կամ Ֆիզիքական արգելքի պատճառաւ ինք կնոջ հետ բնական յարաբերութիւն ունենալու եւ Ֆիզիքապէս կենակցելու անկարելիութեան մէջ կը գտնուէր:

Յօդ. 107- Պսակադրութենէ սկսեալ հարիւրութսուն օր անցնելէ յետոյ ծնող զաւակը ամուսինը չի կրնար մերժել, բացի այն պարագայէն որ հաստատէ թէ ինք այդ զաւակին հայրը չէ:

Յօդ. 108- Պսակադրութենէն սկսեալ հարիւրութսուն օրը լրանալէն առաջ ծնող զաւակը ամուսինը կրնայ մերժել, առանց պարտաւոր ըլլալու որեւէ ապացոյց ներկայացնելու թէ ինք այդ զաւակին հայրը չէ:

Սակայն, սոյն մերժման դատը անընդունելի կ'ըլլայ երբ հաստատուի որ ամուսինը՝

Ա- Պսակէն առաջ կնոջ հետ կենակցած է.

Բ- Գիտէր որ կինը յղի էր.

Գ- Բացայայտ կերպով ճանչցած է զաւակին իրեն ըլլալը:

Յօդ. 109- Ամուսնութեան քակտումի թուականէն սկսեալ երեքհարիւր օր անցնելէ յետոյ ծնող զաւակը մերժելու համար հայրը ուրիշ որեւէ ապացոյց ներկայացնելու պէտք չունի:

Յօդ. 110- Ամուսինը ծնունդը իմացած թուականէն սկսեալ մինչեւ երեք ամիս կրնայ զաւակը մերժել:

Մերժման դատը զաւակին եւ մօրը դէմ կը բացուի. այս պարագային զաւակին համար մաս-նաւոր խնամակալ մը կը նշանակուի:

Յօդ. 111- Անոնք որ զաւակին հետ ժառանգորդ կ'ըյան կամ անոր գոյութեամբը ժառանգու-թենէ կը զրկուին, իրաւունք ունին զաւակին ծննդեան տեղեկանալիք սկսեալ մինչեւ երեք ամիս ապօրինութեան դատ բանալու, այն պարագային երբ մերժման դատի պայմանաժամը լրանալիք առաջ ամուսինը մեռած է կամ դատելու կարողութենէն զրկուած է կամ գտնուած տեղը անյայտ է եւ կամ որեւէ պատճառաւ զաւակին ծնունդը անոր տեղեկացնել անկարելի եղած է:

Յօդ. 112- Եթէ հաստատուի որ զաւակին ճանաչումը եւ կամ մերժման դատի չբացուիլը արդիւնք է ըսպառնալիքի կամ խարէկութեան մը դատը կարելի է բանալ՝ պատճառները վերնալին եւ կամ խարէկութիւնը երեւան գալին սկսեալ մինչեւ երեք ամիս:

Ամէն պարագայի տակ եթէ հաստատուի որ վերոյիշեալ պայմանաժամերու ընթացքին մերժ-ման դատ չբացուիլը յառաջ եկած է արդարացի պատճառէ մը, Դատաստանական Խորհուր-դը կրնայ ընդունիլ դատը առանց նկատի առնելու ժամանակամիջոցին անցած ըլլալը:

Բ. ԳԼՈՒԽՆ.- ՕՐԻՆԱԿՈՐ ԶԱՒԱԿԻ ՈՐԴԻՈՒԹԵԱՆ ՓԱՍՏԵՐԸ

Յօդ. 113- Օրինաւոր զաւակի որդիկութիւնը կը փաստուի իր ծննդեան արձանագրութեամբ, եկեղեցիի տոմարին եւ կամ պետութեան ինքնութեան տոմարին մէջ:

Յօդ. 114- Ծննդեան արձանագրութեան չգոյութեան պարագային օրինաւոր զաւակի հանգամանքը տեւականօրէն վայելած ըլլալը բաւական է:

Յօդ. 115- Օրինաւոր զաւակի հանգամանքը վայելած ըլլալը կը հաստատուի այն դէպքերով, որոնք կը յատկանչեն մէկու մը որդիկութեան եւ ազգականութեան կապը այն ընտանիքին հետ որու պատկանիլը կը յայտարարուի:

Գլխաւոր դէպքերը հետեւեալներն են.

- **Մէկու մը շարունակ իր հօր մականունը կրած ըլլալը.**
- **Հայրը զինք իբր զաւակ նկատած եւ այդ հանգամանքով ապրուստին դաստիարակութեան եւ գործին խնամք տարած ըլլալը.**
- **Հանրութեան մէջ ճանչցուած ըլլալը.**
- **Հնտանիքին կողմէ այդպէս ճանցուած ըլլալը...**

Յօդ. 116- Որեւէ մէկը չի կրնար ծննդեան արձանագրութեան եւ անոր համաձայն վայելած վիճակի հակառակ ուրիշ ընտանիքի մը պատկանած ըլլալը առարկելնմանապէս, կարելի չէ

վէճի առարկայ ընել մէկու մը ընտանեկան վիճակը, զոր կը վայելէ ան եւ որ համապատասխան է իր ծննդեան արձանագրութեան:

Յօդ. 117- Ծննդեան արձանագրութեան եւ ընտանեկան վիճակի չգոյութեան պարագաներուն եւ կամ եթէ զաւակը սխալ անունով եւ կամ անյայտ մօրմէ եւ հօրմէ ծնեալ արձանագրուած է եւ կամ եթէ ծննդեան արձանագրութիւն եւ ընտանեկան վիճակ իրարու համապատասխան չեն, որդիութիւնը կը հաստատուի վկաներով։ Այս պարագային կամ գրաւոր նախափաստ եւ կամ վկայափաստին ընդունելիութիւնը արդարացնող հաւաստիք պէտք է գոյութիւն ունենայ։

Գ. ԳԼՈՒԽ.- ԶԱՒԱԿՆԵՐՈՒ ՕՐԻՆԱԿԱՆԱՑՈՒՄ

Յօդ. 118- Առանց պսակի երկու ամուրի այր եւ կնոջմիացումէն սերած զաւակը հօր եւ մօր իրարու հետ պսակուելովը օրինաւոր զաւակ կ'ըլլայ, երբ հայր եւ մայր զայն կը ճանչնան պսակի արարողութեան ժամանակ։ Պսակաղրութենէն վերջ օրինականացումը ենթակայ է Դատաստանական Խորհուրդի որոշման։

Յօդ. 119- Օրինակացման զաւակները իրենց հօր եւ մօր եւ անոնց ազգականներուն հանդէպ հարազատ զաւակի իրաւունքներուն կը տիրանան. այս իրաւունքները կը փոխանցուին նաեւ անոնց սերունդին։

Դ. ԳԼՈՒԽ.- ԱՊՈՐԵՆ ԶԱՒԱԿ

Յօդ. 120- Ապօրէն զաւակին մայրը ծնող կինն է։ Հայրը կրնայ հաստատուիլ Դատաստանական Խորհուրդի վճիռով միայն։

Յօդ. 121- Իրարու հետ ամուսնութիւննին արգիլուած եղողներէն եւ կամ ամուսնացած այր կամ կնոջ ապօրէն յարաբերութիւններէն ծնող զաւակը իբր օրինաւոր զաւակ չի կրնար ճանչցուիլ. այս կարգի դատերը անընդունելի են։

Յօդ. 122- Հետեւեալ պարագաներու մէջ ամուսնութենէ դուրս ծնած զաւակի մը հայրութիւնը կրնայ որոշուիլ Դատաստանական Խորհուրդի վճիռով։

Ա- Առեւանգումի կամ բռնաբարումի պարագային, երբ հաստատուի որ առեւանգման կամ բռնաբարման ժամանակը կը զուգաղիպի յղութեան ժամանակին։

Բ- Խարեբայական միջոցներով, հեղինակութիւնը չարաչար գործածելով եւ կամ ամուսնութեան խոստումով մոլորեցումի պարագային, եթէ սեռային յարաբերութիւնը հաւաստող անհերքելի փաստեր կան։

Գ- Երբ հօրմէն եկած նամակներէն եւ կամ անձնական թուղթերէն որոշապէս կը հասկցուի անոր հայրութիւնը։

Դ- Երբ հաստատուի որ հայր եւ մայր միասին կենակցած եւ յղութեան օրինական ժամանակմիջոցին։

Ե-ԵՐԵՎԱՆԻ ՀՈԳԱԾԱԾ է ապրուստի եւ ուսմունքիծախքեր իրրեւ հայր:

Յօդ. 123- Նախորդ յօդուածով սահմանուած դատերը կրնան բացուիլ միմիայն զաւակին եւ մօրը կողմանէ՝ հետեւեալ պայմաններով.

Ա- Զաւակին անչափահասութեան միջոցին մայրը կրնայ դատ բանալ, նոյնիսկ եթէ ինքը անչափահաս է: Մօր դար լսելի է զաւակին ծննդեան թուականէն մինչեւ երկու տարի, եթէ դէպքերը կը վերաբերին Ա., Բ., Գ. հատուածներուն, իսկ եթէ կը վերաբերին Դ. եւ Ե. հատուածներուն, կենակցութեան եւ կամ հօր՝ զաւակին ապրուստին եւ ուսմունքին հոգածութիւնը դադրեցուցած թուականէն սկսեալ մինչեւ երկու տարի:

Բ- Եթէ դատը զաւակին անչափահասութեան միջոցին չէ բացուած, այս վերջինը իրաւունքունի դատ բանալու չափահասութեան տարիքը լրանալէ սկսեալ մինչեւ երեք տարի:

Յօդ. 124- Եթէ հաստատուի որ կինը յդութեան շրջանին թեթեւաբարոյ եղած է՝ հայրութեան դատը կը մերժուի:

Յօդ. 125- Հայրութեան դատը ապացուցուելու պարագային ի նպաստ մօր հետեւեալ հատուցումներն ալ կը վճռուին.

Ա- ԾՆՆԴԵԱՆ ԾԱԽՍԵՐԸ.

Բ- ԾՆՆԵԼԻՆ առնուազն չորս շաբաթ առաջ եւ չորս շաբաթ վերջը ըլլալիք պարենաւորման ծախսերը.

Գ- ՅԴՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԾՆՆԴԵԱՆ ՊԱՄՏՃԱՊԱԼ ԵՂԱԾ ՈՒՐԻՇ ԾԱԽՍԵՐԸ...

Յօդ. 126- Հայրը նիւթական հաստացման կրնայ դատապարտուիլ եթէ սեռային յարաբերութենէն առաջ մօրը ամուսնութիւն խոստացած է, կամ օրէնքին մատնանշած ոճիրով մը եւ կամ անոր վրայ ունեցած ազդեցութիւնը չարաչար գործածելով, կամ խարեբայական միջոցներով յարաբերութիւն հաստատած է, եւ կամ սեռային յարաբերութեան թուականին եթէ մայրը անչափահաս եղած է:

**ՎԵՅԵՐՈՐԴ ՄԱՍ - ԾՆՈՂԱՅ ԵՒ ԶԱՒԱԿԱՅ ՓՈԽԱԴԱՐՁ
ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԵՐԸ**

Ա. ԳԼՈՒԽ.-ԴԻԵՑՈՒԹԻՒՆ

Յօդ. 128- Զաւակներու դիեցման պարտականութիւնը մօրը կը վիճակուի, ծննդեան օրէն սկսեալ մինչեւ երկու տարի. ամուսնալուծումը կամ բաժանումը արգելվ չեն սոյն պարտականութեան:

Յօդ. 129- Մահուամբ եւ կամ ուրիշ որեւէ պատճառաւ նորածինին մօր կողմէ դիեցումը երբ անկարելի ըլլայ, ստնտու նշանակելու իրաւունքը կը պատկանի նորածինի հօր. եթէ հայր չկայ՝ մերձաւորագոյն խելահաս ազգականներուն՝ հօր կամ մօր կողմէն:

Բ. ԳԼՈՒԽ-ՀՈԳԱԾՈՒԹԻՒՆ

Յօդ. 130- Հոգածութեան շրջանը կը սկսի դիեցման շրջանին վերջաւորութենէն եւ կը տեւէ տղայ զաւակի համար մինչեւ եօթը տարիքը լրացուցած, իսկ աղջիկ զաւակի համար մինչեւ ինը տարիքը լրացուցած։ Դատաստանական Խորհուրդը կրնայ այս ժամանակամիջոցները երկարել կամ կարծեցնել, եթէ պարագաները եւ մասնաւորապէս զաւակներու շահը այդպէս կը պահանջեն։

Յօդ. 131- Զաւակին հոգածութիւնը ամենէն առաջ մօրը կը վիճակուի եթէ ան ամսունացած չէ ուրիշին հետ, բարի վարք ու բարքի տէր եւ զաւակին նայելու եւ խնամելու ի վիճակի է. եթէ մայրը մեռած է եւ կամ հոգածութիւնը կատարելու յատկութիւններէն զուրկ է, հոգածութիւնը կը վիճակուի հօրը եւ կամ անոր կողմէ նշանակուած անձին։

Յօդ. 132- Ամուսնալուծման կամ բաժանման պարագաներուն Դատաստանական Խորհուրդը սոյն կանոնագիրի տրամադրութեանց համաձայն զաւակին համար ամենէն նպաստաւոր կարգադրութիւնը կը տնօրինէ։

Գ. ԳԼՈՒԽ-ՍԵՆԴԱԳԻՆ ԿԱՍ ԿԵՆՍԱԾՈՇՎԱԿ

Յօդ. 133- Ա- Ծնողքը իր զաւակներուն ապրուստը հոգալու պարտաւոր է մինչեւ անոնց չափահասութիւնը եւ անկէ վերջ միայն անկարութեան պարագային։ Բ- Զաւակները պարտաւոր են իրենց ծնողաց ապրուստը հոգալու կամ կենսաթոշակ վճարելու՝ եթէ անոնք կարօտ վիճակի մէջ կը գտնուին։

Յօդ. 134- Ապօրինի զաւակը մինչեւ չափահասութեան տարիքը հասնիքը իրաւունք ունի իր մօրմէն պահանջել դիեցում, հոգածութիւն եւ ապրուստ կամ սննդագին։ Փոխաղարձաբար պարտաւոր է կենսաթոշակ վճարելու մօրը՝ եթէ կարօտ է։

Յօդ. 135- Մննդագին կամ կենսաթոշակը կ'որոշուի Դատաստանական Խորհուրդին կողմէ իրաւատիրոջ եւ կամ զայն ներկայացնողին պահանջին վրայ։ Մննդագինի քանակը կ'որոշուի նկատի առնելով պահանջողի ապրուստին պէտքերը եւ վճարողին նիւթական կարողութիւնը միանդամայն։

Յօդ. 136- Մննդագին ստացող կողմը եթէ կարօտութենէ ազատուած է եւ կամ վիճակը զգալիօրէն բարւոքած է, վճարող կողմի դիմումին վրայ Դատաստանական Խորհուրդը կրնայ սննդագինը բոլորովին կտրել կամ պակսեցնել։ Իսկ եթէ վճարող կողմի նիւթական վիճակը վատթարացած կամ լաւացած է, ըստ այնմ կարելի է աւելցնել կամ պակսեցնել։

ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ ՄԱՍ-ՈՐԴԵԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ա. ԳԼՈՒԽ.- ՈՐԴԵԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

Յօդ. 137- Որդեգրութիւնը Դատաստանական Խորհուրդի առջեւ կնքուած դաշինք մըն է, որ կը ստեղծէ որդեգրողի եւ որդեգրեալի միջեւ հօր եւ մօր եւ զաւակի յարաբերութիւնները:

Յօդ. 138- Որդեգրութիւնը ընդունելի է միայն երբ արդարացուցիչ պատճառներ կան եւ որդեգրեալին համար նպաստաւոր է:

Յօդ. 139- Որդեգրելու իրաւունք ունին Հայց. Եկեղեցիի զաւակները, որոնք քառասուն տարիքը լրացուցած են եւ հարազատ զաւակ չունին, որդեգրեալը պէտք է Հայ համայնքին անդամ դառնայ:

Յօդ. 140- Որդեգրողը որդեգրեալէն առնուազն տասնհինգ տարի մեծ եւ բարի վարուց տէր ըլլալու է:

Յօդ. 141- Որդեգրողը եթէ ամուսնացած է՝ կողակիցին հաւանութիւնը անհրաժեշտ է. նոյն-պէս եթէ որդեգրեալը ամուսնացած է՝ անոր կողակիցին հաւանութիւնը անհրաժեշտ է:

Յօդ. 142- Խնամակալը կրնայ որդերել իր խնամակալը, այս վերջինը՝ չափահաս ըլլալէ յետոյ եւ կամ եթէ անկէ առաջ դադարած է խնամակալ ըլլալէ:

Յօդ. 143- Որդեգրեալը եթէ չափահաս է, որդեգրութեան դաշինքը կը կնքուի իր կամքովը. եթէ անչափահաս է, հօր եւ մօր հաւանութիւնը անհրաժեշտ է: Եթէ հայրը կամ մայրը մեռած է, ողջ եղողին՝ իսկ ամուսնալուծման կամ բաժանման պարագային զաւակները իրեն վստահուած կողմին հաւանութիւնը բաւական է:

Որդեգրեալը եթէ խնամակալութեան տակ է, խնամակալին, եթէ խնամակալ չունի, մերձաւոր ազգականին հաւանութիւնը կ'առնուի: Եթէ այս վերջինները մերժեն տալ իրենց հաւանութիւնը եւ Դատաստանական Խորհուրդը համոզում գոյացնէ որ այդ մերժումը անչափահասի շահերուն հակառակ է, կամ եթէ որդեգրեալը մարդ մը չունի՝ կրնայ որդեգրութիւնը արտօնել:

Բ. ԳԼՈՒԽ.- ՈՐԴԵԳՐՈՒԹԵԱՆ ԶԵՒԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Յօդ. 144- Որդերողը Առաջնորդին միջոցաւ Դատաստանական Խորհուրդին պէտք է մատուցանէ խնդրագիր մը, որուն մէջ պարզուելու են որդեգրութեան պատճառները ու անկէ առաջ դալիք օգուտները:

Յօդ. 145- Դատաստանական Խորհուրդը հարկ եղած քննութիւնը կատարելէ յետոյ եթէ հաստատէ որ՝

Ա- Որդեգրութեան համար կանոնիս պահանջած պայմանները լրացած են.

Բ- Որդեգրութեան պատճառները արդարացի են.

Գ- Որդեգրութիւնը որդեգրեալին նպաստաւոր է՝ որդեգրութիւնը կը հաստատէ վճիռով մը-հակառակ պարագային կը մերժէ:

Գ. ԳԼՈՒԽ.- ՈՐԴԵԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԵՏԵՒԱՆՔՆԵՐԸ

Յօդ. 146- Որդեգրեալը որդեգրողին մականունը կը կրէ եւ կը տիրանայ զաւակի բոլը իրաւունքներուն եւ ենթակայ կ'ըլլայ բոլոր պարտականութեանց:

Յօդ. 147- Որդեգրողը որդեգրեալի հանդէպ կը տիրանայ հայրական բոլոր իրաւունքներուն եւ ենթակայ կ'ըլլայ բոլոր պարտականութեանց:

Որդեգրեալին անչափահասութեան միջոցին որդերողը եթէ մեռնի եւ կամ իր հայրական իշխանութիւնը կատարելու անկարելիութեան մէջ գտնուի, այդ իրաւունքը Դատաստանական Խորհուրդի յարմար կարգադրութեանը կը թողուի:

Յօդ. 148- Որդեգրեալ մը իր բուն ծնողաց հանդէպ սննդագինի պարտականութենէն ազատւած չըլլար. ծնողքը սակայն որդեգրեալի ապրուստին պատասխանատու է միայն այն ատեն երբ այս վերջնը որդեգրողին իր ապրուստը չի կրնար ապահովել:

ՈՒԹԵՐՈՐԴ ՄԱՍ.- ԾՆՈՂԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆԱԿԱՆ ՈՒԹԻՒՆ

Յօդ. 149- Զաւակը պարտաւոր է պատուելու ու յարգելու իր հայրն ու մայրը:

Յօդ. 150- Զաւակը մինչեւ չափահաս ըլլալը իր հօրը եւ մօրը իշխանութեանը ներքեւ է. առանց օրինաւոր պատճառի հօրմէն եւ մօրմէն չ'առնուիր:

Յօդ. 151- Ամուսնութեան տեւողութեան միջոցին հայր եւ մայր հաւասարապէս կը գործադրեն ծնողական իշխանութիւնը. տարակարծութեան պարագային՝ հօր կարծիքը գերակշիռ է: Ամուսիններէն մէկուն մահառան պարագային ծնողական իշխանութիւնը կը պատկանի ողջ մնացողին. իսկ ամուսնալուծման պարագաներուն՝ կը պատկանի այն կողմին որուն յանձնուած են զաւակները:

Յօդ. 152- Հայրը եւ մայրը կը դնեն զաւակին անունը եւ պարտաւոր են զայն հասցնելու, դաստիապակելու եւ կրթալու:

Յօդ. 153- Հայր եւ մայր ծնողական իշխանութեան իրաւունքի սահմաններուն մէջ զաւակին օրինաւոր ներկայացուցիչներն են եւ այս հանգամանքով գործելու համապ դատարանի որոշման պէտք չունին:

Յօդ. 154- Ծնողական իշխանութեան ներքեւ գտնուող զաւակ մը ատակութեան տեսակէտով նոյնն է ինչ որ է խնամակալութեան տակ գտնուող անչափահաս մը:

Յօղ. 155- Դատաստանական Խորհուրդը կրնայ ծնողաց իշխանութիւնը ջնջել հետեւեալ պարագաներու մէջ:

Ա-ԵՐԲ ՀԱՅՐ ԵԼ ՄԱՅՐ ԱՆԿԱՐՈՂ ԵՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԳՈՐԾԱՂՐԵԼՈՒ:

Բ-ԵՐԲ ԱՆՈՆՔ ԱՐԳԻԼԵԱԼ ԵՆ ՎՃԻՌՈՎ ՄՐ:

Գ-ԵՐԲ ԱՊՂԵՑՈՒԹԻՒՆՆԻՆ ՀԱՐԱՀԱՐ ԿԸ ԳՈՐԾԱԾԵՆ ԵԼ ՀԱՓԱՂԱՆԾ ԱՆՀՈԳՈՒԹԵԱՄՐ ԿԸ ՎԱՐՈՒԻՆ:

Յօղ. 156- Հօր ել մօր իշխանութիւնը ջնջուելու պարագային զաւակին խնամակալ մը կը կարգուի. իսկ եթէ հօր ել մօր վարմունքին պատճառաւ զաւակը ֆիզիքապէս կը տուժէ եւ բարոյապէս լրուած է, Դատաստանական Խորհուրդը կրնայ զայն դնել ընտանիքի մը մօտ եւ կամ բարենպատակ հաստատութեան մը մէջ: Իշխանութեան ջնջումը հայրը ել մայրը զաւակին ապրուստը եւ կրթութիւնը հոգալու պարտականութենէն գերծ չի կացուցաներ:

Յօղ. 157- Իշխանութեան ջնջման պատճառները երբ գոյութիւն ունենալէ կը դադրին, Դատաստանական Խորհուրդը ի պաշտօնէ եւ կամ հօր կամ մօր պահնջքին վրայ իշխանութիւնը կը վերահաստատէ:

Յօղ. 158- Իշխանութեան տեւողութեան ընթացքին զաւակին ինչքերը մատակարելու իրաւունքը կը պատկանի հօրը ել մօրը, Դատաստանական Խորհուրդը կրնայ միջամտել ա'յն պարագային միայն, երբ հայր ել մայր կը թերանան:

Յօղ. 159- Հայր ել մայր իրենց իշխանութեան տեւողութեան ընթացքին իրաւունք ունին զաւակին ինչքերէն օգտուելու. եկամուտէն նախ զաւակին ապրուստին եւ կրթութեան կը ծախսուի եւ աւելորդը կը տրուի հօր եւ մօր ընտանեկան ծախսերուն համար:

Յօղ. 160- Հայր ել մայր իրաւունք չունին օգտուելու զաւակին այն գոյքերէն որոնք նուիրուած են պայմանաւ որ հայրն ու մայրը չօգտուին անոնցմէ:

Յօղ. 161- Իշխանութիւնը իրեն պատկանող հայրը կամ մայրը եթէ ամուսնանայ՝ Դատաստանական Խորհուրդը կրնայ զաւակին համար խնամակալ մը կարգել, երբ պարագաները եւ զաւակին շահը այդպէս պահանջեն:

Յօղ. 162- Այն պարագային երբ հօր ել մօր ամուսնութիւնը լուծուի, իշխանութիւնը կատարող հայրը կամ մայրը պարտաւոր է զաւակին ինչքերուն կացութիւնը եւ հաշիւները պարունակող ցուցակ մը պատրաստել:

Յօղ. 163- Երբ զաւակը չափահաս ըլլալով ինչքերը իրեն կը յանձնուի եւ կամ երբ սոյն կանոնագիրի համաձայն հօր ել մօր իշխանութիւնը ջնջուելով զաւակին խնամակալ մը կարգուած է հաշիւները ներկայացնել զաւակին կամ խնամակալին:

Յօղ. 164- Զաւակին ինչքերուն վերաղարձման խնդիրին մէջ իշխանութիւնը կատարող հայր կամ մայր ուրիշի մը ինչքերը տնտեսելու իրաւունք ունեցող անձի մը նման պատասխանատու է:

ԻՆԵՐՈՐԴ ՄԱՍ.- ԽՆԱՄԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ

Յօդ. 165- Ամէն անչափահասի համար, որ ծնողաց իշխանութեան ներքեւ չէ եւ կամ այդ իշխանութիւնը ջնջուած է, խնամակալ մը կը նշանակուի:

Խնամակալ կը նշանակուի նաեւ մտային խանգարում ունեցողներու եւ անկարողներու համար:

Յօդ. 166- Խնամակալ նշանակելու, անոր հաշիւները տեսնելու եւ ի պահանջել հարկին զայն պաշտօնանկ ընելու իրաւասու է Դատաստանական Խորհուրդը:

Անչափահասին հայրը կրնայ կտակով խնամակալ մը նշանակել իր զաւակին համար. սոյն նշանակումը պէտք է զրաւոր ըլլայ: Մայրը նմանապէս կրնայ կտակով խնամակալ նշանակել, եթէ ինքը ողջութեանը խնամակալի իրաւունքը կը վայելէր:

Յօդ. 167- Անչափահասի մը խնամակալութիւնը թէեւ հօր իշխանութեան դադարումէն յետոյ մօրը կը վիճակուի՝ ծնողական իշխանութեամբ, սակայն եթէ մայրը ուրիշին հետ ամուսնայ եւ կամ պարտականութիւնը կատարելու ընդունակութիւն եւ յարմարութիւն չունենայ, ուրիշ խնամակալ մը կը նշանակուի:

Յօդ. 168- Խնամակալ նշանակելու համար Դատաստանական Խորհուրդը ըլլա՛յ ծխատէր քահանային, ըլլա՛յ իր յարմար տեսած միջոցներով քննութիւն մը կը կատարէ եւ կարելի եղածին չափ նախընտրութիւն կու տայ անչափահասի ամենամօտիկ ազգականներուն՝ միշտ նկատի ունենալով անչափահասին չահն ու ապագան:

Յօդ. 169- Հետեւեալ անձերը խնամակալ չեն կրնար ըլլալ.

Ա- Խնամակալութեան տակ գտնուողներ.

Բ- Քաղաքացիական իրաւունքներէ զրկուածներ.

Գ- Անպարկեշտ ընթացք ունեցողներ.

Դ- Զինուորականներ կամ կրօնաւորներ.

Ե- Իրենց շահերը անչափահասի շահերուն հակառակ եղող եւ կամ անոր դէմ որեւէ հակառակութիւն ունեցողներ:

Յօդ. 170- Խնամատարը պարտաւոր է անչափահասին բոլոր ինչքերը յանձն առնելով զանոնք տնտեսելու ընտանիքի բարի հօր մը պէս. ան պատասխանատու է իր անհոգութեամբ կամ դիտումնաւոր կերպով պատճառած վնասներուն համար:

Անչափահասին ինչքերը եւ անշարժ կալուածները եւ այլ իրաւունքները ծախելու եւ կամ որեւէ հաշտութիւն կնքելու համար պարտաւոր է ստանալ Դատաստանական Խորհուրդի արտօնութիւնը: Այս վերջինը այդ արտօնութիւնը կու տայ երբ անչափահասի ապրուստին

կամ կրթութեան կամ անոր առողջական վիճակին համար անհրաժեշտ պէտք կայ եւ կամ գործառնութիւնը աւելի շահաւոր է անոր համար:

Յօդ. 171- Խնամակալը պարտաւոր է հոգ տանիլ անչափահասի ապրուստին, կրթութեան, առողջութեան եւ անոր բոլոր պէտքերուն, ընտանիքի բարի հօր մը պէս: Այդ նպատակներուն համար պէտք եղած ծախքերը կը կատարէ անչափահասի հասոյթներէն եւ ինչքերէն. եթէ իրմէ զատ մատակարար մը կայ ծախսերը անկէ կը պահանջէ:

Յօդ. 172- Խնամակալը միանգամայն մատակարար է, եթէ անչափահասի ինչքերուն արժէքը հինգհազար ոսկիէն նուազ է. իսկ եթէ ինչքերուն արժէք հինգհազար ոսկիէն աւելի է, յանձանձումը կը վստահուի մատակարարի մը, զոր կը նշանակէ Պետութեան Քաղաքային իրաւասու Ատեանը՝ Առաջնորդին, խնամակալին, ընդհանուր դատախազին եւ կամ որեւէ շահագրգուռողի խնդրանքին համաձայն:

Յօդ. 173- Երբ Առաջնորդը տեսնէ որ ժառանգութեան եկամուտները եւ անչափահասին ինչքերը անոր կարիքներէն աւելի չեն, ի նկատի ունենալով անոր դիրքն ու շահը, պարտի տեղեկագրել Քաղաքային իրաւասու Ատեանին եւ խնդրել որ խնամակալին ներկայութիւնը բաւարար նկատուի եւ նոյն ինքն խնամակալը կատարէ նաեւ մատակարարի պաշտօնը:

Յօդ. 174- Առաջնորդը կը քննէ եւ կը հակակուէ խնամակալին անչափահասի համար ըրած ծախքերը, անոր մատակարարէն պահանջած գումարները՝ անչափահասի սննդեան, կրթութեան եւ այլ պէտքերուն համար. եթէ տեսնէ որ ծախսուած կամ պահանջուած գումարը անչափահասի եկամուտներուն եւ ստացուածքին տարողութեանը համապահտասան չէ, անչափահասին համար նպաստաւոր կարգադրութիւնները կ'ընէ եւ կամ ի հարկին այդ ուղղութեամբ Քաղաքային իրաւասու Ատեանին կը խնդրէ, եթէ Ատեանին նշանակուած մատակարար մը կայ:

Յօդ. 175- Առաջնորդը պարտի խնամակալէն պահանջել տարեկան տեղեկագիր մը, իսկ եթէ զատէն մատակարար կայ, պահանջել պատճենը այն տարեկան տեղեկագիրին, զոր այս վերջինը պարտաւոր է մատուցանելու Քաղաքային իրաւասու Ատեանի Նախագահին կամ անոր պատուիրակած դատաւորին: Խնամակալը իրաւունք ունի մատակարարէն հաշիւ պահանջելու Քաղաքային Ատեանի միջոցաւ եւ Առաջնորդի գիտութեամբ:

ՏԱՄՆԵՐՈՐԴ ՄԱՍ.- ԿՏԱԿ

Յօդ. 176- Կտակի պայմանները, կտակագիրերու վաւերացման, օրինակացման եւ գործադրութեան ձեւակերպութիւնները սահմանուած են պետութեան օրէնքով:

Յօդ. 177- Ազգ. Առաջնորդարանը իրաւասու է Հայց. Եկեղեցիի զաւակներուն կատակագիրերը վաւերացնելու եւ օրինականացնելու՝ պետական օրէնքին սահմանած ձեւակերպութեանց համաձայն:

Յօդ. 178- Հայց. Եկեղեցիի ամուսնացեալ կրօնաւորները կտակի մասին ենթակայ են աշխարհականներու յատուկ ընդհանուր օրէնքներուն:

Յօդ. 179- **Հայց.** Եկեղեցիի կուսակրօն եկեղեցականները կտակ կրնան ընդունիլ, սակայն կտակելու իրաւունք չունին:

ՏԱՍՆՄԵԿԵՐՈՐԴ ՄԱՍ.- ԺԱՌԱԳՈՒԹԻՒՆ

Յօդ. 180- **Վախճանեալի** մը ժառանգութեան բաժինները կ'որոշուին պետական իրաւասու Քաղաքային Ատեաննրեու կողմէ՝ պետական օրինաց համաձայն:

Յօդ. 181- **Երբ որ Հայց.** Եկեղեցիի զաւակ վախճանեալի մը ժառանգորդներուն մէջ անչափահաս մը կամ անկարող մը կայ, կրօնական իշխանութիւնը պարտի ժառանգութեան Հաշուեկշիուր կը կատարուի տեղեկագիրով մը՝ վախճանեալին վերջին բնակավայրին մէջ, իրաւասու կրօնական ներկայացուցիչ մը եւ վախճանեալի մերձաւոր ազգականի մէկուն կողմէ, մասնակցութեամբ յիշեալ բնակավայրի մուլիթարին: Սոյն տեղեկագիրը պէտք է ունենայ երկու օրինակ, մէկը Առաջնորդին, միւսը Հանրապետութեան Դատախազին յղուելու համար:

Առաջնորդը ի հարկին կը հրամայէ թողօնի կնքման տակ առնուիլը, եթէ հաշուեկշիուր անմիջապէս կատարելու Հնարաւորութիւն չկայ եւ կամ պարագաները այդպէս պահանջեն:

Յօդ. 182- **Հայց.** Եկեղեցիի զաւակ վախճանեալի մը ժառանգորդներուն ինքնութիւնը եւ անոնց վախճանեալի հետ ազգականական առընչութիւնը հաստատող վկայագիրերը կը տրուին Առաջնորդին կողմէ, յետ քննութեան եւ ըստ եկեղեցական տոմարներու արձանագրութեանց: Վկայագիրի պարունակութեան մասին եթէ որեւէ վէճ ծագի շահագրգռուղներու միջեւ, սոյն վէճը կը լուծուի Դատաստանական Խորհուրդի որոշումով:

Յօդ. 183- **Հայց.** Եկեղեցիի կուսակրօն եկեղեցականները ժառանգութեան մասին ենթակայ են աշխարհականներու վերաբերեալ օրինաց:

Յօդ. 184- **Հայց.** Եկեղեցիի կուսակրօն եկեղեցականները կրնան ժառանգութիւնը ընդունիլ:

Յօդ. 185- **Հայց.** Եկեղեցիի կուսակրօն եկեղեցականներու անշարժ եւ շարժուն թողօնները ամբողջութեամբ կը պատկանին Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսարանին:

ՏԱՍՆԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ.- ԸՆԴՀ. ՏՐԱՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆԵՐ

Յօդ. 186- **Սոյն** կանոնագիրը գործադրելի է Հայց. Եկեղեցիի զաւակներուն, ինչպէս նաեւ այն անձերուն նկատմամբ, որոնք ենթակայ են անոր տրամադրութեանց:

Յօդ. 187- **Հայց.** Եկեղեցիի իշխանութեանց կողմէ կատարուած այն բոլոր գործողութիւններն ու արձակուած վճիռները որոնք ենթակային վիճակին փոփոխութեան նշանակութիւնը ունին, օրինակ՝ ամուսնութիւն, ամուսնութեան անվաւերութիւն, ամուսնալուծում, զաւակներու օրինակացում, որդեգրութիւն, քահանայ եւ կրօնական ձեռնադրութեամբ անուան փոփոխութիւն եւայլն պէտք է որ պարտադրականօրէն հաղորդուին Պետութեան Քաղա-

քային Վիճակի Գրասենեակին, կամ Առաջնորդարանի միջոցաւ եւ կամ շահագրգռուողին կողմէ՝ պետական օրէնքին նախատեսած ժամանակամիջոցներուն մէջ:

Յօդ. 188- Սոյն կանոնագիրի գործադրութեան ընթացքին եթէ ներկայացած խնդիրը լուծելու համար անոր մէջ որոշման յեցակէտ ծառայելիք յօդւած մը կամ տրամադրութիւն մը չկայ, Դատաստանական Ատեանները իրենց որոշումի կայացնելու համար պէտք է ներշնչուին Հայց. Եկեղեցիի կանոններէն եւ Հայրապետաց կարգադրութիւններէն. իսկ եթէ անոնց մէջ ալ յեցակէտ չգտնուի, պարտի ներշնչուիլ պետութեան օրէնքներէն. այս օրէնքներուն մէջ ալ յեցակէտ չգտնուելու պարագային, վճիռը կը կայացնէ յենլով իր խիղճին եւ արդամտութեան:

Յօդ. 189- Սոյն կանոնագիրի վրայ կատարուելիք որեւէ փոփոխութիւն՝ օրէնքի ոյժ կրնայ ունենալ այն ատեն միայն երբ փոփոխութիւնը պետութեան վաւերացման կ'արժանանայ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԿԱՆՈՆ ԼԻԲԱՆԱՆԻ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻԻ ԱՆՁԱԿԱՆ ԻՐԱԿԱՑ

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ.- ԽՇԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Յօդուած

Ա. Գլուխ.- Ընդհանուր Տրամադրութիւններ	1-2
Բ. » Նշանադրութեան Պայմանները	3
Գ. » Նշանադրութեան Գրաւականը	4-5
Դ. » Նշանադրութեան Արձանագրութիւնը	6-7
Ե. » Նշանադրութեան Խզումը	8
Զ. » Նշանադրութեան Խզման Հետեւանքները	9-13

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ.- ԱՄՈՒՄՆՈՒԹԻՒՆ

Ա. Գլուխ.- Ամուսնութեան Պայմաններն ու Արգելքները	14-23
Բ. » Ամուսնութեան Արտօնութիւն	24-30
Գ. » Ամուսնութեան Ծնուցում եւ Առարկութիւններ Ամուսնութեան դէմ	31-38
Դ. » Պսակադրութիւն	39-43
Ե. » Ամուսնութենէն ծնունդ առնող իրաւունքներ եւ պարտաւորութիւններ	44-48
Զ. » Անվաւեր Ամուսնութիւններ	49-60

ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍ.- ԱՄՈՒՄՆԱԼՈՒԾՈՒՄ

Ա. Գլուխ.- Ամուսնալուծման Պատճառները եւ դատ	61-69
Բ. » Ամուսնալուծման Հետեւանքները	70-78

ՉՈՐՐՈՐԴ ՄԱՍ.- ՕԺԻՏ ԵՒ ԿՆՈՉԱԳՈՅՑՔ

Ա. Գլուխ.- Օժիտին Պայմանները	79-85
Բ. » Այր եւ Կնող իրաւունքները Օժիտի նկատմամբ	86-94
Գ. » Օժիտին Վերադարձումը	95-101
Դ. » Կնոջագոյք	102-105

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՄԱՍ.- ՀԱՅՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՈՐԴԻՌՈՒԹԻՒՆ

Ա. Գլուխ.- Օրինաւոր Զաւակ	106-112
Բ. » Օրինաւոր Զաւակի Որդիութեան Փաստերը	113-117
Գ. » Զաւակներու Օրինակացում	118-119
Դ. » Ապօրէն Զաւակ	120-127

ՎԵՅԵՐՈՐԴ ՄԱՍ.- ԾՆՈՂԱՅ ԵՒ ԶԱԻԱԿԱՅ ՓՈԽԱԴԱՐՅ ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԵՐԸ

Ա. Գլուխ.- Դիեցութիւն	128-129
Բ. » Հոգածութիւն	130-139
Գ. » Մննդագին կամ կենսաթոշակ	133-136

ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ ՄԱՍ.- ՈՐԴԵԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ա. Գլուխ.- Որդեգրութեան Պայմանները	137-143
Բ. » Որդեգրութեան Զեւակերպութիւնները	144-145
Գ. » Որդեգրութեան Հետեւանքները	146-148

ՈՒԹԵՐՈՐԴ ՄԱՍ.- ԾՆՈՂԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ	149-164
ԻՆՆԵՐՈՐԴ ՄԱՍ.- ԽՆԱՄԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ	165-175
ՏԱՄՆԵՐՈՐԴ ՄԱՍ.- ԿՏԱԿ	176-179
ՏԱՄՆՄԷԿԵՐՈՐԴ ՄԱՍ.- ՃԱՌԱՆԳՈՒԹԻՒՆ	180-185
ՏԱՄՆԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ.- ՀՆԴՀ. ՏՐԱՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆԵՐ	186-189

Բ.

ԿԱՆՈՆ

**ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻԻ
ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԻՐԱՀԱՆՅԱ ԱՏԵԱՆՆԵՐՈՒԻ**

1952

ԿԱՆՈՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹԵԱԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻԻ ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԻՐԱՒԱՑ ԱՏԵԱՆԵՐՈՒ

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ.- ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏՐԱՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ա. ԳԼՈՒԽ .- ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԿԱՆ ԿԱԶՄ ԵՒ ԱՍՏԻՃԱՆ

Յօդ. 1 - Հայց. Եկեղեցիի Դատաստանական Կազմը եւ աստիճանները սահմանուած են՝ 17 Մարտ 1863 թուակիր Փէրմանով հաստատուած Ազգ. Սահմանադրութեամբ:

Յօդ. 2 - Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան Կրօնական Իշխանութեան ենթակայ իւրքանչիւր Առաջնորդական թեմի մէջ կազմուած է.

Ա - ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ մը, որուն պաշտօնն է քննել եւ վճռել, Նախադատ Ատեանի հանդամանքով, այն բոլոր դատերը որոնք լսա օրինի Հայց. Եկեղեցիի Կրօնական Դատարաններու իրաւասութեան ենթակայ են:

Բ - ՎԵՐԱՔՆՆԻՉ ԱՏԵԱՆ մը, որուն պաշտօնն է, վերաքննել եւ վճռել այն բոլոր դատերը որոնք նախադատ աստիճանով քննուած եւ վճռուած են Դատաստանական Խորհուրդի կողմէ եւ որոնց վերաքննութիւնը պահանջուած է:

Գ - Միայն անվաւեր ամուսնութեան ջնջման եւ ամուսնալուծման վերաբերեալ դատերու մասին Վճռաբեկ Ատեանի բարձր հեղինակութիւնը կը պատկանի Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան:

Հօդ. 3 - Դատաստանական Խորհուրդի եւ Վերաքննիչ Ատեանի կազմ եւ կրօնական ու աշխարհական անդամներու ընտրութիւն:

Ա - Դատաստանական Խորհուրդը կը բաղկանայ հմուտ, ամուսնացեալ եւ քառասուն տարիքը լրացուցած վեց անձերէ, որոնց երեքը Եկեղեցական եւ երեքը աշխարհական:

Սոյն անձերը կ'ընտրուին վերոյիշեալ 17 Մարտ 1863 թուակիր Ազգ. Սահմանադրութեան համաձայն կազմուած Կրօնական եւ Քաղաքական ժողովներու խառն մէկ նիստին մէջ, պայմանաւ որ ընտրուող անձերը յիշեալ ժողովներու անդամներէն չըլլան:

Բ - Վերաքննիչ Ատեանը կը բաղկանայ հմուտ, ամուսնացեալ եւ քառասուն տարիքը լրացուցած վեց անձերէ, որոնց երեքը Եկեղեցական եւ երեքը աշխարհական:

Սոյն անձերը կ'ընտրուին վերոյիշեալ 17 Մարտ 1863 թուակիր Ազգ.

Սահմանադրութեան համաձայն կազմուած Կրօնական եւ Քաղաքական Ժողովներու խառն մէկ նիստին մէջ, պայմանաւ որ ընտրուող անձերը յիշեալ ժողովներու անդամներէն ըլլան հաւասար թիւով:

Գ - Դատաստանաքական Խորհուրդի եւ Վերաքննիչ Ատեանի քննութիւնները կը կատարուին երկու տարին անգամ մը եւ մինչեւ նոր ընտրութիւն՝ պաշտօննին կը շարունակեն:

Ատեանները կրնան օրինաւոր նիստ գումարել բացարձակ մեծամասնութեամբ:

Յօդ. 4 - Թեմի Առաջնորդը Դատաստանական Խորհուրդի եւ Վերաքննիչ Ատեանի ի պաշտօնէ Նախագահն է: Սոյն պաշտօնը կը կատարէ անձամբ կամ փոխանորդի մը միջոցաւ:

Այսուհետեւ իւրաքանչիւր Ատեան իր աշխարհական անդամներէն մէկը պէտք է ընտրէ Ատենապետ, որուն պաշտօնն է Ատեանը կառավարել եւ հսկել կարգապահութեան՝ համաձայն կանոնիս հետագայ տրամադրութեանց:

Ատենապետի պաշտօնին կարելի է նշանակել մասնագէտ անձ մը:

Յօդ. 5 - Առժամեայ կարգադրութիւններու մասին արագ դատավառութիւնը կը կատարէ Առաջնորդը՝ Դատաստանական Խորհուրդի Ատենապետին հետ համաձայնարար:

Բ. ԳԼՈՒԽ .- ԻՐԱԿԱՍՈՒԹԻՒՆ

Յօդ. 6 - Հայց. Եկեղեցիի դատաստանական իրակասութիւնները որոշուած են պետական օրէնքներով:

Յօդ. 7 - Ներկայացուած որեւէ վէճ կամ դատ, որուն քննութեան եւ վճռահատման իրաւասութիւնը պետական օրէնքներու համաձայն Հայց. Եկեղեցիի Դատական իշխանութեան չի պատկանիր, պէտք է մերժուի Ատեաններու կողմէ ի պաշտօնէ, դատավարութիւնը ի՞նչ աստիճանի ալ հասած ըլլայ:

Սոյն իրաւասութեան հարցը բացարձակ է, եւ կողմերը կրնան յարուցանել դատավարութեան բոլոր տեւողութեան ընթացքին:

Գ. ԳԼՈՒԽ .- ԴԱՏԻ ԻՐԱԿԱՌԵՐ ԵՒ ՊԱՅՄԱՆԵՐԸ

Յօդ. 8 - Հայց. Եկեղեցիի Դատական Ատեաններու առջեւ դատ բանալու իրաւունք ունին Հայց. Եկեղեցիի զաւակները եւ այն բոլոր անձերը որոնք օրէնքով ենթակայ են սոյն Եկեղեցիի կանոններուն:

Դատ բանալու համար պէտք է ունենալ պաշտպանուելիք եւ կամ հաստատել տալիք իրաւունք մը:

Յօդ. 9 - Անչափահասներու, մտային խանգարում ունեցողներու, անկարողներու կամ արգելեալներու իրաւունքը կը պաշտպանուի անոնց ծնողաց, խնամակալներուն եւ կամ օրինաւոր ներկայացուցիչներուն կողմէ:

Յօդ. 10 - Կողմերէն իւրաքանչիւրը իր պաշտպանութեան համար փաստաբան կրնայ կարգել:

Փաստաբանի փոխանորդագիրը պէտք է հաստատուած ըլլայ կամ Նօտարին կամ Առաջնորդարանին կողմէ. օտար երկիրներէ զրկուած փոխանորդագիրերը պէտք է որ հաստատուած ըլլան տեղւոյն Հայց. Եկեղեցիի Կրօնապետէն, եւ կամ լրացուցած ըլլան օտար երկրէ զրկուած փոխանորդագիրերու ընդունելութեան համար պետական օրէնքին պահանջած պայմանները:

Յօդ. 11 - Հետեւեալ պարագաներու մէջ Առաջնորդը կրնայ դատ բանալ.

Ա - Զհասութեան բացարձակ արգելքով արատաւորուած ամուսնութեան մը ջնջումը պահանջելու համար:

Բ - Ծնողաց կողմէ լքուած անչափահասի մը ծնողքը սննդագինի դատապարտել տալու համար:

Գ - Պարտականութեանը մէջ թերացող խնամակալի մը կամ հոգածուի մը դէմ՝ անչափահասին իրաւունքը պաշտպանելու համար:

Դ - Անոք չափահասի մը կամ մտային խանգարում ունեցող անձի մը անձնական կամ ընտանեկան իրաւունքները պաշտպանելու համար:

Յօդ. 12 - Իւրաքանչիւր դատ պէտք է գրաւոր ներկայացուի Դատաստանական Խորհուրդին կամ Վերաքննիչ Ատեանին, Առաջնորդին կամ անոր փոխանորդին կողմէ մակագրեալ խնդրանքով մը:

Խնդրագիրերուն մէջ երկու կողմին անունը, մականունը, ծննդավայրը, ծննդեան թուականը, բնակութիւնը, հօր եւ մօր անունը, ինչպէս նաեւ դատին առարկան, եւ եթէ դրամ է քանակութիւնը, եթէ ուրիշ արժեքաւոր նիւթ կամ օժիտ է անոնց արժէքը եւ այլն, պէտք է որ բացայայտ գրուած ըլլայ:

Ներկայացուած ամէն խնդրագիրի պէտք է կցուած ըլլայ պատճենը, հաղորդուելու համար հակառակ կողմին:

Յօդ. 13 - Դատավարութեան ընթացքին, երբ որ միջարկեալ խնդիր մը ներկայացուի, ըլլայ դատախազին կողմէ իբրեւ յաւելեալ պահանջ, ըլլայ մեղադրեալին կողմէ իբրեւ փոխադարձ պահանջ, ընդունելի ըլլալու համար պէտք է լրացնէ հետեւեալ պայմանները.

Ա - Միջարկեալ խնդրի եւ բուռն խնդրին միջեւ պէտք է ըլլայ յարակցութեան կապ մը: Երկու խնդրներ յարակից կը նկատուին այն ատեն միայն երբ անոնցմէ մէկուն համար տրուած լուծումը միւսին համար տրուելիք լուծումին վրայ ազդելու բնոյթը ունի:

Բ - Միջարկեալ խնդրը բուռն խնդրը քննող Ատեանի իրաւասութենէն դուրս խնդր մը պէտք չէ ըլլայ:

Միջարկեալ խնդրի անընդունելիութեան առարկութիւնը պէտք է որ յարուցուի բուռն դատի ըստ էութեան վիճաբանութեան մտնելէ առաջ:

Յօդ. 14 – Միջարկեալ խնդրը պէտք է որ վճռուի բուռն դատի հետ միասին:

Գ. ԳԼՈՒԽ .- ԶԵՌՆՀԱՍՈՒԹԻՒՆ

Յօդ. 15 – Դատաստանական Խորհուրդը ձեռնհաս է քննել եւ վճռել այն բոլոր վէճերն ու դատերը որոնք ծագում կ'առնեն իր պատկանած Առաջնորդարանի թեմին սահմաններուն մէջ:

Յօդ. 16 – Սկզբունքով դատ մը ներկայացուելու է մեղադրեալի բնակավայրին եւ կամ անոր գտնուած տեղւոյն Դատաստանական Խորհուրդին առջեւ. եթէ մեղադրեալները մէկէ աւելի են, Դատախազը կրնայ դատը ներկայացնել անոնցմէ մէկուն սնակավայրի Դատաստանական Խորհուրդին առջեւ:

Կինը կարող է իր ամուսինին դէմ դատ բանալ ընտանեկան բնակավայրին կամ ամուսինին գտնուած տեղւոյն դատարանին առջեւ, իսկ այրը պարտաւոր է ընտանեկան բնակավայրին Դատաստանական Խորհուրդին առջեւ դատ բանալ:

Երբ որ ընտանեկան բնակավայրին մէջ կամ ամուսինին գտնուած տեղը Դատաստանական Խորհուրդ կամ Վերաքննիչ Ատեան կազմուած չէ եւ կամ կազմալուծուած է, կամ սովորական կամ կանոնաւոր նիստեր գումարելու անկարելիութեան առջեւ կը գտնուի, Դատախազը կաթողիկոսարանէն կրնայ խնդրել որ դատը ուրիշ Դատաստանական Խորհուրդի կամ Վերաքննիչ Ատեանի մը յանձնուի: Այս պարագային կաթողիկոսարանը կ'որոշէ այն Խորհուրդը կամ այն Ատեանը որուն առջեւ պէտք է տեսնուի խնդրոյ առարկայ դատը:

Յօդ. 17 - Դատաստանական Խորհուրդի ձեռնհասութեան մասին առարկութիւն ընելու իրաւունք ունի մեղադրեալը. սոյն առարկութիւնը պէտք է ներկայացուի դատին սկիզբը, դատի էութեան մասին վիճաբանութեան մտնելէ առաջ. այլապէս Խորհուրդին ձեռնհասութիւնը ընդունուած կը նկատուի:

Ե. ԳԼՈՒԽ .- ՄԻՋԱՄՏՈՒԹԻՒՆ

Յօդ. 18 – Միջամտութիւնը կրնայ ըլլալ կամաւոր կամ ակամայ:

Միջամտութիւնը կամաւոր է, երբ որ երրորդ անձ մը ինքնարերաբար կը միջամտէ բուռն դատին մէջ կողմ եղողներուն կամ անոնցմէ մէկուն հանդէպ իր իրաւունքները պաշտպա-

նելու կամ հաստատել տալու համար, եթէ այդ պահանջքներուն ընդունելու պարագային շահ կրնայ ունենալ:

Միջամտութիւնը ակամայ է, երբ որ բուն դատին մէջ կողմ եղողները կամ անոնցմէ մէկը երրորդ անձ մը Ատեան կը կոչէ, որպէս զի դատի մասին տրուելիք վճիռը անոր հանդէպ ալ տրուած ըլլայ:

Յօդ. 19 – Կողմերը եւ կամ անոնցմէ մէկը, ի մասնաւորի այն կողմը որուն դէմ յարուցուած է երրորդ անձի մը միջամտութեան խնդիրը, կրնան միջամտութեան անընդունելիութիւնը պահանջել դատի ըստ էութեան վիճաբանութեան մտնելէ առաջ:

Յօդ. 20 - Երբ որ երկու կողմերը չեն օգտագործեր երրորդ անձը Ատեան կոչելու իրենց իրաւունքը, Ատեանը կրնայ ի պաշտօնէ որոշել որ երրորդ անձը կոչուի, եթէ խորհի թէ այդ միջոցը կարող է բուն խնդրին դատումը դիւրացնել եւ կամ կողմերուն կամ անոնցմէ մէկուն շահը պաշտպանել:

Յօդ. 21 - Երբ որ կողմերէն մէկը երրորդ անձի մը դատին մէջ մտցուիլը պահանջէ դատավարութիւնը ձգձգելու դիտաւորութեամբ, Ատեանը կը մերժէ պահանջքը եւ կրնայ զայն ծախսերու դատապարտել:

Յօդ. 22 – Կամաւոր կամ ակամայ միջամտութիւնը Նախադատ Ատեանի մօտ եղածին պէս Վերաքննիչ Ատեանին մօտ ալ կարելի է:

Զ. ԳԼՈՒԽ .- ՊԱՏԱՒՈՐԻ ՄԵՐԺՈՒՄ

Յօդ. 23 – Հետեւեալ պարագաներուն՝ կողմերէն մէկը կամ ամէնը կրնան խնդրել որ Ատեանին այսինչ կամ այնինչ անդամը իրենց դատաստանին չմասնակցի:

Ա.- Եթէ անդամը կողմերէն մէկուն հետ մօտ ազգականութիւն կամ խնամիութիւն ունենայ.

Բ.- Եթէ այդ անդամը ուղղակի կամ անուղղակի խնդրոյն մէջ շահ ունենայ.

Գ.- Եթէ դատին մէջ իրեւ վկայ լսուած ըլլայ.

Դ.- Եթէ կողմերէն մէկուն հետ արդէն անձնական վէճ մը ունենայ.

Ե.- Եթէ ուրիշ խնդրի մը մէջ կողմերէն մէկը զինք իրեւ իրաւարար նշանակած է.

Զ.- Եթէ կողմերէն մէկուն փոխանորդը կամ ներկայացուցիչը եղած ըլլայ:

Մերժման խնդրանքը պէտք է գրաւոր եւ վճիռ տրուելէ առաջ ներկայացուի միեւնոյն Ատեանին: Այս վերջինը զայն քննելով եթէ հիմնաւոր դատէ, այդ անդամին քաշուելուն որոխում կու տայ. իսկ եթէ անհիմն գտնէ, կը մերժէ խնդրագիրը եւ կը շարունակէ դատավարութիւնը:

Վերոգրեալ պատճառներու գոյութեան պարագային ժողովական մը պարտաւոր է ինքնարերաբար քաշուելու այդ խնդրի դատավարութենէն:

Յօդ. 24 – Նախորդ յօդուածի տրամադրութիւնները ի զօրու են նաեւ փորձագէտներու եւ իրաւարարներու նկատմամբ:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ .- ՆԵՐՁԻՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ

Յօդ. 25 – Դատաստանական Խորհուրդի եւ Վերաքննիչ Ատեանի նիստի օրերը Առաջնորդարանի մէջ յատուկ տեղ մը կախուած ծանուցմամբ կը յայտարարուի:

Յօդ. 26 – Ցիշեալ Ատեանները իրենց տեսած դատերուն համար պէտք է որ ունենան.

Ա.- Տպեալ կոչնագիրեր, որոնց բուները պէտք է պարունակեն կոչնագիրներուն թիւր եւ թուականը, դատին նիւթը եւ թիւր, կողմերու անունները, մականունները, ծննդավայրը, հրաւիրեալ անձին անունն ու մականունը, ծննդավայրը, ի՞նչ հանգամանքով հրաւիրուած ըլլալը, դատին տեսնուելու օրը եւ ժամը, կոչնագիրը հաղորդողին անունը, մականունը եւ հանգամանքը:

Բ.- Խնդրագիրերու տոմար, որու մէջ կարգով պէտք է նշանակուին Ատեանին յղուած բոլոր խնդրագիրերու ըամ պաշտօնագիրերու թուականը, կողմերու անունը, մականունը, ծննդավայրը, բնակութիւնը, հպատակութիւնը, գիրին համառօտութիւնը, ժողովին գալու թուականը:

Գ.- Իւրաքանչիւր դատի համար մասնաւոր թղթածրար մը, որուն մէջ պէտք է դասաւորուին դատին բոլոր թուղթերը կարգով, նիստերու ատենագրութիւնները, տրուած որոշումները՝ ժողովականներու կողմէ ստորագրուած. թղթածրարի պարունակած կտրոնները կողքին վրայ արձանագրուելու են կարգով եւ իւրաքանչիւրին պարունակութիւնը յատկանշող բացատրութեամբ:

Գ.- Վճռագիրերու տոմար, ուր տրուած վճիռները կարձանագրուին թուահամարներու կարգով եւ ամբողջութեամբ: Եթէ վճիռները մեքենագրուած են, պէտք է որ կազմուին կարգով, նիստերու ատենագրութիւնները, տրուած որոշումները՝ ժողովականներու կողմէ ստորագրուած թղթածրարի պարունակած կտրոնները կողքին վրայ արձանագրուելու են կարգով եւ իւրաքանչիւրին պարունակութիւնը յատկանշող բացատրութեամբ:

Դ.- Վճռագիրերու տոմար, ուր տրուած վճիռները կարձանագրուին թուահամարներու կարգով եւ ամբողջութեամս: Եթէ վճիռները մեքենագրուած են, պէտք է որ կազմուին կարգով:

Յօդ. 27 — Առաջնորդարանի ծննդեան, նշանագրութեան, ամուսնութեան, կտակներու, մահուան եւյն. բոլոր տոմարները պէտք է որ կազմուած եւ ամէն երեսը թուազրուած եւ կնքուած ըլլան: Իւրաքանչիւր տոմարի քանի՛ երեսէ բաղկացած ըլլալը տոմարի սկիզբը եւ վերջը գրաւորապէս պէտք է նշանակուած եւ կնքուած ըլլան:

Վճռագիրերու տոմարին մէջ արձանագրուած վճիռները բնագիրին հետ յար եւ նման ըլլալը դիւանապետը եւ անդամները պէտք է որ ստորագրեն. երկու վճիռներու արձանագրութեան մէջտեղը միայն երկու տողէն աւելի կամ նուազ պարապ պէտք չէ ձգուի. լուսանցքի կամ տողի մը վրայ սառ մթ աւելցնել եւ կամ գրել կամ սրբել արգիլուած է. եթէ սխալմամբ աւելի կամ պակաս գրուած է Ատենապետին եւ Ատենաղպիրին ստորագրութեամբ պէտք է աւելցընել կամ պակսեցնել:

Յօդ. 28 — Վճիռներու, ինչպէս նաեւ այլ պաշտօնագիրներու, ինդրագիրերու կամ փաստաթուղթերու վաւերացեալ պատճենները կրնան տրուիլ չահազրգուողներուն օրինաւոր տուրքի փոխարէն՝ եթէ տրուելուն մէջ անպատեհութիւն մը չկայ:

ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍ .- ԱՌԺԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ Արագ Դատավարութիւն

Յօդ. 29 — Համայնքի իրաւասութեան ենթակայ վէճերու առթիւ կնոջ բնակութեան պարենաւորման, այր եւ կնոջ նիւթական յարաբերութեան, զաւակներու պահպանման, ճամբորդութենէ արգիլման եւյն.ի պէս հարկ եղած առժամեայ կարգադրութիւնները կը կատարէ Առաջնորդը Դատաստանական Խորհուրդի Ատենապետին հետ համաձայնարար:

ՉՈՐՐՈՐԴ ՄԱՍ .- ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ Ա. ԳԼՈՒԽ - ԿՈՉՆԱԳԻՐ

Յօդ. 30 — Կողմերը դատարան կը հրաւիրուին կոչնագիրով, դատի օրէն երեք օր առաջ: Միայն արագ դատավարութեան կարելի է հրաւիրել նոյնիսկ միեւնոյն օրը:

Կարելի է նաեւ հրաւիրել ապահովագրեալ նամակով ստացագիրի, որուն մէջ պէտք է յիշել կոչնագիրի պարունակած կէտերը:

Յօդ. 31 — Առանջորդարանի բարապանը կոչնագիրի մէկ օրինակը հրաւիրեալ անձին կը հաղորդէ անոր բնակած թաղին թաղ. Խորհուրդին միջոցաւ. եթէ հրաւիրեալ անձին գտնուած տեղը թաղ. Խորհուրդ չգտնուի եւ կամ այդ միջոցաւ հաղորդել կարելի չըլլայ, կոչնագիրը կը հաղորդուի ծխատէր քահանային եւ կամ բարապանին եւ կամ տեղւոյն մուխթարին ձեռամբ:

Յօդ. 32 — Հաղորդողը կոչնագիրին միւս օրինակը հրաւիրեալ անձին ստորագրել տալ ետք, իր միջոցաւ հաղորդուած ըլլալը կոչնագիրին վրայ մակագրելով եւ թուազրելով դիւան կը վերաղարձնէ. եթէ հրաւիրեալ անձը կարդալգրել չի գիտեր, իր մատին դրոշմը կը դնէ եւ այս պարագան մակագրութեամբ կը հաստատուի հաղորդողին կողմէ:

Յօդ. 33 — Եթէ հրաւիրեալ անձը կոչնագիրը չընդունի եւ կամ մերժէ ստորագրել միւս օրինակը, հաղորդողը երկու վկաներու ներկայութեամբ կոչնագիրը կը յանձնէ կամ կը դնէ հրաւիրեալին բնակավայրը եւ եղելութիւնը կը մակագրէ կոչնագիրին միւս մասին վրայ, ուր պէտք է ստորագրեն նաեւ վկաները:

Յօդ. 34 — Եթէ հրաւիրեալը պետական պաշտօնեայ է, կոչնագիրը կարելի է հաղորդել իր պետին միջոցաւ. իսկ եթէ բանտարկեալ է, կը հաղորդուի բանտի տնօրէնին միջոցաւ:

Յօդ. 35 — Եթէ հրաւիրեալ անձը ուրիշ գաւառ կը բնակի, հրաւիրագիրը կը դրկուի տեղւոյն Առաջնորդարանին՝ ենթակային հաղորդելու համար:

Յօդ. 36 — Հեռաւոր տեղ գտնուող անձերու հաղորդուելիք կոչնագիրերու պայմանաժամը պէտք է երկարել իւրաքանչիւր յիսուն քիլոմետրի համար մէկ օր. օտար երկիրներու մէջ բնակող անձերու համար պետութեան դատավարական օրէնքի սահմանած պայմանաժամերը նկատի կ'առնուին:

Յօդ. 37 — Բնակավայրը եւ գտնուած տեղը անյայտ եղող անձի մը դատարան հրաւիրուիլը լրագիրի միջոցաւ կը կատարուի. այս առթիւ առնուազն երեք ամիս պայմանաժամ տրուելու է:

Բ. ԳԼՈՒԽ - ՀԱՐՑԱՔՆՆՈՒԹԻՒՆ

Յօդ. 38 — Դատավարութիւնները դռնփակ տեղի կ'ունենան: Ատեանը եթէ պէտք տեսնէ կրնայ հրաւիրել ծխատէր քահանաները եւ արտօնել կողմերու ծնողաց կամ մօտիկ ազգականին ներկայութիւնը:

Յօդ. 39 — Դատավարութեան ժամանակ Ատենապետը կը կառավարէ Ատեանը եւ կը հսկէ կարգապահութեան. ինքը կը հարցաքննէ կողմերը երես առ երես կամ ի հարկին զատ-զատ եւ կը լսէ վկաները եւ կը հաղորդէ Ատեանին որոշումը: Մէկ կողմին խօսած ժամանակ միւս կողմին խօսիլ կամ ընդմիջել արգիլուած է. անդամներէն մէկը կրնայ Ատենապետին հաւանութեամբ հարցումներ ուղղել երկու կողմերուն:

Յօդ. 40 — Ներկայացող կողմերէն եթէ մէկը Ատեանին անծանօթ է, պէտք է նախ եւ առաջ անոր ինքնութիւնը ստուգել եւ անկէ յետոյ ինդրին քննութեան ձեռնարկել:

Ամունական դատերու քննութեան ձեռնարկելէ առաջ, Ատեանը Դատախազէն կը պահանջէ պսակաղիր Կրօնական իշխանութեան կողմէ տրուած վկայագիր մը՝ խնդրոյ առարկայ ամուսնութեան ո՞ւր, Ե՞րբ եւ որո՞նց միջեւ կատարուած ըլլալը հաստատող:

Յօդ. 41 — Իւրաքանչիւր դատի համար ներկայացուած ինդրագիրի եւ այլ քննութեան պարունակութիւնը, ինչպէս նաեւ կողմերու յայտարարութիւնը ամփոփ կերպով կ'արձանգրուին դատին յատուկ ատենագրութեան մէջ:

Յօդ. 42 – Ատենապետին կողմէ առաջին նիստին երեք անգամ ուղղուած հարցումներուն չպատասխանող կողմը իբր բացակայ կը նկատուի եւ դատը կը շարունակուի ի բացակայութեան:

Յօդ. 43 – Երբ բժիշկի մը կողմէ տրուած տեղեկագիրով մը հաստատուած հիւանդութիւնը արգելք հանդիսանայ կողմերէն մէկուն դատավարութեան համար որոշուած օրը Ատեան ներկայանալու, դատավարութիւնը կը յետաձգուի ուրիշ օրուան մը: Իսկ եթէ ստիպողական պարագաներ ըլլան, Ատեանը իր անդամներէն մէկուն կամ երկուքին պաշտօն կու տայ հիւանդին պառկած տեղը երթալու եւ հակառակորդ կողմն ալ հրաւիրելով անոր ներկայութեան հարցաքննելու եւ արուած պատասխանները ստորագրուած տեղեկագիրով մը Ատեանին ներկայացնելու համար:

Գ. ԳԼՈՒԽ – ՓԱՍՏԵՐ

Յօդ. 44 – Դատերը կը փաստուին երկու կողմերէ կամ անոնցմէ մէկէն բխող գրութիւններով, պաշտօնական հանգամանք կրող վաւերագիրերով կամ արձանագրութիւններով, հակառակ կողմի Ատեանին առջեւ ըրած խոստովանութեամբ, վկաներով եւ ի պահանջել հարկին՝ երդումով:

Յօդ. 45 – Երկու կողմերէն կամ անոնցմէ մէկի բխող գրութիւնները իբրեւ փաստ ընդունելի ըլլալու համար պէտք է իրական ըլլան:

Յօդ. 46 – Եթէ փորձագէտներու քննութեամբ հասկնալի կէտեր պատահին, Ատեանը ըստ հարկին փորձագէտներու կարծիքը կը հարցնէ:

Ատեանը ինքը կ'ընտրէ փորձագէտները, իսկ պատկանեալ կողմէ կը վճարէ անոնց վարձքը:

Յօդ. 47 – Ատեանը կ'որոշէ քննութեան ենթարկուելիք կէտերը եւ սոյն քննութեան համար բաւական նկատուող պայմանաժամը, եւ այս որոշումը գրաւոր կերպով կը հաղորդէ փորձագէտին կամ փորձագէտներուն:

Յօդ. 48 – Այն պարագային երբ մէկու մը անձին վրայ բժշկական քննութիւն պիտի կատարուի, ենթական պարտաւոր է որոշուած ժամուն ներկայանալու եւ ենթարկուելու որոշուած բժիշկ կամ բժիշկներու քննութեան. քննութեան ենթարկուիլը մերժող կողմը իր դատը կը կորսնցնէ:

Յօդ. 49 – Փորձագէտը կամ փորձագէտները իրենց եզրակացութիւնները տեղեկագիրով մը պէտք է հաղորդեն Ատեանին. Ատեանը կրնայ փորձագէտ կամ փորձագէտներէն նոր բացատրութիւն պահանջել եւ կամ անձամբ ունկնդրել զանոնք՝ բերանացի բացատրութիւններ ստանալու համար:

Յօդ. 50 – Եթէ փորձագէտը հրաժարի կամ իր պաշտօնը ընդունելէ վերջ չկատարէ զայն, եւ կամ եթէ անոր դէմ յարուած մերժման առարկութիւնը ընդունուած ըլլայ Ատեանին կողմէ, տեղը ուրիշը կը նշանակուի:

Յօդ. 51 – *Փորձագէտին կողմէ յայտնուած կարծիքը Ատեանը չի կապեր եւ չի կաշկանդեր. միայն թէ երբ վճիռը փորձագէտին տուած եղրակացութեանց հակառակ է, պէտք է որ պատճառաբանութեամբ բացատրուի արդարացնելու համար թէ ինչո՞ւ նկատի չեն առնուած փորձագէտին եղրակացութիւնները:*

Յօդ. 52 – *Ատեանը իր որոշումը չի կրնար հիմնել դատի մասին իր անդամներուն առաջուրնէ ունեցած ծանօթութեան վրայ:*

Յօդ. 53 – *Ատեանը կրնայ ի պաշտօնէ կամ կողմերէն մէկուն խնդրանքին վրայ իրողութիւնները ստուգելու կամ ընտանեկան վէճերու ներքին ծալքերը քննելու համար իր անդամներէն մէկ կամ երկուքին պաշտօն տալ. այդ քննութիւնները կը կատարուին, եթէ կարելի է, ծխատէր քահանայի ալ մասնակցութեամբ: Նշանակուած անդամ կամ անդամներկ իրենց քննութեան արդիւնքը պարտին տեղեկագիրով մը հաղորդել Ատեանին:*

Յօդ. 54 – *Երբ կողմերէն մէկը իր դատը ապացուցանելու համար վկայ ներկայացնէ, պէտք է որ նախ իւրաքանչիւր վկային անունը, մականունը, ծննդավայրը, արհեստը եւ բնավայրը արձանագրել տայ Ատեան:*

Յօդ. 55 – *Ատեանը, օրէնքով գկայութիւնը անընդունելի նկատուած անձերէ պէտք տեսածը կրնայ լսել առ ի տեղեկութիւն:*

Յօդ. 56 – *Շահազրգուուող կողմը իր վկաները պէտք է ինքը բերէ Ատեանին առջեւ. իսկ եթէ պահանջէ որ կոչնագիր դրկուի վկաներուն, Ատեանը վկաները կը հրաւիրէ սոյն կանոնագիրին մէջ նախատեսուած եղանակաւ հաղորդուած կոչնագիրով:*

Յօդ. 57 – *Եթէ հարկ ըլլայ լսել բարձրաստիճան եկեղեցական մը կամ պետական եւ կամ բարձրաստիճան պաշտօնատար մը, Ատեանը իր անդամներէն մէկը կամ երկուքը կը նշանակէ այդ անձին բնակավայրը կամ պաշտօնատունը երթալ եւ պէտք եղած հարցումները ընելով պատասխանը իրեն ստորագրել տալէ ետք Ատեանին բերելու համար. եթէ պարագաները ստիպեն այդպիսի անձնաւորութեանց կարելի է հարցում ուղղել գրաւոր կերպով:*

Յօդ. 58 – *Եթէ Ատեանը համոզում գոյացնէ որ վկայ ցուցուած անձը բանաւոր պատճառաւ անձամբ Ատեանին պիտի չկրնայ ներկայանալ, անդամներէն մէկ կամ երկուքը կը նշանակէ այդ վկային բնակարանը երթալ եւ պէտք եղած հարցումները ընելով պատասխանը իրեն ստորագրել տալէ ետք Ատեանին բերելու համար:*

Յօդ. 59 – *Վկաները կը լսուին զատ-զատ սակայն Ատեանը ի պահանջել հարկին կարող է զանոնք երես երեսի բերել վկաները Ատեանէն չեն կրնար մեկնիլ առանց Ատեանապետին արտօնութեան:*

Յօդ. 60 – *Ատեանապետը նախ կը հարցնէ վկային անունը, մականունը, տարիքը, ծննդավայրը, արհեստը, բնակավայրը, կագմերու հետ ազգականութիւն կամ հակառակութիւն ունենալ կամ չունենալը. ապա վկան Ս. Աւետարանին կամ իրեն պատկանած կրօնքի Ս.*

Գիրքին վրայ երդումով կը յայտարարէ թէ իրեն ուղղուած հարցումներուն ստուգապէս պիտի պատասխանէ եւ այս մասին գիտցածը ճշմարտապէս պիտի պատասխանէ եւ այս մասին գիտցածը ճշմարտութեամբ եւ անաշառութեամբ պիտի հաղորդէ եւ պիտի վկայէ:

Յօդ. 61 – Ատենապետը իր յարմար դատած հարցումները կ’ուղղէ վկային. ապա կողմերուն կը հարցնէ թէ որեւէ զիտողութիւն ունի՞ն վկային յայտարարութեանց մասին կամ կը փափաթի՞ն որ ուրիշ հարցում ուղղուի անոր: Եթէ կողմերէն մէկը կ’ուղէ որ հարցում ուղղուի վկային, պէտք է նախ յայտնէ Ատենապետին, որ ազատ է այդ հարցումը վկային ուղղելու կամ չուղղելու: Ատեանի անդամներէն որեւէ մէկը կրնայ Ատենապետին հաւանութեամս հարցումներ ուղղել վկային:

Յօդ. 62 – Ատենապետը գկային ազատ կերպով խօսիլը ապահովելու համար կրնայ հրամայել որ կողմերը կամ անոնցմէ մէկը ժողովէն առժամապէս չուրս ելլէ. սակայն, վկային յայտարարութիւնը լսուելէ յետոյ Ատենապետը զայն կամ զանոնք Ատեան բերել կու տայ եւ կը հաղորդէ վկային յայտարարութիւնը:

Յօդ. 63 – Ատենաղպիրը իւրաքանչիւր վկային վկայութիւնը կ’արձանագրէ եւ բարձրաձայն կը կարդայ: Ատենապետը կը հարցնէ վկային թէ իր ըսածներուն վրայ կը պնդէ՞: Երբ որ վկան կը հաստատէ՝ ստորագրել կու տայ անոր վկայութիւնը. Եթէ վկան գրել կարդալ չի գիտեր, իր մատնանդրումը կը դնէ եւ Ատենապետը կը հաստատէ զայն:

Յօդ. 64 – Երբ կողմերէն մէկը վկայբերած է միւս կողմն ալ վկայբերելու իրաւունք ունի:

Յօդ. 65 – Ատեանը կաշկանդուած չէ վկաներու արտայայտութիւններով եւ զանոնք գնահատելու բացարձակ իրաւունք ունի՝ պատճառաբանելով իր գնահատութիւնները:

Յօդ. 66 – Դրամի եւ կամ ուրիշ արժեքաւոր նիւթի կամ օժիտի վերաբերեալ դատերու մէջ Ատեանին առջեւ կատարուած խոտովանութիւնը փաստ է:

Յօդ. 67 – Դրամի եւ ուրիշ արժեքաւոր նիւթի կամ օժիտի վերաբերեալ դատերու մէջ կողմերէն մէկուն երդում ընելլը կամ երդումէն հրաժարիլը դատավճռի պատճառ կը համարուի:

Յօդ. 68 - Ամուսնութեան ջնջման կամ լուծման վերաբերեալ խնդիրներու դատավճիռը երդումի եխութեանութեան վրայ կարելի չէ հիմնել

Յօդ. 69 - Եթէ երդումի հրաւիրուող կողմը երդում ընէ, իր երդումը միւս կողմին կամ անոր ժառանգորդներուն դէմ փաստ կը համարուի. իսկ եթէ երդում ընելլը մերժէ, այս մերժումը միւս կողմին կամ անոր ժառանգորդներուն ի նպաստ փաստ կը համարուի:

Յօդ. 70 – Մէկը երդումի կրնայ հրաւիրուիլ միայն իր անձէն բխող գործի մը կամ ուրիշ որեւէ գործ մը տեղեկութիւն ունենալու մասին:

Յօդ. 71 - Վերջնական հանգամանք ստացած վճիռը փաստ է երբ որ համապատասխանէ հետեւեալ պայմաններուն.

- Թէ՛ ներկայ եւ թէ նախկին դատի նիւթը պէտք է միեւնոյնը ըլլայ.
- Թէ՛ ներկայ եւ թէ նախկին պահանջին պատճառը պէտք է միեւնոյնը ըլլայ.
- Թէ՛ ներկայ եւ թէ նախկին դատի կողմերը պէտք է ըլլան միեւնոյն անձեր, միեւնոյն հանգամանքով:

Դ. ԳԼՈՒԽ ՀՎՃԻՌ

Յօդ. 72 — Դատը լսուելէ եւ կողմերու բացատրութիւնը առնուելէ վերջ, Ատենապետը դատավարութիւնը փակուած կը հռչակէ եւ կողմերուն կը հրամայէ որ դուրս ելլեն:

Այնուհետեւ եթէ որոշումը անմիջապէս կրնայ տրուիլ, Ատենապետը անդամներուն կարծիք-ները կը ժողվէ. եթէ խորհրդակցելու հարկ տեսնուի, Ատենապետը խնդիրը կը պարզէ դատախազի խնդրանքին եւ փաստերուն, ինչպէս նաեւ երկու կողմերու յայտարարութեանց համառօտ միտքը կրկնելով: Եթէ կարելի ըլլայ նոյն ժամուն որոշումը կը արուի եւ ատենագրութեան մէջ արձանագրուելէ եւ որոշման մասնակցող ժողովականներուն կողմէ ստորագրուելէ յետոյ, Ատենապետը կողմերու ներկայութեան վճիռը կը յայտարարէ:

Եթէ կարելի է չըլլայ անմիջապէս որոշում տալ, ուրիշ օրուան մը կը յետաձգուի եւ այս պարագան կողմերուն կը հաղորդուի: Որոշեալ օրը խնդիրը կը վճռուի եթէ միեւնոյն ժողովականները ներկայ ըլլան. իսկ եթէ նախորդ նիստին ներկայ եղող ժողովականներէն մէկուն կամ մի քանիին տեղ ուրիշ կամ ուրիշներ ներկայ ըլլան, նորերու ներկայութեան կողմերը լսուելէ վերջը որոշում կը տրուի:

Յօդ. 73 — Որումները կը տրուին միաձայնութեամը կամ մեծամասնութեամը, այսինքն կէսէն մէկ աւելիի քուէով: Կարծիքներ երկու հաւասար մասի բաժնուած պարագային, նախագահին հակելիք կողմը եւ անոր բացակայութեան՝ Ատենապետին գտուած կողմը մեծամասնութիւն կը համարուի:

Համակարծիք չեղող անդամը կրնայ իտ դիտողութիւնը որոշման տակ գրելով ստորագրել:

Յօդ. 74 — Որոշումները պէտք է պատճառաբանեալ եւ Հայց. Եկեղեցիի կանոններուն վրայ հիմնուած ըլլան:

Յօդ. 75 — Ատեանը կրնայ վճռել միայն պահանջուած խնդիրներու մասին. անկէ բան մը չի կրնար չնորհել:

Յօդ. 76 — Ատեանը դատի մէջ ներկայացուած բոլոր խնդիրներու մասին միանուագ պէտք է իր վճիռը արձակէ: Այսւոհանդերձ վնասից հատուցում պահանջուած պարագային, եթէ բուն խնդիրին հետ քննուած եւ որոշուած չէ, այս պահանջը եւս առանձին քննել եւ որոշելու համար վնասուց քանակութիւնը պարունակող հաշիւը կ'ուզուի:

Յօդ. 77 – Ստպողական պարագաներու մէջ որոշման առժամեայ գործադրութիւնը կրնայ որոշուիլ:

Յօդ. 78 – Վճիռը պէտք է ստորագրուի որոշման մասնակցող անդամներուն կողմէ: Երկու կողմերու հաղորդուած կամ տրուած պատճեններուն մէջ ստորագրութիւնները չեն դրուիր, միայն թէ իսկական պատճեն ըլլալը Նախագահը կը հաստատէ Ատեանին կնիքովը կնքելով եւ ստորագրելով:

Յօդ. 79 – Վճռագիրերը առ առաւելն տասնհինգ օրէն պէտք է որ պատրաստուին եւ ուժ օրուան մէջ ալ արձանագրուին վճռագիրերու տոմարին մէջ. սոյն արձանագրութիւնը պէտք է ստորագրուի որոշման մասնակցող անդամներուն կողմէ:

Յօդ. 80 – Վճռագիրին վաւերացուած օրինակը կողմերէն մէկուն խնդրանքին վրայ Առաջնորդարանի միջոցաւ կը հաղորդուի միւս կողմին, կոչնագիրերու հաղորդման մասին նշանակուած եղանակներու համաձայն:

Յօդ. 81 – Վճիռները դատապարտեալ կողմին հաղորդուելէ վերջ միայն կրնան գործադրուիլ:

Յօդ. 82 – Վճռագիրի մը խմբագրութեան մէջ նիւթական սխալ մը գործուած ըլլալու պարագային, որոշումը կամ վճիռը տուող Ատեանը կարող է զայն սրբագրել կողմերէն մէկուն կամ Կաթողիկոսարանին, կամ Առաջնորդին եւ կամ վճիռներու գործադրութեան Պետական Սպասարկութեան պահանջին վրայ, եթէ սոյն որոշման վերաքննութիւնը պահանջուած չէ արդէն:

Ե. ԳԼՈՒԽ.- ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԿԱՆ ԾԱԽՄԵՐ

Յօդ. 83 – Դատաստանական ծախքերը դատապարտեալ կողմէն կը հատուցուին:

Յօդ. 84 – Եթէ մէկը աւելի դատապարտեալներ գտնուին եւ կամ եթէ կողմերէն իւրաքանչիւրը մասամը միայն շահի դատը, Ատեանը կրնայ յարմար տեսած համեմատութեամը բաշխել ծախքերը:

Յօդ. 85 – Դատական ծախքերը ըսելով պէտք է հասկնալ կողմերուն դատի առթիւ վճարած զանազան տուրքերն ու իրաւունքները:

Յօդ. 86 – Փաստաբանի վարձատրութեան մասին Ատեանը նկատի կ'առնէ Պետական Դատարաններու որդեգրած սկզբունքը:

Յօդ. 87 – Եթէ մէկը դատաստանական տորքերը վճարելու կարող չէ, Ատեանին ներկայացուած խնդրագիրով մը կրնայ խնդրել որ սոյն տուրքերը վճարելէ գերծ կացուցուի:

Խնդրաբառուն պարտաւոր է իր խնդրագիրին կցել իր բնակավայրին թաղ. **Խորհուրդի** եւ ծխատէր քահանային ստորագրութիւնը կրող եւ իր աղքատութիւնը հաստատող վկայագիր մը:

Յօդ. 88 – **Ատեանը** դատաստանական տուրքերէ զերծ կացուցուիլ պահանջող անձին աղքատութիւնը ստորագրելէ վերջ, կրնայ որոշել զերծ կացուցանել զայն այդ տուրքերը վճարելէ:

Յօդ. 89 – **Դատաստանական** տուրքէ եւ իրաւոնքներէ զերծ կացուցուած անձը եթէ շահի դատը, իր հակառակորդը պարտաւոր է այդ տուրքերն ու իրաւոնքները վճարել:

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՄԱՍ.- Ի ԲԱՑԱԿԱՅՈՒԹԵԱՆ ՏՐՈՒԱԾ ՎՃԻՌՆԵՐ

Յօդ. 90 – **Կոչնագիրով** հրաւիրուած կողմերէն երկուքն ալ եթէ որոշեալ օրը չներկայանան **Ատեանին՝** դատը կը յետաձգուի մինչեւ որ անոնցմէ մէկը ներկայանայ եւ հակառակ կողմին **Ատեան** կանչուիլը պահանջել:

Յօդ. 91 – **Եթէ** կոչնագիր հաղորդուած կողմը որոշեալ օրը չներկայանայ եւ փոխանորդ ալ չղրկէ եւ ներկայ եղող կողմը ի բացակայութեան որոշում պահանջէ, այդ պարագային եթէ սոյն բացակայութեան արգելիչ պատճառ լինելու **Ատեանը** համոզում գոյացնէ, դատին քննութիւնը ուրիշ օրուան կը յետաձգէ: Իսկ եթէ սոյն բացակայութիւնը հիւանդութեան պէս անձամբ գալու արգելք եղող պատճառէ մը յառաջ եկած է, այդ պարագային դատը կը յետաձգուի մինչեւ հիւանդին ապաքինումը:

Առաջին պարագայինէ արգելիչ պատճառը պէտք է ապացուցուի բացակայող կողմին բնակավայրին թաղ. **Խորհուրդի** եւ **Աւագերէցին** կողմէ տրուած վկայագիրով մը. իսկ թաղ. **Խորհուրդ** կամ **Աւագերէց** չգտնուող տեղերու համար երկու պատուաւոր անձերու վկայութիւնը եւ կամ մօտակայ թաղ. **Խորհուրդի** վաւերացումը բաւարար է:

Երկրորդ պարագային՝ հիւանդութիւնը պէտք է ապացուցուի բժիշկի մը կողմէ տրուած վկայագիրով մը: Բժիշկ չի գտնուած վայրերու համար նախորդ հատուածի մէջ նախատեսած վկայագիրերը բաւարար կը համարուի:

Յօդ. 92 – **Բացակայութեան** օրինաւոր եւ ընդունելի պատճառներու հետեւանք ըլլալը չապացուցուելու պարագային՝

Ա- **Եթէ** բացակայ դատախազն է, մեղաղբեալը կրնայ պահանջել դատին մերժումը կամ ըստ էութեան վճռահատումը:

Բ- **Եթէ** բացական մեղաղբեալն է, դատախազին պահանջին վրայ դատավարութիւնը ի բացակայութեան կը շարունակուի եւ ըստ այնմ որոշում կը տրուի տրուի:

Յօդ. 93 – **Եթէ** դատախազը դատավարութեան առաջին նիստին անձնապէս ներկայանալէ եւ կամ փոխանորդ դրկելէ ետք բացակայի եւ փոխանորդ ալ չղրկէ, դատավարութիւնը

ի ներկայութեան կը համարուի, եւ մեղաղբեալը կրնայ պահանջել կա'մ դատավարութեան ջնջումը եւ կամ արդէն ներկայացուած եզրակացութիւններու հիման վրայ դատին էութեանը վճռահատումը:

Յօդ. 94 — Եթէ մեղաղբեալը դատավարութեան առաջին նիստը ներկայացած է անձապէս եւ կամ փոխանորդի միջոցաւ, այդ վայրկեանէն սկսեալ դատը ի ներկայութեան կը համարուի, նոյնիսկ եթէ անկէ վերջը մեղաղբեալը այլեւս չներկայանայ:

Յօդ. 95 — Ի բացակայութեան տրուած վճիռի դէմ պաշտօնապէս հաղորդուած թուականէն սկսեալ քսան օր պայմանաժամի մը մէջ առարկութիւն կ'ընդունուի... Սոյն պայմանաժամին մէջ հաղորդուած օրը հաշուի չառնուիր:

Հեռաւոր տեղ գտնուողներու համար պայմանաժամը կ'երկարաձգուի կոչնագիրներու մասին նախատեսուած եղանակաւ:

Յօդ. 96 — Եթէ վճիռի մը դէմ վերոյիշեալ պայմանաժամին մէջ առարկութիւն ներկայացուած եւ արձանագրուած չէ, այդ վճիռը այլեւս ի վերկայութեան տրուած վճիռի մը հանգամանքն ու զօրութիւնը կ'ունենայ:

Յօդ. 97 — Առարկութիւնը պէտք է ստորագրուած ըլլայ առարկողին կամ անոր օրինաւոր ներկայացուցիչին կողմէ եւ բացորոշ կերպով ցոյց տայ թէ ի՞նչ պատճառներով վճիռը անարդար տեսնուած է:

Երբ առարկութիւնը ներկայացուցիչի կողմէ ստորագրուած է, անոր պէտք է կցուած ըլլայ ներկայացուցչութեան օրինաւորութիւնը հաստատող պաշտօնաթուղթը կամ անոր վաւերացեալ մէկ պատճենը:

Յօդ. 98 — Ի բացակայութեան տրուած վճիռի մը դէմ առարկութիւն ընողը առարկութեան գիրը Ատեանին կամ Առաջնորդին ներկայացնելով արձանագրել տալէ ետք, պէտք է հաղորդել տայ զայն հակառակորդ կողմին կոչնագիրով մը միասին. ինք եւս պէտք է ստորագրէ դիւանին մօտ դատի համար որոշեալ ժամուն Ատեանին առջեւ ներկայ ըլլալու համար:

Որոշուած օրը եթէ առարկողը անձամբ կամ փոխանորդով չներկայանայ, առարկութիւնը չեղեալ կը նկատուի. իսկ եթէ ներկայանայ եւ Ատեանը հաստատէ որ առարկութիւնը պայմանաժամին մէջ օրինաւորապէս ներկայացուած է, ըստ ձեւի ընդունելէ ետք կը շարունակէ ինդիրին էութեան դատավարութիւնը:

Եթէ տեսնուի որ առարկութիւնը պայմանաժամը անցնելէ վերջ տրուած է, կը մերժուի:

Յօդ. 99 — Առարկութեան վրայ տրուած որոշման դէմ այլեւս առարկութիւն չ'ընդունվի:

Յօդ. 100 — Եթէ դատի մը մէջ մէկէ աւելի մեղաղբեալներ գտնուին եւ անոնցմէ մէկ մասը որոշեալ օրը չներկայանայ, Ատեանը քննութիւնը կը յետաձգէ եւ կ'որոշէ կրկին հրաւիրել

բացակաները: Այս երկրորդ հրաւէրէն վերջ, հրառւիրուածները ներկայանան կամ ոչ, վճիռը բոլոր կողմերուն հանդէպ ի ներկայութեան տրուած կը համարուի:

Յօդ. 101 –Ներկայացուած առարկութիւնը ի բացակայութեան տրուած վճիռին գործադրութիւնը կը կախակայէ, եթէ երբեք այդ վճիռին առժամեայ գործադրութիւնը որոշուած չէ:

ՎԵՅՏԵՐՈՐԴ ՄԱՍ .- ՎԵՐԱՔԵՆՈՒԹԻՒՆ

Յօդ. 102 – Դատաստանական Խորհուրդին կողմէ խնդիրին էութեան մասին տրուած վճիռները վերաքննելի են վերաքննիչ Ատեանի առջեւ:

Դատաստանական Խորհուրդի կողմէ տրուած առժամեայ (արագ դատավարութիւն) կամ պատրաստական որոշումները զատէն վերաքննութեան ենթակայ չեն. այդ կարգի որոշումներու վերաքննութիւնը կրնայ պահանջուիլ խնդիրին էութեան մասին տրուած վճիռին հետ միանուագ:

Յօդ. 103 –Վերաքննութիւն պահանջելու պայմանաժամը վճռագիրին հաղորդուած թուականէն սկսեալ քառասուն օր է. հաղորդուած օրը չի հաշուուիր:

Եթէ վերաքննութեան պահանջը ի բացակայութենէ տրուած վճիռի մը դէմ է, վերոյիշեալ պայմանաժամը կը հաշուուի առարկութիւն ներկայացնելու համար տրուած պայմանաժամին լրանալէն սկսեալ:

Հեռաւոր վայրերու մէջ գտնուող կամ բնակավայրը անծանօթ անձերու հաղորդուած վճիռներու դէմ վերաքննութեան պայմանաժամը կ'երկարաձգուի կոչնագիրներու մասին նախատեսնուած եղանակաւ:

Յօդ. 104 –Վերաքննութեան խնդրագիրը, որուն պէտք է կցուած ըլլայ նաեւ վեաքննութիւնը պահանջուած վճռագիրին պատճենը, մատուցուելու է Առաջնորդին կամ կամ փոխանորդին եւ արձանագրուելու է դիւանին մօտ:

Դիւանը պէտք է անմիջապէս փոխանցէ վերաքննիչ Ատեանին թէ՛ խնդրագիրը եւ թէ վերաքննութիւնը օահանջուած դատի թղթածրարը:

Յօդ. 105 –Վերաքննիչ Ատեանի Ատենապետը դատի օրը որոշելով, դիւանին միջոցաւ վերաքննութեան խնդրագիրին պատճենը կը հաղորդէ հակառակորդ կողմին եւ միեւնոյն ժամանակ կողմերը Ատեան կը հրաւիրէ կոչնագիրով՝ որոշուած դատավարութեան համար:

Յօդ. 106 –Վերաքննիչ Ատեանի Ատենապետին առջեւ դատավարութիւնը կը կատարուի նախադատ Ատեանի դատավարութեան մասին սոյն կանոնով որոշուած եղանակներու համաձայն:

Յօդ. 107 – Եթէ վերաքննութեան պահանջը օրինաւոր պայմանները չի լրացներ՝ կը մերժուի. իսկ եթէ կը լրացնէ՝ Ատեանապետը բատ ձեւի վերաքննութեան պահանջին ընդունուած ըլլալը որոշելէ ետք կը ձեռնարկէ դատի քննութեան:

Յօդ. 108 – Վերաքննիչ Ատեանը, կողմերը հարցաքննելէ եւ դատին թղթածրարը ուսումնասիրելէ ետք, երն համոզուի որ Նախադատ Ատեանի տուած վճիռը արդար եւ օրինաւոր է, կը հաստատէ զայն:

Եթէ այդ վճիռը թերին գտնէ եւ կամ ինչ-ինչ կէտերու մասին վերստին քննութեան հարկ տեսնէ՝ դատավարութիւնը կը շարունակէ եւ յետ քննութեան նոր վճիռ մը կու տայ, որով կամ կը հաստատէ Նախադատ Ատեանի վճիռը եւ կամ ջնջելով զայն փոփոխութեան կ'ենթարկէ դատի էութեան մասին իր գոյացուցած համոզումին համաձայն:

Յօդ. 109 – Վերաքննութեան համար ներկայացուած խնդրագիրը Նախադատ Ատեանի վճիռին գործադրութիւնը կը կախակայէ, եթէ օրինական պայմանաժամին մէջ ներկայացուած եւ արձանագրուած է:

Յօդ. 110 – Վերաքննութիւն պահանջելը՝ Նախադատ Ատեանի կողմէ առժամեայ գործադրութեան մասին տրուած վճռին գործադրութիւնը չի կրնար կախակայել. այդ վճիռին գործադրութիւնը կը կախակայուի միայն այն ատեն, երբ վերաքննիչ Ատեանը որոշէ անոր կախակայութիւնը:

Յօդ. 111 – Վերաքննութեան խնդրագիրը որոշեալ պայմանաժամէն վերջ անընդունելի է. խակայն եթէ կողմերէն մէկը պայմանաժամին մէջ խնդրագիր ներկայացուցած է, միւս կողմը կրնայ իր կարգին վերաքննութիւն պահանջել դատի տեւողութեան ընթացքին, եթէ նոյնիսկ իր մասին վերաքննութեան պայմանաժամը անցած ըլլայ. այսուհանդերձ եթէ առաջին վերաքննութեան պահանջը մերժուի որեւէ օրինական թերութեան պատճառաւ եւ կամ եթէ վերաքննութիւն պահանջող կողմը հրաժարի իր պահանջքէն, միւս կողմէ վերաքննութեան պահանջքն ալ ինքնին չեղեալ կը համարուի:

Յօդ. 112 – Վերաքննութեան մէջ նոր պահանջք կարելի չէ ներկայացնել. Բուն խնդիրին դէմ վճարումի կամ հաշուէհարդարի վերաբերեալ պաշտպանողականներ նոր պահանջք չեն սեպուիր:

Յօդ. 113 – Վերաքննիչ Ատեանի կողմէ ի բացակայութեան տրուած վճիռներու դէմ առարկութիւնը ընդունելի է. այս պարագային Նախադատ Ատեանի վճիռներուն դէմ առարկութեան վերաբերեալ պայմաններն ու եղանակները ի գորու են:

Յօդ. 114 – Նախադատ Ատեանին արձակած վճիռին դէմ վերաքննութիւն պահանջելու իրաւունքէն կարելի է հրաժարիլ, ըլլայ վերաքննութեան խնդրագիր ներկայացնելէ առաջ, ըլլայ վերջը:

ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ ՄԱՍ.- ՎՃԻՌՆԵՐՈՒ ՎԵՐՋՆԱԿԱՆ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔԸ

Յօդ. 115 – Բացի ամուսնութեան անվաւերութեան եւ ամուսնալուծման մասին տրուած վճիռներէն, վերջնական հանգամանք ունի:

Ա.- Դատաստանական Խորհուրդի կողմէ նախադատ աստիճանով ի ներկայութեան տրուած վճիռները, եթէ անոնց դէմ վերաքննութիւն պահանջուած չէ:

Բ.- Դատաստանական Խորհուրդի կողմէ նախադատ աստիճանով ի բացակայութեան տրուած վճիռները, եթէ անոնց դէմ առարկութիւն կամ վերաքննութեան պահանջք ներկայացուած չէ:

Գ.- Վերաքննիչ Ատեանի կողմէ ի ներկայութեան տրուած վճիռները:

Դ.- Վերաքննիչ Ատեանի կողմէ ի բացակայութեան տրուած վճիռները, եթէ անոնց դէմ առարկութիւն ներկայացուած չէ:

Յօդ. 116 – Ամուսնութեան անվաւեր հռչակման կամ ամուսնալուծման վճիռները, երբ նախորդ յօդուածի Ա. Բ. Գ. Դ հատուածներուն մէջ սահմանուած կերպով վերջնական հանգամանք ստացած են, Առաջնորդին կողմէ կը դրկուին Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան առ ի վաւերացում:

Յօդ. 117 – Նախորդ յօդուածի համաձայն Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան դրկուած վճիռները կաթողիկոսութեան կողմէ կը քննուին եւ երբ միշեալ վճիռները Հայց. Եկեղեցիի կանոններու համապատասխան տեսնուին կը վաւերացուին եւ կը վերադարձուին վճիռը տուող Ատեանին: Այս պարագային ամուսնութեան ջնջման կամ ամուսնալուծման վճիռը վերջնական է:

Յօդ. 118 – Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը իր բարձր քննութեան ենթարկուած վճիռը երբ որ Հայց. Եկեղեցիի կանոններուն անհամապատասխան գտնէ, իր պատճառաբանեալ դիտողութիւններով կը վերադարձնէ զայն այն Ատեանին, որմէ բխած էր վճիռը, անգամ մըն ալ քննելու համար: Սոյն Ատեանը մատնանշուած քննութիւնը կատարելէ եւ թերիները ամբողջացնելէ ետք, եթէ նորէն ամուսնութեան ջնջման կամ ամուսնալուծման վճիռ կայացնէ, սոյն վճիռը նմանապէս կը ներկայացուի Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան՝ առ ի վարերացումն:

ՈՒԹԵՐՈՐԴ ՄԱՍ.- ԵՐՐՈՐԴ ԱՆՁԻ ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

Յօդ. 119 – Դատի մը մասին տրուած վճիռ մը երբ որ վնաս կը հասցնէ անձի մը, որ այդ դատի մէջ գտնուած կամ ներկայացուած չէ, այդ անձը կրնայ յիշեալ վճիռին դէմ վերջնական հանգամանք ստացած թուականէն սկսեալ տասը տարուան ժամանակամիջոցի մը մէջ, առարկութիւն ներկայացնել վճիռը տուող Ատեանին առջեւ:

Սոյն առարկութիւնը կը կոչուի երրորդ անձի առարկութիւն:

Յօդ. 120 – Առարկութիւն ընող երրորդ անձը պէտք է ապացուցանէ որ առարկութեան առարկայ վճիռը ապօրինի եւ անծիշդ է:

Յօդ. 121 – Առարկութեան նիւթ եղող վճիրը եթէ ջնջուի կամ փոփոխութեան ենթարկուի, անոնցմէ սկզբունքով կրնայ օգտուիլ մի միայն առարկութիւնը ներկայացնող երրորդ անձը:

ԻՆՏԵՐՈՐԴ ՄԱՍ.- ՄԱՍՆԱՀՈՐ ՅՈՂՈՒԱԾՆԵՐ

Յօդ. 122 – Սոյն Կանոնագիրի գործադրութեան ընթացքին, երբ Ատեանները գտնուին այնպիսի հարցի մը առջեւ, որուն մասին Կանոնագիրին մէջ որեւէ տրամադրութիւն չկայ, պարտաւոր են դիմելու պետութեան Քաղաքային Դատավարութեանց օրէնքին եւ լուծելու ներկայացուած հարցը յիշեալ օրէնքի տրամադրութիւններէն ներշնչուելով:

Յօդ. 123 – Սոյն Կանոնագիրի վրայ կատարուելիք որեւէ փոփոխութիւն օրէնքի ոյժ կրնայ ունենալ այն ատեն միայն, երբ փոփոխութիւնը պետութեան վաւերացման կ'արժանանայ: